

INFO-Társadalomtudomány

19. szám (1991. december)

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia

Szerkesztőbizottság:

Enyedi György (elnök), Erős Ferenc, Madarász Aladár, Mucsi Ferenc, Pálné Kovács Ilona, Schlett István, Tamási Péter (felelős szerkesztő), Tóth Pál Péter

A szerkesztőség címe:

1051 Budapest, Nádor u. 7.
Telefon: 111-38-99

INFO-Társadalomtudomány című sorozatunk indításával az volt a célunk, hogy tömören és olvasható formában megírt cikkekkel gyorsan informáljuk a társadalomirányításban résztvevő döntéshozókat az új társadalomtudományi kutatási eredményekről és a társadalomtudósokat foglalkoztató aktuális témákról. Lapunk nyilvánossá válásával lehetőség nyílt arra, hogy a magyar társadalom iránt érdeklődő olvasók szélesebb köre is hozzáférhessen az egy-egy aktuális témát többoldalúan megközelítő tematikus számokhoz. Mivel kiadványunk igen szűk terjedelmet szab meg egy-egy témára, a kutatók kénytelenek álláspontjukat tézisszerűen kifejteni. Az általános tájékozódást azonban szeretnénk megkönnyíteni a cikkek után közölt statisztikai táblázatokkal és válogatott bibliográfiával.

Tematikus számainkkal fel kívánjuk hívni a figyelmet néhány fontos területre, amelyekkel eddig – úgy tűnik – nem a kutatási eredmények ismeretében foglalkoztak. Szeretnénk kiadványunkkal a kiemelt témákban tudományos háttéranyagot nyújtani és ezáltal is hozzájárulni ahhoz, hogy a társadalomtudományi kutatások eredményei és a társadalmi gyakorlat közelebb kerüljenek egymáshoz.

A kifejtett elképzelések a szerzők egyéni tudományos felfogását tükrözik.

A szerkesztőség

Lapunk egyes számai visszamenőleg is megvásárolhatók, illetve a tárgyévre, valamint az azt követőre előfizethető a szerkesztőségnél (előfizetési díj egy évre – négy számra – 500,- Ft).

Tartalom

A magyar falu a változások sodrában <i>Tamási Péter</i>	3
A magyar falu – nyertes, vesztes? <i>Enyedi György</i>	5 ✓
Önkormányzati megújulás a falvakban <i>Pálné Kovács Ilona</i>	15
A munkanélküliség alakulásának regionális eltéréseiről és a falusi munkanélküliségről <i>Lázár György</i>	21
Agrárgondok és kilátások <i>Varga Gyula</i>	29
A falvakban élők népesedési helyzete, társadalmi-foglalkozási összetétele (Helyzetkép az 1990. évi népszámlálási adatok alapján) <i>Lakatos Miklós</i>	39
A tanyák, mint a vidék sajátos települései <i>Csatári Bálint</i>	45
A civil társadalom szerveződése egy falusi településen <i>Kovács Katalin</i>	49
Statisztikai táblázatok	55
Válogatott bibliográfia	83
Kutatási információk	87

A magyar falu a változások sodrában

Az elmúlt fél évszázad során a magyar falusi lakosság több korszakos jelentőségű sorsfordulót élt át. A mostaninak még csak a kezdetén tartunk. Vajon nyertesen vagy vesztesen fog-e a magyar falu kikerülni a jelenlegi nagy átalakulási folyamatból?

Az elmúlt évtizedekben a falvak számottevő része elveszítette korábbi funkcióit és erős differenciálódás jött létre közöttük. Differenciálódás a tőlünk nyugatra eső országokban is lejátszódott az iparosodási folyamatok eredményeképpen, s a falvak népességének csökkenése ott is bekövetkezett. Ez nem rendszerspecifikus, s ezért nem is várhatunk jelentős változást e téren a közeljövőben. A piacgazdaság növelni fogja a települések közötti különbségeket, ezért égető szükség van egy olyan regionális politikára, amely képes megakadályozni egyes közösségek teljes leszakadását. Enyedi György ezeket a kérdéseket, valamint több más nemzetközi és magyar folyamatot elemez cikkében (5–14. old.).

Falvaink életében óriási változást hozott az önkormányzati törvény. Megszűnt addigi hierarchikus függésük, maguk dönthetnek az őket érintő kérdésekben. Persze az átmenet az autonóm döntési rendszerre nem problémamentes. Nehezíti a szakismeret- és a szakemberhiány, a régi berögződöttségek sora, amelyek eredményeképpen területi dezintegráció, túlzott személyi hatalomkoncentráció, irreális önállósodási törekvések jelei tapasztalhatók. E problémakör okait és folyamatait elemzi Pálné Kovács Ilona (15–20. old.).

A rendelkezésre álló adatok alapján a falusi munkanélküliség sokkal nagyobb problémát jelent, mint a városi. A munkanélküliség nem egyformán sújtja az egyes területeket: van, ahol az országos átlag kétszerese, egyes településeken pedig hamarosan elérheti a 30–40%-ot is. Mivel a munkanélküliség növekedése az átalakulási folyamat velejárója, a helyzet a közeljövőben feltehetően jelentős mértékben romlani fog. A leginkább veszélyeztetett térségekre külön válságkezelő programok kidolgozása szükséges. Lázár György a munkanélküliség alakulásának folyamatát írja le cikkében (21–28. old.).

A növekvő falusi munkanélküliség újabb elvándorlási hullámot eredményezhet (elsősorban a fiatalok körében), amely azonban ezúttal komolyabb társadalmi feszültségekhez vezethet, mint korábban, hiszen jelenleg a városokban sincs szükség újabb munkaerőre, s így nőni fog a társadalom peremére kerülők, a városi hajléktalanok száma.

Hosszú távú trendként – lásd ezzel kapcsolatban Lakatos Miklós cikkét (39–44. old.) – folytatódik a falusi népességcsökkenés, melynek fő oka továbbra is a városokba vándorlás, de jelentősen visszaesett a születések száma most már falun is. Bár a falusi képzetebb munkaerő (szakmunkások) aránya emelkedett, a falusi értelmiség számának növekedése nem kielégítő. Ez akadályozhatja az önszerveződést, az önállósodást. Számottevően csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya falun (20 év alatt 46-ról 29%-ra), ami jelzi a struktúra szükséges átalakulását. Mivel a mezőgazdaságban dolgozók aránya a kistalvakban a legnagyobb, őket sújtja leginkább a mezőgazdaság válságtünetei által okozott munkanélküliség.

A periferikus térségek elszegényedése, leszakadása, az ottani mezőgazdaság elsorvadása nagyon valószínűnek látszik. A magyar mezőgazdaság közel egy évtizede tartó válságot él át, amely azonban nem volt nagyon feltűnő. A mezőgazdasági termelés visszaesése egyes területeken csak az elmúlt két évben gyorsult jelentősen fel. Hogyan fognak hatni a jelenlegi mélyreható változások a mezőgazdasági termelésre, milyen szervezeti formák lennének a legelőnyösebbek, milyen körülmények biztosítására lenne szükség ahhoz, hogy a magyar agrárgazdaság versenyképes maradjon a nemzetközi piacokon? Ezekkel és még több más idekapcsolódó kérdéssel foglalkozik cikkében Varga Gyula (29–38. old.).

Ahhoz, hogy falvaink valóban a maguk kezébe tudják venni sorsukat, tagolt helyi társadalomra lenne szükség. Ez jelenleg a magyar aprófalvak és kistelepülések jó részében nincsen meg. Akadnak azonban olyan kistelepülések is, ahol az önszerveződésnek már hagyományai vannak. Erre ír le egy példát Kovács Katalin (49–54. old.).

Csatári Bálint pedig a magyar vidék egy sajátos településformájáról, a tanyáról ad ismertetést (45–48. old.). A trend a tanyasi lakosság jelentős csökkenését jelzi: 1949 óta egymillióról negyedére csökkent a tanyán lakó népesség. Vajon folytatódik-e ez az irányzat, vagy a magyar tanyavilág további metamorfózison fog keresztülmenni és bár részben más funkcióval, de fenn fog maradni?

Szerzőink különböző felfogásokat képviselnek és eltérő megközelítésekben tárgyalják témáikat. Abban azonban azonosak, hogy – amennyiben a téma megengedi – hosszú távú trendek és a nemzetközi történések megfontolása alapján végzik elemzéseiket. A jelenlegi lépések következményeit csak ezek figyelembevételével lehet reálisan felbecsülni.

Tamási Péter

A magyar falu – nyertes, vesztes?

Enyedi György

A címben feltett kérdés azt sugallja, hogy a politikai és gazdasági rendszerváltozás nem csak előnyöket tartogat a falu számára. A rendszerváltozás idején eléggé általános volt az a vélekedés, hogy a jelenlegi politikai rendszer és a kormányzópartok sokkal kedvezőbben értékelik a falvakat és a falusi lakosságot, mint az államszocialista rendszer. Jól ismertek a szocialista rendszer faluellenes nézetei: a munkásosztály és a városok felsőbbrendűségének hirdetése, a városi lakosság tényleges előnyökhöz juttatása a közszolgáltatásokban és a társadalmi javak újraelosztásában, a falusi népességgel szembeni bizalmatlanság stb. Ezek az ideológiai eredetű hátrányok eltűntek, ám a kibontakozó piacgazdaság keményen próbára teszi a falvak lakóit, s ennek nyilvánvalóan nemcsak nyertesei, hanem vesztese is lesznek – az egyének szintjén, a falusi társadalom egyes csoportjainak szintjén, és a falusi településcsoportok szintjén egyaránt. A rendszerváltozás okozta módosulások még korántsem fejeződtek be, ezért hatásaikat nehéz pontosan regisztrálni. Még az eddig bekövetkezett változások követése is problémákba ütközik a megfogytakozott statisztikai információk miatt. E cikkben azokat a tényezőket vázoljuk fel, amelyek megszabhatják a falvak szocializmus utáni fejlődését.

A magyar falvak elmúlt negyvenöt éve

A magyar falusi társadalom életében az elmúlt 45 évben három olyan alapvető, korszakos változás történt, amely a falvak lakóira különös próbatételként nehezedett, és rendkívüli alkalmazkodó képességeket igényelt. Egy bő generáció ideje alatt a falusi lakosságnak – akár előnyt élvezett ebből, akár hátrányát szenvedte – új ismereteket kellett elsajátítania munkájára, társadalmi kapcsolataira és társadalmi értékrendjére vonatkozóan. A gyors változások idején elavultak azok az ismeretek, amelyek alapján a falusi ember dolgozott, közösségi életet élt, célokat tűzött ki maga elé. Ezek a változások mélyebbre hatóak és általánosabbak voltak, mint a városi társadalmat ért ugyancsak jelentős átalakulások.

Az elmúlt 45 év története három szakaszra osztható. *Az első szakasz 1945-től a kollektivizálás befejezéséig tart.* Ebben a szakaszban az 1945. évi földreform eredményeként néhány évre általánossá válik a kisparaszti gazdálkodás,

a falusi lakosok túlnyomó része mezőgazdasági kisvállalkozóvá lesz. Szeretném hangsúlyozni – mert mintha napjainkig feledésbe merült volna –, hogy az önálló parasztgazdálkodásnak Magyarországon korlátozott hagyományai voltak, mivel a második világháború előtt erre a mezőgazdasági foglalkozásúaknak csak kb. egyharmada volt képes. Az agrárnépesség másik harmada olyan kicsiny birtokkal rendelkezett, hogy csak kiegészítő foglalkozásokkal volt képes megélni. Végül a harmadik harmada cselédként, alkalmi munkásként, egy nagyon szegény, bizonytalan életű bérmunkás réteggé tevékenykedett. A magyar mezőgazdaságnak az 1848 (a teljes jobbágyfelszabadítás) után kialakult modellje a kisgazdaságok és a nagyüzemek kombinációja volt nagyszámú, földnélküli mezőgazdasági munkással.

A kisbirtokok tömegessé válása azt jelentette, hogy igen sok új földtulajdonosnak, aki eddig csak bizonyos mezőgazdasági részmunkához értett, el kellett sajátítania a gazdálkodás átfogó, pénzügyi szempontból is tervező, a piacokra is figyelemmel lévő fogásait. Erre nem mindegyik új tulajdonos volt képes, és sokan buktak bele az önálló gazdálkodás kezdeti nehézségeibe. Néhány évvel a földreform után már megkezdődött a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása, amelyet a falusi népesség ellen tömegesen elkövetett törvénytelen atrocitások kísértek. A kollektivizálási próbálkozások első tíz éve alatt nem terjedtek el általánosan a kollektív nagygazdaságok. E periódusban a falusi népesség körében olyan egyszerű túlélési stratégiák alakultak ki, amelyek lehetővé tették a hatalom önkényéhez való, szinte falvanként változó jellegű alkalmazkodást, de amelyben nem volt mód a gazdaságok gyarapítására, a piaci gazdálkodás módszereinek elsajátítására. A kollektivizálás befejezése (1962) előtti időszak tehát lehetővé tette a falu agrárnépességének a földtulajdonlást, amely azonban hamarosan bizonytalanná vált, miközben nem alakulhatott ki ésszerű gazdálkodás.

A második szakasz a magyar nagyüzemi gazdálkodás időszaka és több belső szakaszra oszlik. A kényszerű kollektivizálás a falusi társadalom különböző csoportjaira eltérő hatást gyakorolt. Elveszett a tömegesen csak alig megszerzett földtulajdon. A falusi társadalmon belüli értékrendet többé nem a föld nagysága és a gazdálkodás minősége szabta meg. Általános értékzavar lépett fel, hiszen a falun belül a politikai-hatalmi elit korántsem szerzett elismerést. A kollektivizálást követően ez a falusi hatalom jelentős részben a volt földnélküli munkásokból vagy szegényparasztokból került ki, míg a korábbi gazdák nagy része elvándorolt, városi foglalkozást választott. A kollektivizálás időszaka egybeesett az ország iparosodási időszakával, így viszonylag könnyű volt a mezőgazdaságot elhagyni és ipari foglalkozást vállalni. Amikor az 1960-as évek második felétől az ipari telephelyek kezdtek elterjedni vidéken, a foglalkozásváltáshoz nem kellett elvándorolni, így a napi munkába járás is széles körben elterjedhetett. A falusi társadalomnak ily módon egy egyre szélesedő, és az 1970-es évektől már többségbe kerülő részét adta az eljáró munkásság, illetve a helyi ipartelepeken foglalkoztatottak. A kollektivizálás utáni első évtized a nagyüzemi gazdálkodás technikai

kiépítését, a nagyüzemi munkaszervezet kialakítását hozta magával, és ebbe könnyebben illeszkedtek be a korábbi mezőgazdasági bérmunkások, mint a volt gazdák. A termelőségvetkezeti tagok ugyanis – formai résztulajdonos mivoltuk ellenére – gyakorlatilag bérmunkás szervezetben tevékenykedtek.

A nagyüzemi gazdálkodás az 1970-es években lényeges módosulásokon ment keresztül. A nagyüzemek vezetését a korábbi parasztoktól egy általában képzett agrár-menedzser réteg vette át, akik munkájukat a tényleges mezőgazdasági termelési folyamattól elkülönülten végezték, és többnyire nem a helyi lakosok közül kerültek ki. E technokrata vezetés hozzájárult a nagyüzemi mezőgazdaság technikai megújításához, jelentős termelésbővüléséhez, de egyúttal olyan ambíciókat is megfogalmazott – mint például az üzemek méretének szakadatlan növelését –, amelyek az egyes falvak életképességét is gyengítették (több község határának egyetlen gazdaságba való összevonásával), sőt, a mezőgazdasági termelés hatékonyságát is rontották (a túlzottan nagyméretű, sokezer hektáros gazdaságok üzemelési költségei igen magasak voltak). E második időszakban teljessé vált a falusi társadalom olyan alkalmazkodása a nagyüzemi gazdálkodás előírt rendjéhez, amely teret nyitott az egyéb érdekek érvényesülésének. A kolhoz modellt sajátos magyar újításokkal tették életképesé. Ilyen volt a melléküzemágak elterjedése, amely nem mezőgazdasági foglalkoztatást nyújtott a tsz-kereteken belül nagyszámú falusi lakosság részére. A melléküzemágak az állami ipar rugalmatlanságát és szerkezeti aránytalanságait (kis- és középüzemek hiánya) korrigálták. Az állami iparnál sokkal kisebb rezsivel dolgoztak, és jelentős jövedelemforrást jelentettek a mezőgazdasági nagyüzemek számára.

A másik jelentős alkalmazkodási forma a háztáji és kiegészítő gazdálkodás általános elterjedése. E gazdálkodásban nemcsak a tsz-tagok, de általában az ipari, vagy szolgáltatási foglalkozású falusiak is részt vettek. E gazdálkodási forma nagy jelentőségű volt a falusi társadalom bizonyos újjászerveződése szempontjából is. A második gazdaság ugyanis nemcsak kiegészítő jövedelemforrást jelentett, hanem az autonóm gazdasági döntések, az egyéni mérlegelések szféráját is. A második gazdaság szervezésére valóságos második társadalom épült ki, a termelés mellett foglalkoztak a kereskedelemmel, információk cseréjével stb. Ez a polgárosodási folyamat nagy jelentőségű volt, bepótolt valamit a falusi polgárosodás hagyományos elmaradottságából; szorosan kapcsolódott a nagyüzemi mezőgazdasághoz, amelynek ugyancsak korrigálta rugalmatlanságát, nehéz változtathatóságát. Korlátozott polgárosodás volt, mert a háztáji és kiegészítő gazdasággal foglalkozók gyakorlatilag nem vállaltak kockázatot, hiszen minden terméküket értékesíteni tudták, s így csak csekély piaci tapasztalatra tettek szert.

Ezek az újítások *elfedték a nagyüzemi gazdálkodás fokozódó válságát*. A mezőgazdaság jövedelmezőségi viszonyai állandóan romlottak és a nagygazdaságok jórésze csak a nem mezőgazdasági tevékenységének köszönhetően volt nyereséges. A falusi aktív népesség pedig azért elégedett meg alacsony mezőgazdasági vagy melléküzemági jövedelmekkel, mert a második gazda-

ságból ezt bőven ki tudta pótolni. A KGST nagy felvevőpiaca, és a jelentős exporttámogatások pedig azt a képzetet keltették, hogy a mezőgazdaságban csak a termelési folyamattal kell törődni, minden termék bármikor értékesíthető.

A falusi társadalom a rendszerváltás idejére tagolttá vált. Jórészt a mezőgazdasági értelmiségnek köszönhetően meggyarapodott a falusi értelmiség száma. A falusi népesség jelentős részét nyugdíjasok teszik ki, az aktív keresők között pedig az ipari foglalkozásúak vannak többségben. A második gazdaság elmúlt másfél évtizede azonban visszahozta a faluba a gazdálkodás presztízsét, a vagyon szerinti értékrendet, amelyet ugyan nem a földterületek nagyságában, hanem az egyéb ingatlan vagyonban mértek. A falusi társadalom szétzúzása, amelyet a kollektivizálás célul tűzött ki, egyébként sem sikerült. Bár formális szervezeteitől a falut megfosztották és országos, központi ellenőrzött szervezetekbe kényszerítették, az informális, a családi, etnikai, szomszédági kapcsolatok mégis megmaradtak és a falu önvédelmi keretét alkották.

A fenti időszakban a magyar faluállományban jelentős differenciálódás következett be. A falvak jelentős része elveszítette szinte valamennyi korábbi funkcióját, a lakóhelyfunkción (és a háztáji gazdálkodás funkcióján) kívül. A falvak egy hányadában – földrajzilag erősen meghatározottan – elnéptelenedési folyamatok játszódtak le; másutt a falvak megerősítették szerepüket, lakásállományuk felújult, sőt a nagyfalvak egy csoportja belépett a kisvárosi hálózatba. A falvak egy részének elnéptelenedését gyakran tulajdonítják a szocialista településpolitikának, amely elveiben támogatta a nagyobb települési egységeket és a szolgáltatások koncentrációját írta elő. A falusi településállomány átalakulási folyamatai azonban nem ennek a településpolitikának tulajdoníthatók, hiszen a településpolitika semmilyen végrehajtási hatalommal nem bírt, legfeljebb hivatkozási alapokat nyújthatott helyi döntésekhez. A falvak differenciálódása egész Európában általános. Nyugat-európai országoktól vettük át az iskolakörzetesítést, az igazgatási összevonásokat, és a falusi elnéptelenedés nem öltött nagyobb mértéket, mint például a szomszédos Ausztriában. A falvak differenciálódása természetes velejárója az iparosításnak, illetőleg az iparról a szolgáltatási társadalomra történő áttérésnek. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert a szocialista rendszer megszűnésétől *nem várható a falvak egy részében a népességcsökkenés vagy a kiürülés megállása.*

A szocialista rendszer sajátossága volt, hogy (1) a közszolgáltatások koncentrációja sokkal alacsonyabb színvonalú közlekedés és távközlés mellett ment végbe mint Nyugat-Európában, így az elérhetőség sok falu lakója számára nagyon nehezzé vált. (2) A fejlődő és a hanyatló falvak között nemcsak gazdasági megfontolások, hanem sokszor személyi döntések, szubjektív ítéletek szelektáltak, így gyakran nem az a falu indult fejlődésnek – vagy hanyatlásnak –, amely a gazdasági fejlődés szempontjából indokoltan jutott volna ebbe a helyzetbe. (3) Az infrastrukturális fejlesztés az egész szocialista

időszakban elhanyagolt volt, ezért a falu–város különbség az életkörülményeket illetően sokkal nagyobb maradt, mint egy piacgazdaság hasonló fejlettségi fokán. (4) A falvak fejlődése kívülről „vezérlődött”, nem volt önkormányzatuk, saját erőforrásaik mozgósítására csak nagyon korlátozott önállósággal rendelkeztek.

A magyar falvakat ebben az állapotban érte a rendszerváltozás. Egy átmeneti szakasz kezdődött, amelynek iránya, kimenetele még bizonytalan. A változásokat a következő részben szedjük csokorba. Az azonban bizonyos, hogy a falusi lakóknak ismét újat kell tanulni. Új munkaeljárásokat, a munkanélküliséggel szembeni védekezést, vállalkozási és pénzügyi ismereteket, új szakmákat vagy a mezőgazdaságban új termékek előállítását – azaz szakadatlan tanulásra van szükség, amit az elmúlt évtizedekben kevéssé kértek számon. A középgeneráció és az idős generáció már nagyon nehezen tud alkalmazkodni egy olyan játéktér szabályaihoz, amelynek szinte valamennyi eleme megváltozott.

A magyar falu átalakulásában három fajta változás hatása adódik össze. Az egyik a *rendszerváltozásé*. A másik a *gazdasági szerkezetváltásé*, amely nem a rendszerváltozás tartozéka, csupán felgyorsult, mihelyt az államszocialista gazdaság akadályai elhárultak. A harmadik pedig *azé a változásé, amely általában a gazdasági fejlettség egy bizonyos fokán újrarajzolja a falu–város viszonyokat*, a falvak társadalmi helyzetét és megítélését. Ez a három változás az, amelynek megismerése, elviselése és jóra fordítása különösen nagy erőfeszítést igényel a falusi társadalomtól.

A politikai rendszerváltás következményei

A politikai rendszerváltásnak három fontos következményét emelem ki.

1. *A falvak gazdasági autonómiájának, a lakó- és földterületi tulajdon kapcsolatának helyreállítása.* A kollektivizálás magántulajdonban hagyta a lakótelkeket és háztáji kerteket, ám a lakosokat megfosztotta a falu határának a birtoklásától és ezzel eltépte a falu belterületének és külterületének sok évszázados kapcsolatát. A faluban folyó gazdálkodás viszonylag idegen volt a falusi társadalomtól, kívülről szerveződött. Ez volt a helyzet a nagyüzemi mezőgazdasággal, amelynek földterülete nem követte a falu határait és amelyet egy elkülönült technokrata elit irányított gyakran más településből. Ugyanez állítható a községekben folytatott ipari tevékenységre, de a kereskedelmi–szolgáltató tevékenységek nagy részére is. A föld tulajdonviszonyainak rendezésével helyreáll a falu mint gazdálkodási szervezet.

2. *A helyi társadalom újjászerveződése.* A demokrácia lehetővé teszi, hogy a falusi társadalom különböző csoportjai törvényesen kifejezzék eltérő érdekeiket, hogy az állampolgárok saját kezdeményezésű szervezeteket hozzanak létre a legkülönbözőbb kulturális, gazdasági, vallási stb. tevékenységekre, és ezáltal a falu belső életét saját szervezeteik által irányítsák.

3. *Az önkormányzatiság.* A falusi társadalom önkormányzó tevékenységének széles teret nyitott az önkormányzati törvény. A helyi önkormányzatok – a törvények keretei között – függetlenek, nincs fölrendelt szervük, döntéseiket semmilyen „felsőség” nem másíthatja meg. A magyar községek ilyen önállóságot korábban soha nem élveztek. Az önkormányzati választásokkal gyakorlatilag megszűnt az összevont tanácsú községek rendszere, valamennyi társközség önálló képviselőtestülettel rendelkezik és ezzel az önkormányzatok száma kétszeresére emelkedett. Megszűnt tehát a községállományon belüli egyenlőtlen pozíció, amely a székhelyközségek és a társközségek között fennállt. Ez a függetlenné válás természetesen a települések egyenlőtlenségeit is kihangsúlyozta. A települések alapvetően saját erőforrásaikra támaszkodhatnak, a költségvetési forrásokhoz is norma szerint jutnak hozzá; ezek a saját erőforrások pedig igen egyenlőtlenek, mivel a települések méretétől, lakosságának adófizetésétől függenek. A kistelepülések, melyeknek függetlenségét korábban különböző módon korlátozták, most igen kedvezőtlen gazdasági helyzetben vannak, hiszen mind költségvetési támogatásuk, mind személyi jövedelemadó-bevételük csekély; a háztáji gazdálkodás gyakorlatilag adómentes, így a kistelepülések egy része még az esetleges speciális támogatás ellenére sem tudja lecsúszását megállítani.

A települések önállóságra törekvése érthető, hiszen a korábbi alárendeltségből számtalan hátrányuk keletkezett. A települési integrációval való szembenállás azonban meggyengíti a hagyományos kistérségi kapcsolatokat, a városok és vonzáskörzetük kapcsolatát, befelé fordulóvá teszi az egyes falvakat. Ezek olyan jelenségek, amelyek *ellentétesek a nyugat-európai folyamatokkal*. Ez a befelé fordulás bizonyonnyal átmeneti, hiszen már számos kezdeményezés történt települési érdekszövetségek létrehozására és a falvak területi együttműködésére is.

A gazdasági szerkezetváltás következményei

A szerkezetváltás szükségessége régóta közismert, de az államszocialista rendszerben erre csak korlátozottan kerülhetett sor. A gazdasági szerkezetváltás jelentős felgyorsulását tapasztalhatjuk és ez a jövőben folytatódni fog. Ez a szerkezetváltás egyaránt jelenti a gazdasági ágak közötti és a termék-csoportokon belüli szerkezeti átalakulást.

Tapasztalható az is, hogy a szerkezetváltás jelentős nehézségekkel jár, nagyon költséges, egy sor gazdasági tevékenység hanyatlását eredményezi, munkanélküliség kíséri. A gazdasági szerkezetváltás jelentős mértékben érinti a falusi gazdaságot is.

1. A mezőgazdaság a legjellemzőbb falusi gazdasági funkció; bár a lakoságnak csak viszonylag kis részét foglalkoztatja, a mezőgazdasággal valamilyen formában a falun lakók túlnyomó többsége kapcsolatban áll. A mezőgazdaság átalakulása többértű. Megváltozik a gazdálkodás üzemi (vállalati)

szerkezet. Ennek irányai sejthetők, kifejlett állapota azonban nehezen becsülhető fel. Valószínű egy vegyes – nagyüzemi és kisüzemi – gazdálkodás kialakulása: ez megfelelne a magyar hagyományoknak. A nagyüzemi gazdálkodásnak lehet szövetkezeti formája, amelyben a gazdaság a szövetkezeti tagok tulajdona, és amelyeknek nagyon változatos típusai jöhetnek létre; lehet nagygazdaság egyéni tulajdonban, vagy esetleg bankok vagy más üzleti szervezetek tulajdonában – ezek a gazdaságok bér munkás foglalkoztatást is feltételeznek. A kisüzemi gazdaságnak is két formája lehet: a sokszor emlegetett farmergazdaság, tehát a befektetett tőkéjét bővíteni képes vállalkozó jellegű mezőgazdaság, vagy részidős gazdaság (kétlaki gazdaság), amelynek tulajdonosa csak kiegészítő jövedelmet húz a mezőgazdaságból, fő foglalkozása mezőgazdaságon kívüli. Az elmúlt két év folyamatai mindössze a régi üzemi szerkezet lebomlását mutatták, de az új szerkezet felépülése még alig kezdődött meg. Ez a folyamat 1992-ben várhatóan felgyorsul. A termelőszövetkezetek széthullását nemcsak a velük ellenséges politikai környezet okozza, hanem az a tény is, hogy két stabilizáló eleme – a háztáji gazdálkodás és a melléküzemági tevékenység – alaposan visszaesett –, illetve részben a magángazdálkodás legális formáiba ment át.

Várható a termékszerkezet átalakulása, hiszen jelenleg a termőföldeket mindenek előtt tömegtermékek, főleg kenyérgabona és takarmány előállítására használják, amely kis területű ország esetében nem jelent intenzív hasznosítást, továbbá az ilyen tömegtermékek (a húst is ideértve) nemzetközi piaci pozíciói rosszak. Előtérbe kerülhet a speciálisabb és nagyobb feldolgozottságú termékek előállítása, amely jelentős szakmai próbatételt jelent. Az igényes piacok számára sem az élelmiszeripari feldolgozottsági fok, sok esetben pedig a természetett fajták sem megfelelőek. Az intenzívebb földhasználatú mezőgazdaságra való áttérés mérsékelheti a gazdaságos üzemméretet, de ugyanakkor fokozza a fajlagos tőkeigényt. A termékszerkezet változtatását a piaci igényekhez kell szabni – ám ezek a piacok is éppen változóban vannak. A hagyományos nyugat-európai piacokon kemény versenyfeltételekkel kell megküzdeni, amelyeket nemcsak a piac magas igénye szab meg, hanem az Európai Közös Piac agrárprotekciónizmusa is. A magyar mezőgazdaságot nem szabad támogatás nélkül piaci versenyre kényszeríteni, hiszen ez mindenképpen visszaszorulását jelentené, amivel legnagyobb természeti kincsünk, a termőtalaj kihasználtsága romlana. Nem is valószínű, hogy helyettesíteni tudnánk a jelenleg is igen nagy agrárexportból származó devizabevételt. Az pedig teljességgel bizonytalan, hogy a Szovjetunió utódállamai közül – amelyek legtöbbször élelmiszerhiánnyal küzd – melyekkel tudunk a jövőben kereskedelmet folytatni.

A mezőgazdaság szerkezeti átalakulása mindenképpen csökkenteni fogja a mezőgazdaságban alkalmazottak számát. Már az elmúlt két évben is jelentősen csökkent a foglalkoztatás: a tsz-ek – az állami vállalatokhoz hasonlóan – túlzottan sok munkaerőt foglalkoztattak. A mezőgazdaság átalakulása növeli a falusi munkanélküliséget. További gondokat okoz a háztáji gazdaságok

és a melléküzemágak nagymértékű visszaesése. A háztáji gazdaságok termékei általában nem felelnek meg a piac követelményeinek; a kisegítő, kétlaki gazdaságokban is korszerű termelést, korszerű fajtákat kell bevezetni. A melléküzemágak visszaesése a magánvállalatok konkurenciájának, illetve a korábbi megrendelő állami vállalatok válságának a következménye.

A termelőszövetkezetek szétesése a mezőgazdasági termékkereskedelemre is kedvezőtlen hatással volt. Ugyanis nem alakultak még ki azok a termékkereskedelmi formák, amelyek megtörnék az állami felvásárló vállalatok még ma is érződő monopolhelyzetét. Elképzelhető, hogy ezek a nagykereskedelmi, raktározási funkciók, amelyeket a nagyüzemek teljesítettek korábban, elhagyják a falut és inkább a kisvárosokban telepednek meg. A mezőgazdasági szerkezetváltás tehát eddig inkább a régi szerkezetek lebomlását, mintsem az új szerkezet felépítését eredményezte; általános következménye pedig a falusi foglalkoztatás csökkenése lett.

2. A falun élők legnagyobb részét az ipar foglalkoztatja, részben helyben, részben a városokban, ahová a falusi lakók munkába járnak. Az állami ipar nagymértékű leépülése a falusi ipart a városinál jobban sújtja (néhány kivétellel, mint például a kohászatra vagy bányászatra alapozott városok esetében). Az állami ipar munkaerőcsökkentése első lépésben a faluról bejáró ingázókat sújtotta; ők többnyire képzetlenebbek voltak, és közlekedési költségeik a vállalat részére többletterhet jelentettek. *Az ország legmagasabb munkanélküliséget mutató körzetei Északkelet-Magyarországon nem a válságban lévő iparvidékek, hanem a korábbi ingázókat kibocsájtó falusi körzetek.* A községekbe telepedett gyáripar – amely 1987-ben az ipari alkalmazottak 1/4-ét foglalkoztatta, azaz többet mint Budapest – kedvezőtlenül érintett a szerkezetváltásban, hiszen túlnyomó részben nagyvárosi ipari központok telephelyei, ahová gyakran korszerűtlen technikát helyeztek el és a piacról gyorsan kiszoruló termékeket gyártottak.

A falusi ipari telephelyek egy része magánkézbe kerülhet; sok példa ismeretes falusi alapítású, jelentős magánvállalatokra. Általában azonban a magángazdaság nagymértékben a fővárosba és néhány, főleg dunántúli városba összpontosul. A magánipar földrajzi koncentrációja sokkal nagyobb, mint az állami iparé volt. *Falvaink nagy része kedvezőtlen helyzetű a magánipar létrehozása szempontjából:* hiányzik a helyi tőke, rosszak a gazdálkodáshoz szükséges infrastrukturális feltételek, nem megfelelő a piaci információáramlás.

Összeségében tehát mind a mezőgazdaság, mind a falusi ipar foglalkoztatásának további csökkenése várható.

3. Feltehető, hogy a falvak nagy részében a szolgáltató funkciók bővülni fognak. Ennek többféle formája lehet: a falusi turizmus, a gyógy-idegenforgalom egy része, a helyi lakossági szolgáltatások bővülése és a termelési szolgáltatások, beleértve a nagykereskedelmi és a pénzügyi tevékenységet is az egyes falvakban. A gazdasági szerkezetváltás azonban egyértelműen fokozza a falusi munkanélküliséget. Az elmúlt évtizedben elsősorban a köz-

szolgáltatások nehéz elérhetősége és a falu társadalmi hátrányai jelentették a „falusi problémákat”. A jövőben feltehetően az okoz majd társadalmi feszültséget, hogy a piaci verseny feltételei között a falusi települések nagy része gyenge versenyző lesz és lemarad a foglalkoztatásban.

A nyilvántartott munkanélküliség aránya az ország északkeleti részén, jó részt falusi körzetekben a legmagasabb. Vannak olyan vélemények, hogy falun könnyebb a munkanélküliség elviselése, mert legalább a saját fogyasztású élelmiszer megtermelhető. Ez naív felfogást tükröz a mezőgazdaságról, mert azt feltételezi, hogy élelmiszert jelentős ráfordítás nélkül is lehet termelni. Ugyanakkor a falun belüli rokonsági, baráti kapcsolatok nagyobb segítséget nyújthatnak a munkanélküliség elviseléséhez, mint a városokban. Általában azonban arra számíthatunk, hogy a tartósan munka nélkül maradó falusiak egy része a nagyvárosokba, főleg Budapestre fog igyekezni, hiszen a „fekete” gazdaságban a nagyvárosokban nyílik leginkább alkalom a jövedelemszerzésre. A falusi munkanélküliség tehát újabb elvándorlási hullámot kelthet, főleg a fiatal, munkaképes korú lakosság körében, de ezúttal anélkül, hogy a városok valóban igényelnék munkájukat. *Ha ez bekövetkezik, egyes falusi régiók népessége tovább csökken, a városokban pedig hajléktalankok, marginalizálódó társadalmi csoportok halmozódhatnak fel.*

Az urbanizációs szakaszváltás

A falusi változások egy csoportja abból adódik, hogy jelentős részben elhárultak a társadalmi akadályok a modern európai urbanizációs folyamatokhoz való felzárkózásunk elől.

A falu és város közötti életkörülmény-különbségeket jórészt a falusi infrastruktúra elmaradottsága okozta, és van remény a városhoz való közeledés felgyorsulására. A tökehiány persze szorongat, de az infrastrukturális szolgáltatások jó része piacosítható, és ezekre befektetőt is lehet találni. Van esély például a távközlés elmaradottságának néhány éven belül megkezdődő mérséklésére, hiszen a távközlés fejlesztése – nagy hasznot hozó üzleti vállalkozás lévén – nem igényel költségvetési támogatást. A falvak gazdasági és igazgatási autonómiája is alkalmas számos helyi anyagi és szellemi erőforrás feltárására, és olyan fejlesztési sorrendek megállapítására, amelyek valóban a helyi érdekeket és akaratot tükrözik.

A falvak infrastrukturális helyzetének javulása egyrészt arra nyújt több esélyt, hogy saját gazdaságuk jobban kapcsolódjon a piacokhoz, így tőkebefektetéseket is vonzhatnak, másrészt jó közlekedés és távközlés esetén a falvak lakóhely-értéke is megnövekszik, ezért a nagyobb városokból való kitelepedés színtereivé is válhatnak.

Valószínű, hogy a piacgazdaság felépülésének első szakasza inkább a városi népesség újabb növekedését eredményezi, mivel csak kevés magyar település és főleg a városok alkalmasak arra, hogy a nemzetközi gazdasági

kapcsolatokba beilleszthetők legyenek. A későbbi fejlődés során is várható a faluállomány további differenciálódása, hiszen a városi életkörülményekhez való felzárkózásra főleg a városközeli, az urbanizációs tengelyek mentén elhelyezkedő falvak képesek. Ez természetesen nem kizárólagos érvényű, hiszen a falusi turizmus eredményeképpen, vagy energikus vállalkozások révén egy-egy falu jelentős fejlődést érhet el a városi térségektől távol is.

A demokratikus átalakulás különösen fontossá tette a helyi társadalom szerepét az egyes falvak fejlődésében. A helyi társadalom állapota sok tényezőtől függ: a lakosság korösszetételétől, iskolázottságától, attól is, hogy az elmúlt rendszerben mennyire haladt előre a polgárosodás, mennyire erőssek a hagyományos családi vagy baráti kötelékek, vagy mennyire cserélődött a falu lakossága, továbbá hogy van-e olyan alkalmas személy, aki megfelelően tudja szervezni a falusi társadalom érdekcsoportjait. A falusi gazdaság önálló szervezéséhez nagyon sok technikai és piaci-üzleti információt kell megszerezni és alkalmazni. A magyar gazdasági élet szereplői nem szoktak még hozzá az információk szakadatlan szerzéséhez, értékeléséhez és az ezek alapján történő munka-, termék- vagy technológia-változtatásokhoz. Nagyfokú kooperációs készségről is tanúbizonyságot kell tenni, hiszen a falu jövőbeli gazdasága nem alá- és fölérendeltségen, parancsolókon és engedelmeskedőkön, hanem csak a gazdasági élet autonóm szereplőinek együttműködésén alapulhat. Feltételezhető, hogy vannak olyan települések, amelyeknek társadalma korösszetételében, iskolázottságában, rétegződésében oly mértékig leromlott, hogy e változásokhoz nem tud alkalmazkodni. E települések el is néptelenedhetnek, de elképzelhető népségi csere is, a földhasználat extenzívvé válása stb. Mindenesetre a falvak további sorsában kevésbé lesz szerepe a helyi agroökológiai adottságoknak vagy az ipari munkabajjárás lehetőségeknek, mint korábban, viszont nagyobb szerepe lesz a helyi társadalom erejének, valamint a falvak földrajzi fekvésének, vagyis az ország dinamikus régióihoz való közelségének. *A települési egyenlőtlenségeket a piacgazdaság megnöveli és ezzel szembe kellene állítani egy olyan átfogó, regionális politikát, amely az egyenlőtlenségek mérséklését szolgálja.* Előkészületben van egy új terület- és településfejlesztési törvény, amely bizonyára újra fogalmazza az állam szerepét, a tervezés tartalmát, céljait és módszereit – de a sokat emlegetett szociális hálót az államnak nemcsak egyének, hanem települések számára is meg kell teremtenie. E célból bizonyos alapok máris rendelkezésre állnak.

Szeretném végül hangsúlyozni, hogy a falvak sorsának további alakulása nem egyszerűen szociális vagy érzelmi kérdés. A falusi népesség száma ma is jelentős (az összes lakos egyharmada) és a falusi térségek az élelmszertermelés, a környezetgazdálkodás, a rekreáció színterei. Nem képzelhető el a magyar gazdaság és társadalom megújulása, ha az egyoldalúan, csak a kedvező feltételű településekre támaszkodik. A falusi elszegényedés a városi gazdaságot is megfosztaná piacától.

Önkormányzati megújulás a falvakban

Pálné Kovács Ilona

A felszabadulás revelációja

Nem véletlen, hogy a parlamenti törvényhozási munkában éppen az önkormányzati törvény elfogadásakor kipattant válság megoldására született meg a hatpárti egyeztető tárgyalások híres-hirhedt intézménye. Mindenki tisztában volt ugyanis azzal, hogy az ország működőképessége – a kormányzat jelentős vállalkozásai ellenére – lényegében az önkormányzatok tevékenységén múlik. Abban tökéletes egyetértés mutatkozott, hogy a tanácsrendszer alternatívája csakis az önkormányzati modell lehet, ám az is nyilvánvaló volt, hogy az ördög a részletekben rejtezik.

Az önkormányzati törvény jelentős kompromisszumok árán került elfogadásra. E kompromisszumok egy része politikai természetű, ám egy másik része erősen érinti a szakmai követelményeket, a szabályok konzisztenciáját. Mindezek ellenére az önkormányzati törvény hatálybalépése a reveláció erejével hatott, különösen a falvak számára. Az önkormányzati modell nyújtotta önállóság ugyanis talán a falvak esetében jelentette a korábbi helyzethez képest a legnagyobb változást. Az önkormányzati modell általában is, a magyar szabályozás pedig különösen törekedett érvényesíteni azt az elvet, hogy a rendszer alappillére a települési önkormányzat, legyen az bármilyen nagyságrendű. A törvény szerint az önkormányzathoz való jog a lakóhely választópolgárainak közösségét illeti meg. A korlátlan jogalanyiség elve alapján tehát a legkisebb település is vállalhatja az önkormányzati önállóság útját.

Az önkormányzati modell alapvetően horizontális, nem ismeri el a különböző önkormányzati egységek közötti hierarchiát. Az önkormányzati ügyben hozott döntés végleges, felülvizsgálata, ellenőrzése kizárólag törvényességi szempontból lehetséges. A modell ezen axiomatikus elemei már önmagukban lényegi változást garantálnak a helyi igazgatásban, illetve a helyi hatalomban. Tudjuk azt, hogy a tanácsrendszer alapvetően hierarchikus volt, amelyben a felülről lefelé építkezés következményeként a legkisebb települések csakis maradék elven juthattak hatáskörökhöz és pénzforrásokhoz. A tanácsok területileg is erőteljesen integrált rendjében a kistelepülések jobb esetben a társközség, rosszabb esetben csatolt településrész státusában működtek. A rendszer oldódását mutató elöljáróságok szerepe sem volt képes a modell lényegén – a végrehajtási jellegű önállótanságon – változtatni.

Az indulás kérdőjelei

Az önkormányzati választások végül is minden közigazgatási község helyi közösségének a kezébe adták a lehetőséget, hogy létrehozza a maga önkormányzatát, s döntsön arról, hogy milyen szervezeti formában gyakorolja önkormányzati jogait. A szabályozás egyetlen szépséghibája, hogy más és más helyzetet, esélyt teremtett a választások idején különböző közigazgatási státusban lévő lakóhelyi közösségek számára. Azok a falvak ugyanis, amelyek társközségként ugyan, de községi státusban voltak, legyenek akár egy-kétszáz lakosúak, önálló önkormányzati testületet választhattak. Azok a sokszor népes, akár önellátásra is képes településrészek, amelyek korábban elvesztették községi státusukat, csak a törvény új község alakításához előírt feltételei alapján, a választások után próbálkozhattak az önállóvá válással.

A megválasztott önkormányzati testületek számára a törvény három modellvariánst javasolt a szervezetrendszer kialakítására. Az egyik a *teljes önállóság*, ami azt jelenti, hogy az önkormányzat önálló jegyzőt és hivatalt alkalmaz. A törvény különösen az 1000 lélekszámúnál kisebb falvak számára a *körjegyzőségi formát* ajánlja. A körjegyzőség lényege az, hogy a társuló falvak közös jegyzőt alkalmaznak; ez többnyire együtt jár azzal is, hogy egyetlen közös hivatal intézi az önkormányzati államigazgatási és adminisztratív feladatokat. A harmadik, legszorosabb együttműködési formát – kimondatlanul a legkisebb falvaknak címezve – a *közös képviselőtestület* jelenti, ahol a működés egésze közös szervezeti keretekben történik, bár megmarad a lehetőség, hogy az egy-egy falvat érintő kérdésekben kizárólag a saját képviselőtestület döntsön.

Természetesen a három variáns mellett a falvak számára is általános megoldás az *igazgatási vagy intézményfenntartó társulás*, amely a speciális szakértelmet igénylő hatósági feladatok, illetve közös intézmények ellátását, működtetését végzi úgy, hogy az egyes társuló önkormányzatok egyébként teljesen önállóak maradnak saját szervezettel. A tulajdonképpen korrektnek tekinthető szabályozás nyomán kibontakozó jelenségek már *korántsem egyértelműen pozitívak*.

A korábbi alévetett helyzet miatt kialakult szubjektív ellenszenv mindenfajta „közösködés” iránt sok kis falu társadalmát arra készítette, hogy a teljes önállóságot válassza. E reflex lényegében a tanácsrendszer, illetve a közös tanácsi szisztéma szerepének torz megítéléséből táplálkozik. Általános ugyanis az a vélemény, hogy a kistalvak sorvadása, fejlesztési forrásokból való kizárása a közös tanácsi rendszernek az eredménye, azaz ha a kistalvak önállóak lettek volna, akkor fejlődésük is másként alakult volna. Ezzel szemben azonban látnunk kell, hogy a falvak fejlesztési esélyeit elsősorban a hivatalos településfejlesztési politika prioritásai, illetve diszpreferenciái szabályozták. A kistérségi körzeti ellátási rendszerekhez a tanácsigazgatás pusztán szervezeteileg igazodott. Az újraelosztási rendszerben a kistalvak hátránya aligha lett volna mérsékelhető az önálló tanács birtoklásával. Legfeljebb –

persze az sem utolsó szempont – nehezebben, konfliktusok árán lehetett volna a körzeti fejlesztési döntéseket a falvakra ráerőltetni. Mindezt azért tartom fontosnak kiemelni, mert a falvak önállósodásához tapadt illúziók erősen rányomják bélyegüket az önkormányzati rendszer kialakulására is. *A falvak közigazgatása az önkormányzati váltás nyomán a dezintegráció jeleit mutatja.* Ezt vallom akkor is, ha egyébként például a körjegyzőségek száma megközelíti a korábbi közös tanácsok nagyságrendjét.

A falvak jó része ugyanis azért kényszerült újfent lemondani saját hivatali apparátusáról, mert nem talált megfelelő végzettséggel rendelkező jegyzőt. Baranya megyében végzett vizsgálataim szerint a jelenlegi körjegyzőségi falvak közül sokan továbbra is dédelgetik a kiválás gondolatát, mihelyt sikerül szakembert szerezniük.

Rendszeresek a pályázati hirdetések jegyzői állásokra, s gyakoriak az elválást célzó helyi népszavazásokról szóló tudósítások. Jónéhány példa van arra is, hogy korábban városhoz csatolt község válik ki (Komlóból Mánfa, Szigetvárból Hobol). Persze az alapvető gond nem is annyira a jegyző személye (bár „tisztá múltú” közigazgatási szakembert keresni „finnyásan” nemcsak nevetséges, de egyelőre reménytelen is), hanem az, hogy a kivált település gazdaságilag megáll-e a lábán?

Érthetően kevesen választották a közös képviselőtestületi formát, ám indokolatlanul kevés a formálisan létrehozott társulások száma is. A falvak az önállóság jegyében magukba zárkóztak és nehezen mondanak le „szuverenitásuk” legkisebb részéről is. Ez a jelenség azért aggasztó, mert ugyanakkor az együttműködés kényszere továbbra is fennáll. A korábbi székhely-falvak egyben kistérségi ellátási körzetközpontok, s gyakran az alapellátás intézményeit is közösen kénytelenek működtetni. Megindult ugyan bizonyos vonatkozásokban (például alsó tagozatos általános iskolák esetében) a visszakeresztesítés folyamata, de sokszor irreális áldozatok árán, perspektivikusan kihasználatlan fejlesztések formájában. Példa erre a Baranya megyei Ormánság, ahol gyakorlatilag néhány középméretű falu (pl. Sellye, Vajszló) fűzte fel magára életképtelen, előregedett és elszegényedett, elnyomorodott falvak tucatjait (Vajszlónak 12 társközsége volt!). Itt a szétválás ugyan szükségszerű, ugyanakkor az újabb alközpontok fejlesztése helyi forrásokból szinte reménytelen.

A falvakat „közösködésre” kényszerítik a tulajdoni viszonyok is. Az önkormányzati törvény rendelkezései szerint ugyanis a közösen használt intézmények – amennyiben az érintettek nem tudtak megegyezni – közös tulajdonba kerültek. A korábbi központokba koncentrálni fejlesztési gyakorlat teremtette helyzetet a vagyonmegosztás elhúzódó procedúrái hosszú időre konzerválják, s valószínűleg csak jogi megoldások születnek majd, amelyek nem lesznek méltányosak és különösen nem racionálisak.

Nem kevés konfliktus forrása a gazdálkodás pénzügyi kondícióinak jelenlegi szabályozása. A legkisebb, korábban önálló forrásokkal nem rendelkező falvak esetében látszólag ugrásszerű változást hozott az általános normatív

állami támogatás folyósítása a település lélekszámától függetlenül. A másik oldalról viszont a korábbi „favorit” települések nehéz helyzetbe kerültek, hiszen a normatív támogatások nem fedezik a körzeti ellátást is nyújtó intézmények működési költségeit. (Az Állami Számvevőszék vizsgálati tapasztalatai szerint a legkritikusabb helyzetbe, likviditási gondok közelébe azok a kisvárosok sodródtak, amelyeknek infrastruktúrája a saját lakossághoz képest „túlméretezett”, s a legkevésbé rendelkeznek kiegészítő, vállalkozási forrásokkal.)

Hogy a használó, fogyasztó települési önkormányzat ténylegesen milyen mértékben járul hozzá az üzemeltetéshez, az gyakran szubjektív szempontokat is érvényesítő megállapodásokon múlik. Úgy tűnik tehát, hogy a falvak korábbi erősen integrált és felülről vezérelt működtetéséből az alulról építkező és autonóm döntési rendszerbe való átmenet nem megy egyik napról a másikra, és egyelőre a hatékonyság, szakszerűség, koordináltság követelményei háttérbe szorulnak.

Bár a szabályozás sem tökéletes, mégsem az elképzelt, formalizált modellben van a hiba; pusztán abban, hogy a modell ideális körülményeket feltételezett, s kevésbé volt tekintettel az átmenet speciális problémáira. A teljes önállóságra „ítélt” (holott arról rég leszokott vagy azt soha meg nem tanult) falusi önkormányzatoknak maguknak kell saját adottságaikra formálniuk a felkínált elegáns európai fazont. Csak remélni lehet, hogy néhány év múlva nem kell sajnálkozva széttárni karunkat, hogy a műtét sikerült, csak a páciens halt meg. (E rövid tanulmányban arról már nem szólhatok, hogy a sebészi módszerek mellett milyen nagy szerepe lenne a legyengült beteg általános megerősítésének pl. „forint”, illetve „vagyon” pirulákkal.)

Racionalizmusból, demokratizmusból elégséges

Az eddig soroltak inkább az objektív körülményeket és a szabályozás sajátosságait érintették. Vajon mi jellemzi e keretek között magukat a falusi önkormányzatokat?

A helyhatósági választások eredményeként létrejött testületek – különösen kislelkek esetében – bizonyos folyamatosságot mutatnak. Ennek oka, hogy a falvakat a választási időszak túlpolitizált, pártos szemlélete alig-alig érintette, „rontotta” meg. A falvak áttekinthető, közvetlen információkon, kapcsolatokon nyugvó helyi társadalma választási döntését személyes tapasztalataira alapozhatta. Ezért kaphattak újra bizalmat olyan aktivisták, tanácsis tsítségviselők, akik addigi tevékenységükkel már bizonyítottak.

A falvakban kialakult helyi hatalom működése sem konfliktusmentes. Kétélű fegyvernek bizonyult az a törvényi szabályozás, miszerint az 5000-nél kisebb lélekszámú falvakban a közvetlenül megválasztott polgármestert a testület nem köteles főállásban alkalmazni. A testület és a polgármester együttműködésének zavarai könnyen terelődnek „munkaügyi” útra, ahol a

polgármester tulajdonképpen kiszolgáltatott. A túlságosan szigorúra sikerült összeférhetetlenségi szabályok miatt is rákényszerülnek polgármesterek a lemondásra. Több faluban előfordult, hogy a korábbi főállású tanácselnök állás nélkül maradt, amikor megválasztották polgármesternek, s vagy lemondott, vagy valamilyen más állást kényszerült vállalni. Az összeférhetlenségi szabályok szülte, időnként nevetséges helyzetek közül is kirí, hogy a tűzoltóság is összeférhetetlen a polgármesteri tisztséggel. Kérdőíveimet kitöltő polgármesterektől tudom, morálisan milyen képtelenség, amikor a jegyző bére akár tízszerese a „főnök polgármester” tiszteletdíjának.

A legfőbb gondot az önkormányzatok működésében azonban én inkább abban látom, hogy *a testületek nem alakítottak (még) ki megfelelő kapcsolatot sem a saját apparátusukkal, bizottságaikkal, intézményeikkel, sem a helyi társadalmakkal, sem a környező települési önkormányzatokkal.* A falusi képviselő-testületek munkájára ugyan kevésbé jellemző a pártos frakciózás, de nem is igen keresnek partnereket a döntésükhöz, s nem végzik el helyben a hatalom megosztását. Országos gond, hogy *a testületek alig ruháznak át döntési hatáskört* tisztségviselőikre, bizottságaikra, ami azután azt eredményezi, hogy végeláthatatlan testületi viták, politikai mérlegelést nem igénylő részletkérdések forgácsolják szét a képviselők energiáját, arról nem is beszélve, hogy az előkészítetlen ügyek, rögtönzések, időnként személyeskedő perpatvarok a döntések szakszerűségét is csorbítják. *Nem igazán működik sajnos a falvakban sem a helyi demokrácia fórumrendszere.* A helyi népszavazások, közmeghallgatások kötelező esetein túl nem épültek ki a kötelekek a helyi társadalom különböző csoportjaival. A falvakra is jellemző gond a testületek és az intézmények feszült viszonya. A bizonytalan jogi szabályozás, a testületek hatalmi pozíciójának féltékeny őrzése egymásnak ugrasztja az önkormányzati szervezetet és az önállóságra törekvő iskolákat, más önkormányzati irányítású intézményeket.

Különösen az iskolák esetében látszik jól, hogy a kormányzat is felelős az önkormányzatok és intézményeik kapcsolatának megromlásáért. Az iskolaigazgatók választásának–kinevezésének, a pedagógus béremelés finanszírozásának és eldöntésének eljárási és hatásköri szabályai enyhén szólva ellentmondásosak. Így azután a személyes ellentétek is „elvi kérdéssé” magasztozhatnak. A számtalan országos nyilvánosságot kapott perpatvar nem tesz jót sem a pedagógustársadalom, sem a helyi politikusok jó hírének.

Lényegében az a skizofrén helyzet alakult ki, hogy egyik oldalról az önkormányzat berzenkedik minden külső (állami, megyei, más önkormányzati) beavatkozás ellen, hivatkozva a maga önállóságára, viszont *saját helyi társadalmával szemben már korántsem ilyen demokratikus és toleráns.* Ez a jelenleg pedig torzítja az önkormányzás lényegét és óriási előnyét. Az önkormányzat csak akkor képes demokratikusan és hatékonyan működni, ha ezt a helyi társadalommal partnerségben teszi. Tipikus tünet az ellentmondásra a helyi adóztatás helyzete. Az önkormányzatok egy része „közhatalomként” fellépve, mindenfajta előzetes alkut kizárva próbál ezúton forrásokhoz jutni.

Másik részük viszont egyáltalán nem adóztat, félve választási esélyeinek romlásától. Mennyivel könnyebb lenne a megegyezés, ha az önkormányzat a maga helyzetét és céljait a helyi társadalmakkal, gazdasági egységekkel közösen megvitatva, elemezve győzné meg az érintetteket érdekeik azonosságáról, arról, hogy a helyi adók felhasználása közös célokat szolgál.

A hatalom megosztásától való félelem tartja vissza az önkormányzatokat attól is, hogy például a hajdani csatolt településeknek, üdülőfunkciójú településrészeknek részönkormányzati jogokat adjanak (nem mintha a jogi szabályozás ehhez elegendő muníciót adna!). Közélről figyeltem például az orfűi eseményeket, ahol az üdültulajdonosok markáns fellépése még az országos népszerűségnek örvendő Nagy Bandó Andrást is „megfutamította” polgármesteri székéből.

Ha az egyéves önkormányzati működés mérlegét megvonjuk, bizony nem egyértelműen pozitív a kép. Egyik oldalról a területi dezintegráció, másiktól a hatalom túlkonzentrálása, különböző szervezettípusok, társadalmi csoportok eltérő önállósodási törekvései, a helyi társadalmak egyre növekvő közönye mind-mind aggasztó tünetek, s nehéz eldönteni, hogy csak gyermekbetegséget vagy egy életre szóló fejlődési rendellenességet jeleznek. A szabályozás hiányosságai, ellentmondásai korrigálhatók, az újsütetű helyi politikusok beletanulhatnak a szerepükbe. Az már fogasabb kérdés (és persze újabb tanulmányt igényelne), hogy a központi hatalom vajon akar-e igazi és jól működő önkormányzatokat és a kiábrándult helyi társadalmaknak lesz-e türelme az igazi változást kivárni?

A munkanélküliség alakulásának regionális eltéréseiről és a falusi munkanélküliségről

Lázár György

A munkanélküliség alakulása, kezelésének lehetőségei és korlátai

A munkanélküliség nyílt megjelenése óta – gyakorlatilag az utóbbi három évben – azt tapasztaljuk, hogy a munkanélküliek száma országos viszonylatban rendkívül gyorsan nő. Ha csak az utolsó két évet tekintjük, akkor is mintegy hússzoros növekedésről beszélhetünk: a regisztrált munkanélküliek száma az 1989-végi közel 20 000 főről 1991 végére eléri a 400 000 főt, ami már nemzetközi összehasonlításban is jelentős, 8,5%-os munkanélküliséget jelent.

A szabad (főlös) munkaerőkínálat csökkentését, a munkanélküliség és hatásai enyhítését nagymértékben megnehezíti, hogy a munkaerő-kereslet ugyanezen időszak alatt a korábbinak a töredékére apadt, s a gazdaság egészére továbbra is inkább a munkahelyek megszűnése, a munkáltatók nagyarányú létszámcsökkenései a jellemzők, amelyet az új vállalkozások által teremtett új munkahelyek ma még csak kis részben tudnak ellensúlyozni.

A gyenge kereslet nagymértékben behatárolja a foglalkoztatás-politika lehetőségeit:

- ha nincs számottevő munkaerőkereslet, akkor gyakorlatilag nincs mire átképezni a munkanélküliek nagy és egyre növekvő tömegét;

- a kereslet-korlátozásra és az infláció letörésére irányuló kemény monetáris politika nem kedvez új munkahelyek teremtésének, sőt, a meglévők nagy hányadának megszüntetését eredményezi;

- a munkahelyek tömeges megszűnésének folyamatát ideig-óráig lehet fékezni bizonyos eszközökkel (pl. a csökkentett munkaidő meghatározott ideig történő alkalmazásának pénzügyi támogatásával), ezek azonban kétélű és meglehetősen piac-idegen módszerek, amelyek – legalábbis zömükben – a nem hatékony, nem gazdaságos, nem versenyképes munkahelyek mestersegesen történő fenntartását támogatják, lassítva ezáltal az olyannyira szükséges szerkezetváltást;

- jelentős mértékben csökkennek az előrelátó, aktív foglalkoztatás-politika értelmes beavatkozási lehetőségei: hiába tudjuk pl. hogy az év utolsó két hónapjában hol fognak nagyobb létszámban megszűnni további munkahelyek, ha a segítségnyújtásnak a legjobb szándék mellett is csak minimális lehetőségei vannak.

A volt szocialista országokba irányuló export összeomlása és a belföldi fizetőképes kereslet számottevő csökkenése is a munkanélküliség növekedésének irányába hat. Az elkövetkező években a pozitív folyamatok – a privatizáció, a szervezetek átalakulása, a termelékenység egyes területeken beinduló növekedése – várható felerősödésétől remélhető, hogy 1–2 év múlva az új munkahelyek teremtése egyre inkább lépést tud majd tartani a nem hatékony munkahelyek megszűnésével, s így előbb lelassul, majd csökkenni kezd a munkanélküliség növekedési üteme. A fordulópont idejét nehéz lenne megjósolni, de valószínű, hogy legalább 1992 végéig – kissé lassuló ütemben, szezonális ingadozásokkal – tovább fog növekedni a munkanélküliségi ráta és 1993-ban meghaladhatja a már igen magasnak mondható 15%-ot is.

Regionális eltérések és válságkörzetek

A munkanélküliségi ráta országos átlaga körüli szóródás az egyes régiók között már kezdettől fogva jelentős. Az 1991 decemberében tapasztalt 8,5%-os országos átlaggal egyidőben Budapesten még csak 2,6%-os volt a munkanélküliség, míg ugyanezen időpontban 8 megyében már meg is haladta a 10%-ot: Tolnában 10,7%, Heves megyében 10,8%, Bács-Kiskunban 11,3%, Békésben 12,6%, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 12,9%, Borsodban 13,9%, Nógrádban 16,1% és Szabolcsban 16,4% volt. (Ez utóbbiak közel kétszeresét teszik ki az országos átlagnak!) Ha tovább mennénk a területi bontásban, akkor egyes munkaerőpiaci vonzáskörzetekben, egyes városokban és falvakban még riasztóbb számokkal találkozhatnánk már ma is. Ha pedig az országos átlag a következő 1–2 év alatt meg fog duplázódni, akkor *a legkedvezőtlenebb helyzetben lévő körzetekben nem elképzelhetetlen 30–40%-os munkanélküliség kialakulása sem.*

Az országos átlagtól ilyen nagy mértékben eltérő munkanélküliség kialakulása területenként eltérő okokra vezethető vissza. Budapest esetében a jóval alacsonyabb arány az országos átlagnál élénkebb munkaerőkereslettel magyarázható, de közrejátszik az is, hogy a fővárosban megszűnő munkahelyekről kikerülők jelentős hányada nem a fővárosban, hanem a lakóhelyük szerinti megyében jelentkezik munkanélküliként. (Ezt támasztja alá az is, hogy az előre bejelentett nagyobb arányú létszámleépítések terén Budapest részaránya rendkívül magas – közel 25%-os –, ennek ellenére a fővárosban a munkanélküliségi ráta viszonylag még mindig alacsony.)

A nagyarányú munkanélküliség Borsodban és Nógrádban elsősorban az elavult, egyoldalú iparszerkezet, a korábban erőszakoltan fejlesztett, s ma válságágazatnak számító nehézipar magas részaránya miatt alakult ki, míg a további hat megyében döntően a viszonylag gyengén fejlett iparra és a mezőgazdaság termelési és értékesítési problémáira vezethető vissza.

A munkanélküliség hazai alakulásának eddigi történetében azokban a körzetekben alakultak ki válságócok, ahol a vonzáskörzet egyetlen, vagy leg-

alábbis domináns munkaadója került kritikus helyzetbe. Ez történt például Ózd térségében. Hasonló helyzet persze előfordult a 70-es és 80-as évek erőteljes szerkezetátalakításai következtében csaknem valamennyi fejlett piacgazdaságban, így az USA-ban, Nagy-Britanniában és Svédországban is. A magyarországi válságkörzetek helyzete ezekhez képest azért rosszabb, mert itt még sokkal inkább egyetlen (vagy esetleg néhány hasonló profilú) cégre támaszkodó körzetekről van szó, legyen az akár egyoldalúan nehézipar-orientált térség, vagy szinte kizárólag mezőgazdasági termeléssel foglalkozó régió. További probléma, hogy hiányzik az a hazai tőke, amely elengedhetetlen az ilyen jellegű gondok tartós megoldásához. A külföldi tőkét pedig egyáltalán nem vonzzák, sőt, taszítják az elmaradott térségek infrastrukturális adottságai.

Végül, de nem utolsósorban meg kell említenünk azt is, hogy Magyarországon a munkaerő mobilizálásának lehetőségei – a lakáshelyzet, az úthálózat és a közlekedés szempontjából – jóval korlátozottabbak, mint a fejlett országokban. Nálunk ily módon sokkal kevésbé lehet a fölöslegessé vált munkaerőt „odavinni” az üres munkahelyekhez, ha azok a munkanélküliek jelenlegi lakóhelyétől jelentős távolságban vannak, illetve létesülnek.

A munkanélküliek változó kereslethez alkalmazkodásának folyamatában a földrajzi mobilitáson kívül természetesen jelentős szerepe kell hogy legyen a szakmai mobilitásnak is. Ebből a szempontból azok a körzetek vannak komoly hátrányban, ahol a munkaerő döntő hányada rendkívül alacsonyan vagy nagyon egyoldalúan képzett (pl. kohász); ilyen esetekben igen korlátozottak az átképzés lehetőségei.

A falusi munkanélküliségről

A regionális különbségeken belül – megfelelő részletezettségű adatok hiányában – ma nem lehetséges konkrét adatok alapján összehasonlítani a falusi és a városi munkanélküliséget. (A regisztrált munkanélküliek lakóhelye – és annak postai irányítószáma – ismert, de az irányítószám alapján a lakóhely jellege szerinti feldolgozás eddig nem megoldott.) Ehelyett kétféle közelítő megoldás lenne lehetséges: vagy annak vizsgálata, hogy a munkahelyüket elvesztők milyen arányban kerülnek ki a mezőgazdaságból (vagy a mezőgazdasági jellegű foglalkozásúak köréből), vagy azoknak a területi egységeknek a vizsgálata, amelyekről – más forrásokból – ismert, hogy ott a foglalkoztatottak számottevő hányada a mezőgazdasági ágazatban dolgozik. E közelítő megoldások alapján – támaszkodva a jelenleg elérhető hazai információkra és felhasználva a nemzetközi tapasztalatokat is – megkockáztathatunk néhány megállapítást, amelyek nagy valószínűséggel igazak a falusi munkanélküliség jelenlegi és várható közeljövőbeni alakulására. Előljáróban azonban tisztáznunk kell azt is, hogy a falusi munkanélküliség nem azonos a mezőgazdasági munkanélküliséggel és hogy az elmúlt évtizedekben a mezőgazda-

ság nemzetgazdasági ágában való foglalkoztatás korántsem volt egyenlő a *mezőgazdasági tevékenységek* területén történő foglalkoztatással.

A falusi munkanélküliség növekedéséhez nagymértékben járul hozzá azoknak a falun lakó embereknek a munkanélkülivé válása is, akik korábban ingázással a városokban (iparban, építőiparban) dolgoztak. Mivel a vállalatoknak az ingázók a közlekedés, munkásszállítás vagy a szállásköltségek miatt jóval többre kerülnek, általános gyakorlat, hogy létszámcsökkenés esetén először ezeknek a dolgozóknak mondanak fel.

Ugyancsak növeli a falusi munkanélküliséget, hogy a mezőgazdasági nagyüzemekben belül – az ún. melléküzemágakban – a nem mezőgazdasági (hanem ipari, építőipari, kereskedelmi vagy szolgáltatási) tevékenységet végzők közül is igen sokan veszítik el állásukat. Az export és a belföldi kereslet visszaesése, valamint azoknak a nagyvállalatoknak a tönkremenése, amelyeknek korábban a melléküzemágak szállítottak, jelentős létszámcsökkenéseket von maga után, esetenként a korábban siker-ágazatnak számító részlegek teljes megszüntetését. A környék üzemei pedig képtelenek felvenni az így felszabaduló – tulajdonképpen nem mezőgazdasági, de zömmel falusi – munkaerőt, hiszen ők maguk is csökkenteni kényszerülnek létszámukat.

Végezetül még egy speciális jelenséget kell megemlítenünk, ami – véleményem szerint egy-két joghézagnak köszönhetően – időszakonként, szezonális jelleggel, szintén számottevően járul hozzá a mezőgazdasági (és ezen keresztül a falusi) munkanélküliséghez. A jelenlegi jogszabályok és jogértelmezés, illetve joggyakorlat szerint azok a termelőszövetkezeti tagok, akiknek szüneteltetik a munkaviszonyát, a szüneteltetés alatt jogosultak munkanélküli járadékra, sőt – és ez már a második joghézag – a járadék mellett kereső tevékenységet is folytathatnak (és esetenként folytatnak is) a minimálbér korlátjáig, kirívó esetben akár ugyanazon tsz-nél, ahol szüneteltetik a munkaviszonyukat. Ha úgy tetszik, ezeket a joghézagokat felfoghatjuk a mezőgazdaságnak nyújtott burkolt állami támogatásként is – persze mint annak legkevésbé célravezető formáját.

S ezzel el is jutottunk egy rendkívül kritikus és kényes kérdéshez. A korábban egyértelműen siker-ágazatnak számító magyar mezőgazdaságról, amely a melléküzemágakkal együtt a foglalkoztatottak közel 20%-a számára biztosított viszonylag jó megélhetést, a nemzetközi adatok ismeretében teljes biztonsággal állítható, hogy jelentős mértékű célirányos állami támogatás nélkül ennek a létszámnak a felét sem lesz képes eltartani, ha versenyképes akar lenni a világpiacon. Ezért tartanak a komoly munkaügyi szakemberek minden olyan kijelentést, amely szerint majd a mezőgazdaság felszívja a más-honnan felszabaduló munkaerőt, merő demagógiának, jobb esetben egyszerűen hozzá nem értésnek. A magyar gazdaság sajnos az elkövetkező két-három évben sem lesz képes a mezőgazdaság olyan mértékű támogatására, hogy az versenyképes legyen az erőteljesen védett nyugati piacokon a komoly támogatást élvező ottani mezőgazdasági termeléssel szemben és egyben el tudjon

tartani egy ilyen tömegű falusi – és más területen egyelőre nem foglalkoztatható – népességet.

Véleményem szerint az elkövetkező években elkerülhetetlen, hogy – legalábbis átmenetileg – jelentős mértékű falusi munkanélküliség alakuljon ki Magyarországon. Ez a tulajdonviszonyok rendeződése és a privatizáció mezőgazdasági térhódítása ellenére is így lesz. Ennek kezdeti jelei már ma is láthatók, de félő, hogy a maiaknál sokkal komolyabb problémákra kell számítani a közeljövőben.

Meglévő és hiányzó információk a falusi munkanélküliség értékeléséhez

A regisztrált munkanélküliek esetében – többek között – a mezőgazdasági *foglalkozásúak* létszámalakulásának és megoszlásának nyomon követésével lehet közvetett információkhoz jutni. Ez az információ azonban nem tartalmazza a mezőgazdasági ágazatból elbocsátott nem mezőgazdasági jellegű foglalkozásúakat, sőt, nem teszi lehetővé annak a megállapítását sem, hogy például a segédmunkások melyik ágazatból kerültek a munkanélküliek közé.

De még ezeknek az adatoknak az alapján is nyilvánvaló, hogy – viszonylag erős szezonális ingadozással – az elmúlt 1–1,5 év alatt erőteljesen növekedett a mezőgazdasági eredetű munkanélküliség.

Másik információforrás a KSH által gyűjtött és negyedévenként közzétett létszámstatisztika. Ennek alapján megállapítható, hogy a mezőgazdaság nemzetgazdasági ágában foglalkoztatottak létszáma 23%-kal (!) csökkent 1990. I–III. negyedéve és 1991. I–III. negyedéve között. A mezőgazdasági tevékenységek körében azonban jelenleg nincsenek megbízható adatok az évközi megfigyelés köréből kieső, 50 fő alatti szervezetek létszámalakulására.

Az ingázók munkanélkülivé válásáról a megyei munkaügyi központok jelentéseiből értesülhetünk; sajnos országos, átfogó adatok itt sincsenek.

A mezőgazdasági jellegű, gyengén fejlett iparral rendelkező megyékből ismét jönnek olyan jelzések, hogy a mezőgazdasági főszezon befejeztével a tsz-tagok jelentős hányada esetében újra élni kívánnak a munkaviszony szüneteltetésének lehetőségével. Ez megint csak nagymértékben növelni fogja a regisztrált és egyben járadékban is részesülő munkanélküliek számát a téli hónapokban. Néhány megyében ezres nagyságrendű lesz az ilyenformán ideiglenesen munkanélkülivé váló dolgozók száma. A munkanélküli segélyben, illetve járadékban részesülő foglalkozási főcsoportok szerinti létszámalakulásából is arra lehet következtetni, hogy az elmúlt hónapok rohamos munkanélküliség-növekedéséből a mezőgazdasági létszámcsökkentés is alaposan kivette a részét. (1991 decemberére már közel 25 000 tsz-tagnak szüneteltették a munkaviszonyát.) Az előrejelzések szerint e létszámcsökkentések üteme a közeljövőben jelentősen fokozódni fog.

Helyzetelemzés és előrejelzések

Az Országos Munkaügyi Központ koordinálásával a munkáltatók személyes megkérdezésére alapozott megyénkénti helyzetelemzések és rövid távú előrejelzések készültek 1991 őszén. Az eredmények országos szintű összesítése és kiértékelése most van folyamatban. A megyei anyagok igen súlyos megállapításokat tartalmaznak a mezőgazdasági eredetű, illetve a falusi munkanélküliség jelenlegi helyzetéről és várható alakulásáról. Az egyes megyei jelzések közül érdemes tézisszerűen kiemelni azokat, amelyek általános érvényűek és témánk szempontjából különösen fontosnak tekinthetők:

A mezőgazdaság ez idő szerint a gazdaság egyik legproblematisabb ága. Ennek okai között talán a piacválság a legdőntőbb. A belföldi piacon szinte minden mezőgazdasági termékből túlkínálat van, mert a fogyasztók kényeszerű takarékosága az élelmiszerek egyre szélesebb körén érződik. Ugyanakkor a KGST piac is összeomlott, a Közös Piac térségébe meg lassú és igen szelektált a bejutási esély. További piacok pedig még meghódításra várnak (Közel-Kelet, Afrika, Kelet-Ázsia). Az értékesítési gondokat növelheti, ha a növénytermesztési ágazatban a termés a vártnál is nagyobbra sikerül.

Az agrárágazat jövedelem-pozíciójának fokozatos romlása révén elveszítette húzóágazat jellegét, s nyilvánvalóvá vált, hogy a falvak eltartóképességének terhét ez az ágazat nem képes elviselni, a mezőgazdasági második gazdaság azonban továbbra is fontos szerepet fog játszani a falusi népesség megélhetésének biztosításában.

A diverzifikáláshoz az elmaradott, egyoldalúan agrárjellegű régiókban hiányosan állnak rendelkezésre az infrastrukturális feltételek (mind a tárgyi, mind a szellemi infrastruktúra vonatkozásában).

A mezőgazdasági ágazat jelentősen csökkenő létszáma válságtünet; a mezőgazdasági jellegű megyékben számos munkáltató van felszámolás alatt.

A mezőgazdaságban az ipari üzemágakat részben felszámolták, részben önállósodtak. A tsz-ek egy része a téli időszakban szünetelteti a tagság 1/3 részének munkaviszonyát. Az idénymunkák befejezésével a munkaviszony-szüneteltetés ezeknél a dolgozóknál 3–6 hónapig is eltarthat, s féltő, hogy utána sem fognak megoldást találni több tízezer tsz-tag munkával történő ellátására, megélhetésének biztosítására.

A jogi szabályozás hiánya miatt a gazdasági egységek teljes bizonytalanságban vannak. Több megyében a szövetkezetek 60%-a veszteséges. A mezőgazdasági ágazat több tízezer ember létfeltételeit, további foglalkoztatását teheti bizonytalanná. Egyes régiókban a munkanélküliek 1/4-e már ma is az agrárágazatból kerül ki.

Egyes mezőgazdasági megyékben a munkanélküliségi ráta 1992-ben meghaladhatja a 20%-ot is, ami rendkívül nagy társadalmi és szociális feszültségek kialakulásával fenyeget. A „hazatérő” távolsági ingázók száma országosan néhány tízezer főt jelenthet.

Több település munkanélküliségi rátája már a 25–30%-ot is meghaladja.

(Az 1991 decemberére számított országos átlag 8,5%!) Ezekre a településekre jellemző, hogy egy jelentősebb vállalat telephelye működött ott, s ezt felszámolták, illetve a mezőgazdaság nyújtaná az egyedüli munkalehetőséget.

A tipikusan agrárfalvas térségek foglalkoztatási helyzete a munkahelyek hiánya és az infrastruktúra kiépítetlensége miatt csaknem kilátástalan. Tovább mélyíti a gazdasági, munkaerőpiaci válságot egyes régiókban a cigány lakosság nagy létszamaránya.

A mezőgazdaságban mutatkozó krízistünetek és bomlási-átalakulási folyamatok hatására a gazdaságilag elmaradott, munkahelyhiányos térségekben a már most is súlyos foglalkoztatási és megélhetési problémák 1992 első felében valószínűleg ugrásszerűen növekedni fognak.

Várhatóan jelentősen növekedni fog az előnyügdíj igénybevétele céljából az 50 év feletti munkanélküliek száma, akik főként a mezőgazdaságból kerülnek ki.

A mezőgazdasági tsz-ek hosszú ideig a kisebb települések foglalkoztató bázisai voltak. Ezt a szerepet már nem tudják betölteni, s a helyükbe lépő (átalakult) szervezetek hosszabb távon sem lesznek képesek átvállalni. A mezőgazdaság létszámcsökkenése tartós és visszafordíthatatlan lesz a foglalkoztatási szerkezetben.

A mezőgazdasági jellegű megyékben a munkanélküliség legkorábban az aprófalvas jellegű településeken jelentkezett. Itt az elvándorlási tendenciák egyes kislélekszámú települések folyamatos elsorvadásához vezetnek. A többszörösen hátrányos helyzet kialakulásában az okok között elsődleges szerepet játszik a gazdasági bázis hiánya, ami egyben a foglalkoztatási bázis hiányát is jelenti.

Veszélyben vannak az elmaradott térségekben korábban felépített könnyűipari üzemek (többnyire tsz-melléküzemágak), amelyek általában női munkaerőt foglalkoztattak bér munka keretében, alacsony technikai színvonalon, szakképzetlen munkaerőt igényelve. A bér munkát megrendelők sorra bontják fel együttműködési megállapodásaikat, s ezek az üzemek nincsenek felkészülve önálló munkára, rendelések biztosítására, értékesítésre stb.

Az ingázók nagy része egyes megyékből budapesti munkahelyekre járt dolgozni. Általános jelenség, hogy a munkáltatók elsősorban a bejáró dolgozóknak mondanak fel, akik helyben semmiféle munkalehetőséget nem találnak, nem beszélve arról, hogy a jóval magasabb budapesti bérek alapján számított munkanélküli járadék a helyben felajánlott béreknél magasabb összegű.

A kereskedelemben folyó privatizációt követően várható a mezőgazdaság és az ipar privatizálása. Az eddigi tapasztalatok alapján ez nagymértékben csökkenti a foglalkoztatottak létszámát.

Azokban a régiókban, amelyek kimaradtak az iparosításból a mezőgazdaság egyre labilisabb helyzete növeli a foglalkoztatási gondokat. Az agrárjellegű térségekben az alaptevékenység mellett a kiegészítő ágazatok is válságba kerültek, s az iparosítás szerény mértéke és elavult technológiája miatt *a munkaerő összetétele rendkívül kedvezőtlen.*

A vártnál kevesebben nyújtottak be földre vonatkozó kárpótlási igényt. A farmergazdaságok elterjedésének jelenleg nincsenek meg a gazdasági feltételei (gépek és a magántőke hiánya stb.). Az átalakulások hatását még nem lehet igazán felmérni, de már megkezdődött a munkaerő kiáramlása a mezőgazdaságból.

A mezőgazdasági üzemek a szövetkezeti törvényre és a földtörvényre várnak, illetve várnak. A létszámleépítéseket igyekeznek visszatartani a tulajdonviszonyok rendezéséig.

Az ágazatot mindig is sújtó ár- és jövedelem-diszparitás, továbbá a támogatások megvonása által kiéleződő válsághelyzet elhúzódását csak fokozza a tulajdon- és földreform megvalósításának, a hiányzó törvények megalkotásának késlekedése.

A szövetkezeti törvény életbelépésével az átalakulási folyamat erőteljes beindulása várható, amely a foglalkoztatás további jelentős csökkenésével fog járni.

Az ismert tények és a megkérdezettek „várankozásai” alapján vélelmezhető, hogy az ágazat belátható időn belül *a foglalkoztatási krízishelyzet egyik főszereplőjévé lép elő*, lehetőségeink és eszközeink még a tüneti kezeléshez sem elégségesek.

Ilyen mértékű munkanélküliségnek a kezelésére, illetve tűréshatáron belül tartására a jelenlegi foglalkoztatáspolitikai eszköztár már nem lehet elégséges. Több tárca együttműködését igénylő, regionális preferenciákat biztosító, összehangolt gazdasági, területfejlesztési, vállalkozásélénkítési és szociálpolitikai térségi válságkezelő programok kidolgozása és megvalósítása segítheti csak elő a növekvő társadalmi és foglalkoztatási feszültségek elviselhetővé tételét, majd fokozatos oldását.

Agrárgondok és kilátások

Varga Gyula

A magyar mezőgazdaság, a parasztság, s általában a falun élők újabb sorsfordulót élnek meg, kevesebb mint 50 év alatt az ötödiket. Remények vegyülnek a sokasodó gondok közé, s növekszik az aggodalom a bizonytalan jövőtől, a nehezen vagy egyáltalán nem tisztázódó kilátásoktól. És a várttal szemben egyre inkább erősödik az érzés, hogy újra mások, újra a hatalomban lévők döntenek azok sorsáról, akik az elmúlt évtizedekben (1968-tól kezdődően) már-már elhitték, hogy végre saját kezükbe vehették sorsuk irányítását.

Agrártermelésünk az 1980-as évtized közepétől kezdve elhúzódó válságot él meg. Nem látványosat, robbanásszerűt és megújítót, hanem olyat, amit az előbb csak stagnáló, majd 1990-től gyorsan visszaeső termelés, a nyíló agrár-olló, a vagyon fokozódó fölélése, a technikai eszköztár mind erőteljesebb elavulása jellemez. A parasztság – pontosabban szólva a mezőgazdasági termelésből vagy a mezőgazdasági nagyüzemekből élők – korábban kiegyenlített jövedelemparitása ismét lényeges hátrányt mutat, a létbiztonság helyét a gyors ütemben növekvő munkanélküliség foglalta el, s a munkáját nagy büszkeséggel megélt agrárértelmiség „bundás indulatok”, igaztalan támadások céltáblájaként ma tanácstalanul keresi helyét az újrendeződő társadalomban.

A gazdasági válság bekövetkezése törvényszerű volt, legfeljebb annak a külpiacok részbeni összeomlásából fakadó gyorsaságát nem lehetett előre megjósolni. Nyilvánvaló, hogy az 1970-es évek végétől egyre sürgetőbb piacgazdasági nyitás elmulasztása, az autark, a világpiac jelzéseit elutasító korábbi magyar agrárpolitika nem vezethetett máshova, mint *a támogatásigény megnövekedéséhez, az alkalmazkodóképesség elsorvadásához, a külpiactól független termelési struktúra létrejöttéhez*. Ez a diagnózis nem új, e sorok írója már tíz évvel ezelőtt megfogalmazta ugyanezt „A piacra termelő mezőgazdaság” című tanulmányában. És azt sem volt nehéz előre látni, hogy az országnak nincs olyan erőtartaléka, amelyet az agrárszektor korábbi pozícióinak megtartása, sőt, akárcsak az agrárszféra megsarcolásának elkerülése érdekében mozgósítani lehetne.

Éppúgy törvényszerű a társadalmi–tulajdoni változások bekövetkezése is, noha ezt korábban szinte mindenki (a szerző legalábbis egyértelműen) a reformok fokozatos megvalósításától, az elvont állami és részben a közösségi tulajdonnak valódi, azaz zömmel magántulajdonosokkal való felváltásától

várta. A kampányszerű államtalanítást, a részben a szövetkezeti (azaz végső soron magánjellegű) tulajdon rovására is végbemenő ún. kárpótlás útján való tulajdonváltást csak a robbanásszerű politikai változások, retorziós élű törvénykezések hozták magukkal, melyeknek végső kihatásait ma még legfeljebb csak becsülhetjük, de fölmérni nem tudjuk. Valószínű viszont, hogy a vártnál, s a törvényt hozók szándékainál kisebb körre terjed ki a kárpótlás, bár azért helyenként alaposan átalakítja majd a korábban létrejött tulajdoni arányokat. Az biztosnak látszik, hogy alaposan megnőnek a területek közötti különbségek, a kedvezőbb helyzetű régiókban megnő a föld iránti kereslet, ugyanakkor *a periferikus térségek leszakadása, végleges elszegényedése, az itteni mezőgazdaság elsorvadása* nagy biztonsággal prognosztizálható.

Végső soron tehát egyrészt nem újkeletű, hanem már évtizedekre visszatekintő változások közepén vagyunk; másrészt olyan külső és belső eredetű gazdasági és politikai rendszerváltás társul ehhez, hogy a gyökeres átrendeződés elkerülhetetlen, s egyben feltétele is a remélt megújulásnak. A fő ten-nivaló ma a hátrányos hatások mérséklése, jobb esetben megelőzésük, s erre indokolt az egész társadalmat mozgósítani.

Az agrárgazdaság helyzete az 1980-as évtizedben

Az 1960 óta eltelt három évtized volt a magyar agrárgazdaság történetének legsikeresebb időszaka. A szovjet mintára végrehajtott, de a kényszerű kollektivizálást követően az utasításos rendszert egyre inkább a gazdasági ösztönzéssel kombináló agrárpolitika eredményeképpen aránylag gyorsan önálló lett az ország élelmiszerekből. Viszonylag jó belső ellátás mellett csakhamar a világ egyik legnagyobb agrárexportját értük el az egy lakosra jutó mutatószámok alapján. Az 1960 és 1990 közötti időszakban több mint 80%-kal növekedett a mezőgazdaság termelésének volumene. A legfontosabb ágazatokban, különösen a gabonatermelésben, a tejtermelésben, a hozamok szintje megközelítette a legfejlettebb országokét. A termelés növekedése a gabona- és húsvertikumban volt a legkiemelkedőbb.

Az élelmiszeripar kapacitásának és termelésének növekedési üteme kisebb volt mint az ipar egészéé, és többnyire elmaradt a mezőgazdaságétól is. A lemaradás elsősorban minőségi jellegű: a termékek kiállításában, csomagolásában, piaci versenyképességének elégtelenségében mutatkozik meg.

A magyar agrártermelés nemzetközileg is elismert, s világátlagot meghaladó bővülése általában jó. Ez a legtöbb termék számára előnyös természeti adottságok mellett, technikai elmaradottságunk hetvenes évek beli gyorsütemű felszámolására, s a gazdálkodás számára viszonylag kedvező feltételeket kínál (a szomszédos országokénál sokkalta rugalmasabb) agrárpolitikára vezethető vissza.

A mezőgazdaságnak az előbbieken leírt és kifejezetten mennyiségi növekedésre alapozott fejlődése azonban két évtized után kifulladásra (lásd a 74.

oldalán található táblázatot), s az agrárpolitikai koncepciót már az 1980-as évtized első felében gyökeresen meg kellett volna változtatni. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy

- a világpiacon mélyen a lehetséges termelési költségek alá süllyedtek az árak, a piacot a protekcionizmus és a politikai törekvésekkel átszőtt korlátozó intézkedések uralják, általánossá vált az agrár-autarkia;

- a lakosság élelmiszerkereslete stagnál, sőt, csökkenő irányzatú;

- a magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar korábbi jövedelempozíciói lényegesen rosszabbá váltak, amit a világpiactól elzárt, s versenyre sem kényszerített termelők hatékonyságjavulással nem tudnak megfelelően ellensúlyozni.

Mindezek nyomán kettős szorításba került a mezőgazdaság. Növelnie kellett exportkibocsátását, de ezt előbb stagnáló, majd csökkenő jövedelempozíció mellett kellett teljesítenie. Következésképp mind jobban elmaradt a sürgetően szükséges struktúraváltás. A termelés hatékonysága kevés, sőt egyes kulcságzatokban (elsősorban a hústermelésben) egyáltalán nem javult, a mezőgazdasági nagyüzemeknek megközelítően egyharmada veszteséges, de legalábbis fejlődésképtelenné vált (lásd a 76. oldalon található táblázatot). A vállalatoknál általános jelenség a technikai eszközök elöregedése, cseréjük elmaradása. A mezőgazdasági foglalkozásúak száma erősen csökken, s erősödik a keresetek diszparitása is. Az export versenyképessége romlott, s az 1980-as évek vége felé megnőtt az exportkivitel támogatási igénye; ugyanakkor mind nehezebbé vált az ehhez szükséges pénz előteremtése. Az agrárexportról azonban még részlegesen sem lehetett lemondani a nagyarányú adósságszolgálat miatt, hiszen nem volt más gazdasági szektor, amely pótolta volna az így elmaradó bevételt. Sajnos semmi jele annak, hogy ebben a nagyfokú gazdasági lemaradásunkat érzékeltető „zsákutcás” helyzetben lényeges, sőt, akár csak pozitív előjelű változás következett volna be az 1990-es évek elején. Az ipari termelés visszaesése többszöröse a mezőgazdaságénak, s az agrárexport „muszáj Herkules” gyanánt 1991-ben rekordot javított. Igaz, nem a termelés növekedésének, hanem a belső fogyasztás drasztikus hanyatlásának következtében.

Az agrárszektor szerepe a nemzetgazdaságban

Több évtizedes törekvésünk, hogy az ország megszabaduljon az „agrár” jelzőtől. Minden erőfeszítés ellenére is olyan engedményekre kényszerültünk, hogy „fejlett” vagy „ipari-agrár” országnak minősítettük magunkat. Vitathatatlan igazság, hogy a hagyományos értelemben vett mezőgazdaság sosem képes arra, hogy bármely országot a fejlett gazdaságúak közé emelje. De arra van példa, hogy egy darabig motorja legyen a fejlesztésnek, később alapja a korszerű agrár- vagy élelmiszeripar gazdaságnak, az „agrár businessnek”, amely betagozódik a fejlett ipar és a terciér szektor által diktált verseny-

szférába. Mi már nem vagyunk abban a helyzetben, hogy agrárszektorunk motor legyen, de még odáig sem jutottunk, hogy fejlett és az agrárszektor betagolódására váró piacgazdaságunk lenne. Átmeneti állapot tehát a miénk, neheztelve az élelmiszergazdaság helyzetét azzal, hogy külső segítségre nem számíthat, sőt, *a nemzetközi gyakorlattal ellentétben nem támogatottja, hanem éppen hogy befizetője a költségvetésnek.*

Továbbra is azzal kell tehát számolnunk, hogy a magyar nemzetgazdaságban – a hozzánk hasonló fejlettségű országokhoz képest – nagyobb lesz az agrártermelés jelentősége, hiszen természeti adottságaink (klimatikus és talajtermelékenységi, illetve földellátottsági mutatóink), valamint gazdasági tradícióink, foglalkoztatási gondjaink stb. erre predesztinálnak bennünket. Hiú ábránd volt tehát, hogy gyorsan és gyökeresen szakíthatunk a még nem is oly régi agrártúlsúllyal (1950-ben még több mint 50%-os volt a mezőgazdasági népességarány); *de az sem járható út, hogy ha a tradicionális agrár-gazdaságra, a kialakult struktúrára építkezve kísérjük meg a jövőt fölépíteni.*

Megítélésem szerint csak akkor járunk el helyesen, ha *a magyar élelmiszer-gazdaság belső sajátosságai mellett a világ agrárfejlődésének fő vonásait is mérlegeljük*, hiszen ezek hasznos tanulsággal és sokféle követendő példával is szolgálhatnak. Közülük a legfontosabbaknak az alábbiakat ítélem:

– A termelés növelése helyett mindenütt a minőség javítása került az első helyre, s a költségek csökkentése az agrárpolitika szerves része lett.

– A mezőgazdasági és élelmiszeripari technológiák alakításában a legfontosabb kritériummá a természeti és az emberi környezet védelme válik.

– A mezőgazdasági termelés üzemi koncentrációja és szakosodása mindegyütt utat tör magának; még ott is, ahol a kormányok adminisztratív eszközökkel lassítják e folyamatot.

– Az agrárnépesség aránya töretlenül tovább csökken.

– Az élelmiszeripar és az élelmiszerkereskedelem nemzetek feletti cégekbe tömörül, az agrárpiac nemzetközivé válik.

– A fejlett gazdaságú országok mezőgazdaságát az északi féltekén nagyarányú támogatások segítik, sőt, részben ezek tartják életben. E támogatások ellen viszont mind élesebb támadások indultak, s a reálisabb alapú világkereskedelem számára reményt keltő változások várhatók.

Feltételezve, hogy az említettek a mai irányzatok legfontosabbjait tartalmazzák, a magunk számára is megfogalmazhatunk néhány tanulságot. Nézzük most ezek tükrében kiinduló helyzetünket és jövő teendőinket.

Az elmúlt évtizedek fő törekvése, az élelmiszertermelés nagyarányú növelése, szinte maradéktalanul teljesült. Nagyobb volt a növekedési ütem, mint a világátlag, nagyobb mint Európában, s nagyobb, mint azt az 1960-as évek elején hinni mertük volna. Az egykori szocialista országok közül szinte csak Magyarországon volt megoldott az élelmiszerellátás helyzete, bár ma ezt mintha feledné a szakmai és a politikai közvélemény.

Ha körülnézünk a példaként számbajöhető világban, akkor céljaikban elég élesen különböző alternatívák között kell választanunk. El kell döntenünk,

hogy merre haladjunk, s milyen mezőgazdaság és élelmiszertermelés megteremtése felé fordítsuk, s fordíthatjuk szekerünk rúdját:

– Versenyképes és hatékony, a nemzetközi mérce alapján is gazdaságosnak bizonyuló, a világpiaci versenyre teljes mértékben elszánt, a külpiaci igényekhez rendre igazodó, a hazai élelmiszerkeresletet nagyrészt itthoni termelésből kielégítő, a piachoz való igazodásnak megfelelően folyamatosan változó termelési struktúrájú, a termelés vállalati rendszerében a nagy- és a kisüzemek munkamegosztására építő, a költségvetéshez való viszonyában pedig nem eltartott, azaz lényegében önfenntartó mezőgazdaságot?

– Avagy elsősorban a hazai szükségletek lehető legteljesebb kielégítésére törekvő, autark típusú, elsődlegesen paraszti hagyományokat őrző, termelési szerkezetét tekintve az állandóságra törekvő, népességfoglalkoztató, tradicionális mezőgazdaságot, amely igényt tart a költségvetés támogatására, s szociális céljait a gazdaságossági követelmények elé helyezi?

Remélem, kérdésfeltevésemből is kiderül, hogy ez a választás valóságos értékek és célok közötti választást jelent, de azt szeretném félreérthetlenné tenni, hogy tényleges esélyt csak az első variánsnak adok. Indokaim a következők:

1. Ma az ország gazdasági helyzete olyan rossz, hogy célunk csak az agrárpotenciál mind nagyobb mértékű kihasználása lehet, amit csak a nemzetközi gazdaságossági mérce és a természeti környezet parancsoló védelme korlátozhat.

2. Csak a nemzetközi versenynek is kitett, mindenkor az olcsóságra is törekvő élelmiszertermeléstől várható megfelelő színvonalú belső ellátás.

3. Az exportra is termelő élelmiszergazdaság tartós és nagyarányú export-szubvenciókra, eltartott helyzetre reálisan nem számíthat. Ezért célunk a nemzetközi agrárkereskedelem liberalizálása, a korlátok leépítése, a mind tisztább versenyhelyzet elérése.

4. A paraszti népesség jövedelemparitása, egyenlőségen nyugvó társadalmi és szociális helyzete, „polgárrá válása” csak gazdaságilag egyenrangú és nem eltartott mezőgazdaságtól várható.

Hogy ezek a célok nehezen elérhetőek? Vitathatatlan. De mindent összevetve: *egy versenyző típusú és csak szolidan támogatott agrárgazdaság megteremtésének mégis realisabbak az esélyei, mint egy eltartott, s inkább szociális funkciók ellátására, mintsem nyereségre törő mezőgazdaságénak.* Dánia és Hollandia agrárfelfogása közelebb áll a miénkhez, mint az, amit a szomszédos Ausztria, vagy Bajorország megteremthet, megengedhet magának!

A mezőgazdaság vállalati rendszere és átalakulásának várható irányai

A magyar mezőgazdaság tulajdoni és üzemi szerkezete az elmúlt 50 esztendő során többször is alapvetően átalakult: 1945-ben általános földreform volt, amely szinte maradéktalanul fölszámolta a nagybirtokokat, és kisparaszti

(jobban mondva törpeparaszti) birtokrendszert eredményezett. 1950 és 1960 között három kollektivizálási hullám volt, amelyből az első 1953-ban, a második pedig 1956-ban vezetett látványos és nagy gazdasági visszaeséssel kísért bukáshoz. 1960 óta a nagyüzemi viszonyok az uralkodók egészen napjainkig, mégpedig kifejezetten nagy méretű (a szakértők túlnyomó többsége szerint túlcentralizált és túlkoncentrált) gazdaságok formájában. Az állami gazdaságok (kerekén 130) a terület mintegy 15%-án, a szövetkezetek (mintegy 1320 gazdaság) pedig a terület 70%-án működnek. A maradék 15%-nyi mezőgazdasági területen mintegy 1,4 millió – majdnem kizárólag kiegészítő jövedelmet jelentő – kisgazdaság működik, termelőszövetkezeti tagok háztáji és nem tsz-tagok kiegészítő gazdaságaként. E kistermelők földhasználatát az átlagosnál többszörösen intenzívebb (ide összpontosul a kertek területe és az ültetvények jelentős hányada is), s a kisgazdaságok termelési profiljában a kertészet mellett a munkaigényes állattartásnak van meghatározó szerepe. A mezőgazdasági termelésből az állami szektor mintegy 14–16, a szövetkezeti közös gazdaságok 46–48, a kistermelők pedig 36–40%-kal részesednek. Az állami szektor részesedése stagnáló, a szövetkezeteké pedig a kisgazdaságok javára csökkenő irányzatú.

Sokat vitatott kérdés, hogy milyen lesz, milyen legyen a magyar mezőgazdaság üzemi-vállalati rendszere. Valójában ez ma még teljesen nyitott, s nem is várható, hogy gyorsan tisztázódik. Az viszont már bizonyos, hogy megkezdődött a tulajdonviszonyok, s ezen belül is elsőként a földtulajdon változásának a folyamata. Megítélésünk szerint az üzemi-vállalati rendszernek piacgazdasági körülmények között, politikai befolyásolástól mentesen, gazdasági mérlegelések alapján hozott termelői döntések alapján kell(ene) kialakulnia. Úgy ítélem meg, hogy az átalakulás folyamata több évre, akár 10–20 évre is elhúzódhat, s a kormány pozitív szerepvállalása az lehet, illetve lehetett volna, hogy megteremtí az ehhez szükséges jogi és gazdasági feltételeket, az összes tulajdonforma számára egyenlő esélyeket, hogy *kialakulhasson a gazdasági racionalitáson nyugvó, versenyképes és hatékony üzemi-vállalati struktúra.*

Ha a következő néhány év tennivalóit és lehetőségeit mérlegeljük, a következő megállapításokat tehetjük. A magyar agrártermelésben továbbra is fennmarad a Keleten és Nyugaton egyaránt szokatlan és ismeretlen változottság mind az üzemi formákat és méreteket, mind a tulajdoni viszonyokat illetően (mi több, itt még gazdagodásra is számíthatunk a kommunális tulajdon föléledésével, a szövetkezeti s a különböző társasági, alapítványi stb. tulajdon terjedésével). A nagyüzemek dominanciája mérséklődik, a magántermelés, az egyéni vagy társas kisvállalkozások részaránya pedig nő. Azt remélem, hogy a nagyobb méretű vállalatok és a kisvállalatok közötti munkamegosztás és együttműködés – megőrizve az ezen a területen szerzett, sok szempontból az egész világ agrárgazdaságában egyedülállónak tekinthető pozitív eredményeket, s felszámolva az anomáliákat – további hatékonyságjavulást eredményez a termelésben. Becslésem szerint a gabona és az ipari

növények termelésében szinte teljesen, a tejtermelésben pedig zömmel megmarad a mai nagyüzemi keretek között folyó tevékenység; míg a munkaigényes kertészeti ágazatok szinte teljesen, az állattartás pedig nagyobbik hányadában kisüzemi keretekben marad, vagy ahol ez még nem következett be, ott fokozatosan ide kerül át. Ezt a munkamegosztást érdemes erősíteni, mégpedig elsősorban azzal, hogy az átszerveződő nagyüzemek profiljában a szolgáltató tevékenység mind nagyobb szerephez jut. Az eddig nagyobb részt termelő jellegű mezőgazdasági szövetkezetek mellett, vagy ezek helyett, más szövetkezeti formációk, valamint tevékenységi körök (értékesítő, beszerző, kistermelői stb.) terjedése várható, megvalósítva a szövetkezeti sokszínűség elvét.

Az állami mezőgazdasági vállalatok napjainkban kibontakozó privatizálási folyamatának ma még sem a mértékét, sem fejlődésének sebességét nem tudjuk reálisan fölbecsülni. Mivel a népgazdaság többi szektorához képest korábban a mezőgazdaságban voltak a legjobbak a magántermelés, az egyéni kockázatvállalás, s általában véve a magánérdek érvényesülésének a feltételei, ezért a következő időszak számára a starthelyzet is itt kedvezőbb. Ellene szól viszont ennek az agrártermelés válságos piaci helyzete, a befektethető tőke hiánya, az elmúlt másfél év politikai huzavonákból eredő döntésképtelensége. Ezek meggátolták az időben való kezdeményezéseket, s valójában számos olyan vállalatot is tönkretettek, amelynek reális esélye lett volna a megújulásra. A szövetkezetekre és az átmenetre vonatkozó törvénytervezetek ugyan magukon viselik annak jegyét, hogy büntetik a szövetkezeti parasztságot az elmúlt időszakban mutatott lojalitásáért és kényszerű kompromisszumkésztségéért, mégis kiindulópontot és startlehetőséget teremtenek egy már régóta várt újbóli kibontakozáshoz.

A magántermelés és a magánvállalkozások terjedése terén a kiinduló feltételek és kezdeményezések szempontjából főként a következőkkel kell számolni:

- az állami gazdaságok felgyorsuló privatizációja, de elsősorban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek egy részének megszűnése, függetlenül attól, hogy ez a tagok akarata vagy a gazdasági csőd miatt következik be;

- a megmaradó mezőgazdasági nagyüzemek alapvető belső átalakulása, decentralizálása; az egyes üzemrészek önállósulása, kiválása, bérbeadása, vagy a termelőkapacitások egyéni vagy csoportos vállalkozók közötti felosztása stb. útján;

- a meglévő kistermelői üzemek (háztáji és kisegítő gazdaságok) további tőkekoncentrációja, amely egyre inkább módot nyújt az önálló egzisztenciát teremtő családi parasztgazdaságnak.

A nem főfoglalkozásként űzött mezőgazdasági kistermelés ma kifejezetten kedvező, a magánvállalkozás (az önálló egzisztenciát adó családi gazdaság) pedig átlagos elbírálásban részesül az adórendszerben. A támogatást illetően viszont egyik típus sincs előnyös helyzetben. A magánjellegű termelés erőteljesebb terjedésének ma mégsem az említettek a legfőbb gátjai, hanem

- a nyomasztó tökehiány,
- a nehezen működő hitelezési rendszer,
- a hitelek irreálisan magas kamatlába a tevékenység reálisan elérhető jövedelméhez képest,
- az ellátó és a felvásárló kereskedelem felkészületlensége, sőt, helyenként teljes hiánya,
- a technikai eszközökkel való ellátatlanság, s a meglévők feloszthatatlansága,
- a szakértelmi fogyatékoságok szinte valamennyi, a kis- és magántermelést érintő körben.

Az elmúlt évek tapasztalatai alapján a kibontakozás esélye és reménye a hátrányos gazdasági helyzetű térségekben a legaggasztóbb. Itt ugyanis a nagyüzemek csődbejutása miatt a magántermelés lenne a mezőgazdasági foglalkozású népességnek szinte az egyetlen reménye a megélhetésre, ha ehhez a társadalom képes lesz megfelelő segítséget nyújtani. E nélkül aligha tudják az itt élők megkísérelni összeomlott egzisztenciájuk fölépítését. Az esélyeket növeli, hogy ezekben a régiókban a föld iránti kereslet jelentéktelen. A gátló tényezők közül viszont különösen élesen vetődik föl a szakképzés és az infrastrukturális ellátottság hiánya. Ezeket enyhíteni egyértelműen csak állami beavatkozással lehet, s úgy tűnik, hogy a hátrányos helyzetű térségek fejlesztése még jelentős társadalmi áldozatok árán is „olcsóbb” megoldás, mint az az ár, amit a be nem avatkozásért kell fizetni mind gazdaságilag, mind társadalmilag.

Élelmiszergazdaságunk és a nemzetközi kapcsolatok

Ez az a kérdéskör, amelynek jelentőségét szinte nem lehet eltúlozni! A magyar agrártermelés jövője, elért eredményeinek megmentési, fönntartási esélye múlik azon, hogy sikerül-e kivívott exportpozíciókat megtartani, elért versenyképességünk jó szintjét megőrizni. Ellenkező esetben ugyanis – annak beláthatatlan következményeivel együtt – az ország lassú és keserves gyötrődéssel visszasüllyed az autarkióba.

Nyilvánvaló, hogy a belföldi ellátáshoz, főként pedig annak az életszínvonal csökkenése nyomán drasztikusan visszaesett szintjéhez képest a hazai agrárpotenciál normális kihasználása is hatalmas fölösleget állít elő. Az ebből fakadó bevételek nemcsak az elmúlt években teremtették meg a külkereskedelem többé-kevésbé elfogadható kiegyenlítetttségét, hanem a jövőben is szükségesek lesznek. (A fizetési mérleg csalóka eredményei ma ugyan elhomályosíthatják az exportnövelés fontosságát, de rövid időn belül a hozzá nem értők számára is világos lesz a tény: bevételek nélkül nem lehet költenni!)

Magyarország agrárkivitele az elmúlt években két pilléren nyugodott: a szovjet piacon, ahová az igénytelen és nagytömegű árut szállítottuk, s az EK

piacán, ahol a jobb minőségű, a beszállítás korlátozásait többé-kevésbé kikerülő, a hazai agrártermelés színe-javát képező termékeket adtuk el. Mára ez a kettősség megszűnt, mivel a szovjet piac – főként számunkra – összeomlott, fizetéseképtelenné vált. Az így fölszabaduló termelési potenciál egy részét át tudtuk ugyan irányítani a fejlett országok (elsősorban az EK) piacaira, de számottevő hányada fölöslegessé vált. Ez az oka a kertészeti vertikum (a zöldség- és gyümölcsfeldolgozás, a tömegborokat előállító boripar) tragikus helyzetének, a gabonafölöslegnek stb.

Sajnos az ország gazdasági helyzete kellő ösztönzést adott ahhoz a kormányzati politikához, amely a gazdasági következmények mérlegelése nélkül, megfontolatlanul és türelmetlenül felszámolta az agrártermelés korábban is igen szerény támogatását (amelyre nemzetközi összehasonlításban csak a kirívóan csekély ausztrál és argentin agrártámogatás lehet példa). *Megfelelő agrárpolitikai koncepció hiányában még ma sem világos, hogy hova és miként kívánják elvezetni a magyar agrártermelést.* Pedig ez minden korábbi helyzetnél fontosabbá és sürgetőbbé vált azáltal, hogy Magyarország társulási szerződést kötött az EK-val.

Az EK-tagság – szemben a korábbi megnyilatkozásokkal – nem vált még számunkra realitássá. Ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni, ha valós számvetést készítünk. De az esély arra, hogy egy fejlett gazdaságú régióhoz kapcsolódhatunk mára már nagyobb és valószínűsőbb lett. A társulási szerződést – amelynek legvitatottabb része, nem véletlenül, az EK-nak a versenyképes magyar mezőgazdaságtól való megóvását szolgálja – új és fontos lehetőségként kell felfognunk. És egyben olyan haladéknak, amely megkímél bennünket egy azonnali és teljes versenyhelyzet hátrányaitól, ugyanakkor felkészülni időt hagy az átállásra és az erőgyűjtésre.

Magyarország nemcsak készül az EK-piacra, hanem eladott termékeinek jelentős, ma már nagyobb részével jelen is van az Európai Közösségben. Teendőink zöme akkor is fönállna, ha nem lenne szó a társulásról. Ezek középpontjában a hatékonyság és a minőség áll, vagyis mindazok az általános és már korábban is fölsimert alapelvek, amelyek érvényesítése több mint egy évtizede halmozódó adósságunk. Törlesztésére újbóli esélyt kaptunk; ha elmulasztjuk, többé valószínűleg nem ismétlődik meg e lehetőség. Ezért fontos, hogy mielőbb meggátoljuk a magyar élelmiszergazdaság napjainkra már tragikus méreteket öltött visszaesését, gazdasági, műszaki és morális hanyatlását; hiszen ez nemcsak az agrártermelésből élő milliók, de az ország egészének is érdeke. S ha a magyar parasztság képes volt arra, hogy az elmúlt évtizedekben a saját javára rendezze be a maga világát, bizvást remélhetjük, hogy újból megéli a maga számára legkedvezőbb megoldásokat.

A falvakban élők népesedési helyzete, társadalmi-foglalkozási összetétele (Helyzetkép az 1990. évi népszámlálási adatok alapján)

Lakatos Miklós

Az 1980-as évtizedben – Magyarországon hosszú idő óta először – a népességnövekedést jelentős mértékű népességfogyás váltotta fel. Magyarország ezzel Európa egyik legkedvezőtlenebb demográfiai helyzetű országa lett. Ebben a folyamatban igen nagy szerepe volt annak, hogy jelentősen csökkent a szülőképes, illetve a házasodási korbba lépő nők száma, továbbá növekedett a középkorúak – főleg a férfiak – halálozásának aránya. A jelzett tendencia az egyes településtípusoknál úgy jelentkezett, hogy a városok népességnövekedési üteme lelassult, a falusi lakosság csökkenése pedig fokozódott. A falusi népességcsökkenés előidézője a 2,3%-os természetes fogyás és az 5,1%-os elvándorlás volt. *A falvak lakosságának csökkenésére tehát még mindig a városokba – a fővárosba – történő vándorlás gyakorolta a legnagyobb hatást.*

A népességcsökkenéssel összefüggésben kedvezőtlenebbé vált a korstruktúra is, amelyre az öregedési folyamat erősödése a jellemző. A főbb korcsoportok közül a legjelentősebb változás 1980 óta a gyermekkorúak és az öregkorúak körében jelentkezett (az előbbieket aránya 6%-kal csökkent, az utóbbiaké 8%-kal nőtt). Csökkent a munkaerő-utánpótlást jelentő fiatal felnőttkorúak, ezen belül is elsősorban a szülőképes korosztályokba tartozó nők létszáma is. A kedvezőtlen korösszetétel főleg a falvakban jelentkezett, ahol a gyermek- és felnőttkorúak száma 1980 óta egyaránt 10–10%-kal csökkent. Az 1970-es évekkel szemben – amikor a falvakra, egyre csökkenő mértékben ugyan, a természetes szaporodás volt jellemző – az 1980-as évtizedben kisebb mértékű természetes fogyás mutatkozott. Ez azt jelenti, hogy a gyermekkorúak számának csökkenését már főleg nem az elvándorlás okozza, hanem az élveszületési arány jelentős visszaesése, így – bár a falvak népességcsökkenésének továbbra is az elvándorlás a fő oka – a természetes fogyás országos tendenciái hatással vannak a községek lakosságára is, azaz ebből a szempontból csökkent a város és a falu közötti különbség.

A második világháború után tapasztalt nőtöbblet (országosan 1000 férfira 1081 nő jutott) az azt követő két évtizedben gyors ütemben csökkent. E folyamat az 1970-es években megállt, majd az 1980-as évtizedben – elsősorban a férfiak halandóságának növekedése következtében – a nők aránya ismét emelkedni kezdett. Ehhez az is hozzájárult, hogy az utóbbi években a növekvő külföldi munkavállalásból származó veszteség elsősorban a férfiakat

érintette. A népesség nemenkénti összetételének területi alakulása lényegében azonos sajátosságokat mutat az 1980. évvel. Budapesten és a városokban a nők aránya tovább emelkedett. A falvakban az 1970-es években csökkent a nőtöbbség, az elmúlt évtizedekre viszont ismét a növekedés volt jellemző.

A népesség iskolázottsági szintje a nyolcvanas évtizedben tovább emelkedett. A felső- és középfokú végzettségűek számának és arányának növekedésével egyidejűleg csökkent az általános iskola 8. osztályánál alacsonyabb végzettségűek száma és népességen belüli hányada. Ennek következtében a városok és falvak lakóinak iskolázottsági szintje az elmúlt évtizedek során fokozatosan közelített egymáshoz, és főleg abban jelentkezett, hogy 1990-ben a falvak 15 éves és idősebb népességének 69%-a végezte el az általános iskola 8. osztályát, míg a városokban ez az arány 82% volt. (Ha korosztályonként vizsgálnánk az adatokat, még kiegyenlítettebb lenne a kép.) Természetesen minél magasabb iskolai végzettségről van szó, annál nagyobb a város és a falu közötti különbség. Például: 1990-ben a városokban a 25 éves és idősebb népesség között a felsőfokú végzettségűek aránya 11%, a falvakban 4% volt. (Budapesten ez a mutató meghaladta a 18%-ot.)

Sajnos a *falusi értelmiség számának és arányának növekedése nem mondható kielégítőnek*: míg a városokban 1980-hoz képest több mint 51%-kal nőtt az értelmiség száma, addig a falvakban lakóké csak 44%-kal emelkedett.

Az aktív keresők népességen belüli aránya az 1970-es évek közepéig növekedett, azóta folyamatosan csökkenő tendenciát mutat. Országosan az 1970. évi 48%-kal szemben, 1990-ben a népesség 43%-a folytatott aktív kereső tevékenységet. A falvakban ez az arány 45%-ról 41%-ra csökkent. A hetvenes évek közepe óta tartó csökkenési folyamat egyik meghatározó oka, hogy a nyugdíjkorhatárt átlépő munkavállalók közül egyre kevesebben dolgoztak tovább aktív keresőként. Ehhez járult, hogy egyre kisebb létszámú évjáratok léptek munkavállalási korba, közöttük is növekedett a különböző fokon továbbtanulók aránya, miáltal fokozatosan csökkent az ifjúsági munkaerő-utánpótlás. A munkába lépő évjáratok nem fedezték a nyugdíjazásból és halálozásból adódó veszteséget, számottevő mobilizálható munkaerő-tartalék pedig már a korábbiakban sem állt rendelkezésre. Az idős népesség számának és arányának emelkedése azt eredményezte, hogy a nyugdíjasok népességen belüli aránya szintén növekedett. Ebben – a népesség korösszetételének eltolódása mellett – szerepet játszott az a körülmény is, hogy a jogosultak a korábbinál nagyobb arányban éltek a nyugdíjazás lehetőségével és emelkedett a korengedményes, illetve rokkantsági nyugdíjasok száma is. Ezek a folyamatok a városi, illetve falusi foglalkoztatottsági színvonalra egyaránt hatással voltak, tekintettel arra, hogy a mezőgazdaságban dolgozók társadalombiztosítási, nyugdíjjogosultsági helyzete hasonlóvá vált más gazdasági ágakban dolgozókéhoz.

Az 1980-as évtized második felében kezdődő, teljes átalakuláshoz vezető társadalmi-gazdasági folyamatok a foglalkoztatottság színvonalát mélyreható-

an befolyásolták. Az országban megjelent a nyílt munkanélküliség és ily módon tarthatatlanná vált a „teljes foglalkoztatottság” egyébként is régóta vitatott elve. A munkanélküliekről azonban 1990-ig csak részleges, nem a lakossági megkérdezésen alapuló információk álltak rendelkezésre. Az 1990. évi népszámlálás így – 1949 óta először – ismét lehetőséget nyújtott a munkanélküliség teljes körű felmérésére. 1990 januárjában azonban a munkanélküliség még viszonylag alacsony volt, mintegy 110 ezer főt érintett. Miután ez az összes aktív kereső 3%-át sem teszi ki, nem lehetett jelentős különbséget kimutatni a városok és falvak között a munkanélküliség mértékét illetően. Azóta jelentős változások történtek és a munkanélküliek száma és aránya nagymértékben emelkedett, de a munkanélküliségi struktúra az 1990. évi népszámlálás által rögzített állapothoz képest döntően nem változott, jóllehet egyre képzetesebb rétegek kerülnek a munkanélküliek közé. A népszámlálási adatok alapján annyi megállapítható, hogy a települések nagyságából adódó különbségek jóval szűkebb határok között mozogtak, mint a területi jellegűek. A fő differenciáló tényező tehát nem az, hogy városról vagy faluról van-e szó, hanem hogy hol helyezkedik el területileg a település. A főváros vonzáskörzetébe tartozó vagy más települések lakóit gyakran kevésbé fenyegette a munkanélküliség, mint a nagyobb létszámú, de hátrányos helyzetű vidékekhez tartozó településeken élőket.

A gazdaság szerkezeti átalakulásának egyik lényeges jellemzője az iparban, valamint a mezőgazdaságban dolgozók számának csökkenése és a szolgáltatásokban foglalkoztatottak számának növekedése. Ennek megfelelően az iparban a lemorzsolódás már az 1970-es években megkezdődött, majd az 1980-as években felgyorsult. A mezőgazdaság területén a főállásban dolgozók állományának csökkenése lényegében hosszú távon érvényesülő irányzatnak tekinthető, és ez a tendencia különösen érintette a falvak dolgozóinak helyzetét. *1970-ben a falvak aktív keresőinek 46%-a dolgozott a mezőgazdaságban, 1990-re ez az arány 29%-ra csökkent.* (Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az iparban dolgozó falusi lakosok aránya szinte változatlan – egynegyed körüli – maradt.) A gazdasági-társadalmi folyamatok szükségszerű következményeként (szintén az 1970-es évek elejétől) növekedett a nem anyagi szféra – elsősorban az egészségügyi, szociális és kulturális ellátás – szerepe. Ez a körülmény szükségessé tette a jellegüknél fogva erősen munkaerő-igényes szolgáltatási tevékenységekben foglalkoztatottak létszámának bővítését. A szolgáltatási jellegű gazdasági ágakban jelentkező többletmunkaerő-szükséglet fedezetét csak részben biztosíthatta, hogy az első ízben munkát vállaló viszonylag kis létszámú fiatalok a korábbiaknál fokozottabban törekedtek ezekben az ágakban elhelyezkedni. A létszámhiány jelentős hányadát tehát más gazdasági ágakból – elsősorban az iparból, építőiparból, illetve a falvak esetében a mezőgazdaságból – a szolgáltatási szféra felé irányuló munkaerőmozgás fedezte. A falvakban lakó foglalkoztatottak szempontjából a gazdasági szerkezet átalakulása tehát úgy jelentkezett, hogy az egyes gazdasági ágakban dolgozók megoszlása közelített a városokban lakó

keresőkéhez. Ez azt jelenti, hogy jelentősen csökkent a mezőgazdaság szerepe a falusi munkaerőszerkezetben és növekedett a más gazdasági ágak – főleg az ipar, illetve a szolgáltatási ágak – jelentősége.

Az 1980-as évtizedben kialakult társadalmi-gazdasági körülmények hatására az aktív keresők foglalkozási összetétele is jelentősen módosult. A korábbinál gyorsabb ütemben folytatódott a fizikai foglalkozású aktív keresők számának fogyása, a szellemi tevékenységet végzőké pedig – az 1970-es évtizedben tapasztaltnál jóval mérsékeltebben – tovább növekedett. 1990-re a falvakban lakó aktív keresők háromnegyede fizikai, egynegyede szellemi foglalkozású volt. A gazdasági szerkezetváltást jól jellemzi, hogy a mezőgazdasági fizikai foglalkozású dolgozók aránya a falvakban alig haladta meg a 12%-ot. Ez mindenképpen biztató, mert a mezőgazdasági fizikai viszonylag alacsony aránya jelzi, hogy közelítünk a fejlett országokra jellemző korszerű munkaerőstruktúra felé. Az országos tendenciához hasonlóan, a falvak aktív keresői között is *emelkedett a képzettebb munkaerő aránya*: például 1990-ben a szakmunkások aránya a falvakban lakó fizikai foglalkozásúak körében elérte a 41%-ot. (Az országos arány 46% volt.)

Az 1990. évi népszámlálással egyidejűleg lakásösszeírás is történt, amely lehetőséget nyújt a falusi lakáshelyzet rövid áttekintésére.

Magyarországon a lakások száma az 1980-as évtizedben 8%-kal gyarapodott. Ez a növekedés azonban jelentősen elmarad a korábbi évtizedekben megfigyelt 12–14%-tól. A visszaesés fő oka, hogy az életkörülmények változása következményeként drámaian csökkent a lakásépítkezések száma, különösen az 1980-as évek második felében, és ez a falvakban is jelentkezett, ahol a vizsgált évtizedben összesen 2%-kal emelkedett a lakásállomány.

A lakások laksűrűsége a korábbinál mérsékeltebben gyarapodó lakásállomány és a népességfogyás együttes hatására voltaképpen ugyanolyan mértékben javult tovább, mint az előző évtizedekben. Ez a falvak vonatkozásában azt jelenti, hogy 100 lakásra ma 288 lakó jut az 1980. évi 313-mal szemben. A lakások szobáit és nagyságát vizsgálva az is kitűnik, hogy a 100 lakásra jutó *szobák számát tekintve nincsenek lényeges eltérések a városi és a községi lakások között*, de alapterület szerint az utóbbiak lényegesen nagyobbak, vagyis a falusi lakások helyiségei általában tágasabbak.

A lakás minőségét, a lakással való elégedettséget a szobaszám és az alapterület mellett nagymértékben meghatározza annak felszereltsége, komfortossága is. A legutóbbi népszámlálás óta a lakások felszereltségében – bár némileg kisebb ütemben mint az előző évtizedben – további jelentős javulás ment végbe. Ez a falvakra is igaz, azonban az adatok azt is mutatják, hogy *a falusi lakások felszereltsége, komfortossága még mindig jelentősen elmarad a városokban és különösen a fővárosban található lakásokétól*. Például az egyedi helyiségfűtés jellemző nyersanyaga Budapesten a gáz (67%), míg a falvakban a szén (57%) illetve a fa (23%). Környezetvédelmi szempontból nem elhanyagolható, hogy míg a közcsatornával való ellátottság szinte kizá-

rólag a városokra korlátozódik (96%), addig a házi csatornával ellátott lakások többsége (61%) a falvakban található.

A településtípusonkénti komfortviszonyok a fővárosban és a többi városban lényegesen jobbak, de az összkomfortos és komfortos lakások együttes aránya már a falvakban is 50% felett van. Ugyanakkor a komfort nélküli lakások aránya a nagymértékű csökkenés ellenére a falvakban még mindig közel egyharmad. Ugyancsak figyelmeztető jel, hogy a falvakban a vályogból épült lakások aránya az összes lakott lakások 40%-át teszi ki, annak ellenére, hogy az 1980-as évtizedben már lényegében nem épült vályogház. (Igaz, hogy ezeknek a vályogból, sárból, döngölt földből készült házaknak a döntő többsége szilárd alapozású.)

A települések közigazgatási besorolás szerinti kategorizálása csak nagyon vázlatos képet tud adni az egyes településtípusok közötti különbségekről. Az 1990. évi népszámlálási felvétel lehetőséget ad arra, hogy a közigazgatási besoroláson túl azt is figyelembe vegyünk, hogy milyen lakosságszámú településről van szó. Ennek megfelelően *a falvak lakosságának többsége (59%) olyan településeken él, amelyeknek lakossága 1–5 ezer fő között mozog.* Ezen kívül jelentős azon községek lakóinak aránya (20%), akik 1000 főnél kisebb lakosságú falvakban élnek. Adataink szerint ezeknek az ún. *kisfalvaknak a lakossága él a legnehezebb körülmények között; az általunk vizsgált témák szinte mindegyikében a legkedvezőtlenebb mutatók e körben találhatóak.*

Az adatsorokból egyértelműen megállapítható, hogy a kis lélekszámú falvakban volt a legnagyobb arányú a népességfogyás, illetve az elvándorlás. Ezekben a településeken a legnagyobb mértékű az elöregedés (100 gyermekkorúra 115 öregkorú jut, míg az országos átlag 89) és itt a legkedvezőtlenebbek az iskolázottsági mutatók. A kisfalvakban lakó 18 éves és idősebb népesség közül mindössze 12% a legalább középiskolát végzettek aránya, a városokban ez 35%, a fővárosban 48%. Az aktív keresők népességen belüli aránya ezeken a településeken a legkisebb (39%, városokban 44%), míg a mezőgazdaságban dolgozók aránya az aktív keresőkön belül ebben a körben a legnagyobb (37%, községi átlag 29%). Ez utóbbi adat azért figyelemreméltó, mert jelzi, hogy *a kisfalvak lakossága van leginkább kiszolgáltatva a mezőgazdaságot sújtó válságnak.* Az e településeken lakóknak egyre kevésbé van módjuk váltani, más foglalkozást folytatni és ha az adott területen a mezőgazdaság nem tudja foglalkoztatni a helyben lévő munkaerőt, akkor komoly mértékű – a kisfalvak lakosságát érintő – munkanélküliséggel kell számolnunk. A kisfalvakban lévő lakások nagysága megfelelőnek tűnik, de felszereltségük, komfortosságuk a legrosszabb (a 100 lakott lakásra jutó fürdő- vagy mosdóhelyiség száma 60, a községi átlag 69). A kisfalvak lakott lakásainak 43%-a komfort nélküli; ugyanez a községek összességében 33%.

A viszonylag csekély tematikájú adathalmaz alapján – hiányoztak a jövedelmi adatok, a gazdasági helyzetet jelző mutatók stb. – összefoglalóan azt lehet mondani, hogy a falvakban lakók helyzetének változása tükrözte azokat a társadalmi-gazdasági folyamatokat, amelyek az egész országot jellemez-

ték. Az egyes településtípusok közötti különbségek feltárásához további vizsgálatokra van szükség, főleg azért, hogy a területi, régiónkénti, egyes konkrét települések közötti eltérések is megfoghatók legyenek.

Módszertani megjegyzések

A falusi lakosság népesedési helyzete, társadalmi-foglalkozási összetétele jelentős változásokon ment át az elmúlt évtizedekben. Ezen változások követésére rendelkezésre állnak a mindenkori magyar népszámlálások adatai. Rövid helyzetképünk az 1990. január 1-i népszámlálás előzetes adataira épül, amelyek – a gyorsabb közlés érdekében – a teljes felvétel anyagából leválasztott 2%-os mintán alapulnak. Ez azt jelenti, hogy területi adatok – a minta nagysága miatti korlátokból adódóan – csak nagyobb területi egységekre (pl. megye) állnak rendelkezésre. Lehetőség van ugyanakkor arra, hogy a települések közigazgatási besorolását figyelembe véve az ország összes községére (falvára) vonatkozó adatokat külön elemezzük. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a települések közigazgatási besorolása – az, hogy az adott település város vagy falu – nem mindig tükrözi a valós helyzetet. A városnak besorolt település esetleg továbbra is számos falura jellemző jegyekkel rendelkezik és a község státusú települések is hordozhatnak városiasodásra utaló jellemzőket. A jelzett problémák ellenére is összességében e közigazgatási besorolást figyelembe vevő adatbázis kellő áttekintést adhat a falusi lakosság népesedési helyzetéről, társadalmi-foglalkozási összetételéről. Az elmúlt évtizedben Magyarországon 70 új város alakult, aminek következtében több mint 700 ezren kerültek adminisztratív úton a községi népességből a városiak közé. Az adatfeldolgozás az 1990. január 1-jei közigazgatási beosztásnak megfelelően történt, a korábbi népszámlálások eredményei is ezzel összhangban kerültek átdolgozásra.

A tanyák, mint a vidék sajátos települései

Csatári Bálint

A magyar tanya gazdálkodási, mezővárosi, paraszt-polgári jellegzetességei okán méltán volt mindig érdeklődéssel kitüntetett településformánk. Könyvtárnyi szakirodalmának egymással vitázó szerzői, Tessedik Sámuelről Győrffy Istvánon át Erdei Ferencig, elsősorban egyediségét, az Alföldön rendelkezésre álló szabad földterületek „amerikai” utas mezőgazdálkodási birtokbavételét, a mezőváros–tanya társadalmi összefonódását hangsúlyozták.

A 18. század végétől több hullámban, többféle gazdasági, társadalmi és településfejlesztési indíték hatására alakult, illetve fejlődött ki az a tanyavilág, amely ma is él a köztudatban. Pedig 1949 óta egy milliőről negyedére csökkent a tanyán lakó népesség száma. Gazdálkodásuk, társadalmi, településhálózati kapcsolatrendszerük is alaposan átalakult.

Jelentősen összeszűkülött az a tér, amelyet mai tanyáink megülnek. Kétharmaduk Bács-Kiskun, Csongrád és Pest megye homokhátsági területén, egyharmaduk Békésben és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében maradt meg. Igen nehéz tehát mai vagy jövőbeli képüket, jelentőségüket felvázolni, hiszen – gyakorlatilag 1986-ig – a mindenkori politika elsősorban tiltani, elsorvasztani, megszüntetni akarta ezt a településformát, több-kevesebb sikerrel.

A differenciálódó és átalakuló tanyát azonban ma is fontosnak kell ítélnünk, mert az említett – elsősorban alföldi térségekben – a város–falu kontinuumnak vagy találkozási zónának a legjellegzetesebb részét képezi.

A közelmúlt történései

Az elmúlt csaknem öt évtized tanyai átalakulásának néhány kiemelkedő mozzanatát kell először áttekintenünk ahhoz, hogy a tanyák mai szerepét, sajátosságait megérthessük.

Ennek első mozzanata a földosztás és az utána bekövetkező „spontán” kirajzás volt. Közel nyolcvanezer olyan tanya keletkezett ekkor, amely már nem a mezővárosi kötődésű tanya volt, hanem a földtulajdonhoz kapcsolódó „kényszerszórvány” (az akkor kapott távol fekvő néhány holdas földekhez gyakran építettek kis tanyákat). A rövidesen elkezdődő község-szervezések és az első kollektivizálási kísérletek azonban megpecsételték sorsukat. Nagy részük hamarosan megszűnt.

A második, az előbbinél sokkal erőteljesebb beavatkozás a Tanyai Tanács határozatai alapján elkezdődő „tanya-községesítés” volt. Ennek során a – lényegében a török alóli felszabadulás, illetve a Jász-Kun kerületek esetében a redemptió óta fennálló – nagyhatárú mezővárosi gazdálkodási-települési rendszer bomlott fel. Közigazgatásilag önálló községeket választottak le az Alföld csaknem valamennyi jellegzetes volt tanyás városának területéről. A tanya-város kapcsolatokat szétvágták, mesterségesen irányított kényszerpályára került a tanyafejlődés.

Számos előnnyel és talán még több hátránnyal járt ez a beavatkozás. Nyilvánvalóan a későbbi kollektivizálást volt hivatva előkészíteni, új kultúrát, közhatalmat kívánt „bevinni” a tanyai területekre. Egységesíteni akarta ezt az egyébként rendkívül változatos, az úgynevezett tanyás anyavárosokkal (Cegléd, Debrecen, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Mezőtúr, Szeged stb.) sajátos gazdálkodási, piaci, társadalmi kapcsolatokban kifejlődött, egyéni parasztmentalitáson alapuló településformát.

Az ekkor kialakított több mint félszáz új község kiépülése, zárt településsé formálódása azonban csak a kollektivizálás befejezése, illetve a nagyüzemi táblásítás után gyorsult fel. A hatvanas évek második felétől a nyolcvanas évek közepéig exponenciálisan gyorsuló ütemben fogyott a tanyai népesség. A szinte kizárólag szántóföldi művelésű alföldi megyékben (Hajdú-Bihar, Szolnok) lényegében megszűnt a volt tanyavilág. A homoki, kertkultúrás területeken, ahol a szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztés hagyományai – egy jóformán csak erre a területre engedélyezett üzemformán, a szakszövetkezeteken belül – tovább élhettek, a felszámolódás folyamata lényegesen lassúbb volt. Később a háztáji gazdálkodás lehetősége részben visszaadta a tanya egyik alapfunkcióját. Sajátos „tartozéktelepülés” mivolta is „helyreállt”, csak már nem a volt anyaváros, hanem az új községközpont viszonylatában.

A nyolcvanas évek közepétől az új építési lehetőségek nyomán – elsősorban a régi városok korábban is intenzíven hasznosított belső agglomerációs zónáiban – kifejezett modernizációjuk figyelhető meg. Egy Bács-Kiskunban végzett felmérés szerint, amely 33 tipikusan tanyás községre terjedt ki, a tanyák 32%-a csak lakó, vagy csak termelő, vagy második otthonnak használt üdülő-pihenő tanyává alakult át.

A tanyák települési-termelési átalakulásánál azonban sokkal érdekesebb funkciójuk és társadalmuk modernizációja. A hagyományosan lakott „őstermelő” tanyák aránya egyre csökken. Egy részük – ha erre az infrastrukturális feltételek (villany, víz, közlekedési lehetőségek stb.) adottak – modern farmtanyává alakult. Másik nagy csoportjuk csak lakótanyává úgy, hogy foglalkozást váltott tulajdonosaik többsége már nem a mezőgazdaságban dolgozik.

A kedvezőtlen adottságú vagy fekvésű térségekben jelentős az elöregedés, a marginalizálódás is. A volt külső mezővárosi tanyazonákban nagy a népességmobilitás; az itt található tanyák a lecsúszó társadalmi rétegek átmeneti lakóhelyévé válnak.

A tanyák funkcionális átalakulásának teljesen új formáit jelentik az üdülőta-

nyák, vagy a második otthonnak használt – elsősorban a városi közép rétegek által felvásárolt – régi tanyaépületek. Különösen a Nemzeti Parkok puffertérségein, illetve az erdősebb kiskunsági Homokhátságon nő a számuk és arányuk. A szervezett tanyai turizmus az üdülés új formáját jeleníti meg a tanyai térben.

Míndezek alapján világosan kitűnik tehát, hogy a klasszikus „falusias-magános” település, a lakó- és munkahely térbeli egységét adó hagyományos magyar tanya lényegében megszűnt. Mai szórványtelepüléseink az átalakuló falusi térségek – a volt mezővárosokból alakult falvak, illetve a nagyobb tanyás városok – olyan külterületi településrészei, amelyek a különböző emberi igények kielégítéséhez lakó-, munka-, termelő- és pihenőhelyet adnak.

A tanyák mai képe

A mai tanyákat – figyelemmel természeti környezetükre, gazdasági és társadalmi modernizációjukra – egy szinte teljesen átalakult alföldi településhálózat integráns részének kell tekintenünk. Ez az integráció a felsorolt rövid történeti és funkcionális átalakulás nyomán korántsem tekinthető teljesnek. Legelőrehaladottabb a városok közigazgatási területén belül, ahol a kertvárosias jellegű városnövekedés színterévé váltak. Korábbi övezetes rendjük felbomlott, a fő közlekedési tengelyek mentén megosztott szektorok szerint válnak lakó-(pihenő)hellyé vagy városellátó farmmá.

Érdekes fejlemény volt, hogy a városból kiszorult mezőgazdasági nagyüzemi központok körül az 1970-es évek végén falumagok, úgynevezett üzemi készenléti lakótelepek alakultak ki. Ezekben előbb a táblásítás miatt felszámolandó tanyaokról elköltözők építettek házat, majd – az olcsó telek és a nagyüzem által létrehozott jó infrastrukturális adottságoknak betudhatóan – megindult irányukba a városból való kiáramlás is. Később ezek az elővárosi falumagok a környezetükben megmaradt tanyaoknak is ellátó, éltető kisközpontjaivá váltak (Kecskemét környékén négy, több mint 800-fős ilyen új település fejlődött ki két évtized alatt). A várostól távolabb esők közül néhány önálló közigazgatási státushoz is jutott (Bugacpusztaháza, Felsőlajos, Fülöpjakab), igazolva a spontán fejlődési folyamatok létjogosultságát.

A tanyák jövője szempontjából a legfontosabb talán az, hogy az új önkormányzati rendszerben mennyire tekintik majd a város szerves részének a külterületeket, ezeket a nagyrészt spontán folyamatok révén erősen átalakult, de eredetüket tekintve „tanyás” térségeket.

A községek, a falvak külterületén kevésbé erős és térben sokkal differenciáltabb a tanyák települési integrációja. Alapvetően megmaradt mezőgazdasági termelő funkciójuk, de erősen „kiszorított” helyzetben: vagy nagyüzemi táblák közé szorítva, vagy olyan téregységekben, ahol a rendkívül gyenge adottságok miatt a valódi nagyüzemi termelésre nem volt lehetőség. Az építési tilalom miatt – amely még a bővítést, felújítást is erősen korlátozta – falusi házakat építettek a tanyatulajdonosok. Volt tanyájuk időszakosan, el-

sősorban nyáron lakott mezőgazdasági termelőhellyé vált. Ez településszerkezetileg hasonló, mint a száz évvel ezelőtti mezővárosi ház-tanya kapcsolat volt.

Ezt az általános és szabályszerű folyamatot törlik meg részben a szakszövetkezeti üzemformával bíró tanyás települések, ahol a közös és az ügynevezett tagi gazdaságok különválásával a tagi termelés szintere az állandóan lakott tanya maradt. Néhány szakszövetkezeti községben még földeket is osztottak vissza a tanyák mellett, lehetőséget biztosítva ezzel a modern farmgazdaságok kialakulására.

Erősen piacra orientált primórtermelésük, kisállat- és tojástermelésük, szőlő- és gyümölcsproduktumuk a művelt terület 5–10%-áról a teljes terület termelésének 40–80%-át is eléri. Integrációjuk tehát a falusi térhez termelési alapú. Társadalmuk viszont – éppen a kislistás községi választási rendszer alapján – elkülönül, nincsenek képviselőik például a helyi önkormányzatokban.

Jövőjük is igen változatosan alakulhat. A nagyüzemek szétbomlásával bizonyos mértékű újratanyásodás ugyan elképzelhető, de teljes modernizációjuk a gyatra infrastrukturális előfeltételek és az évek óta fokozódó víznyerési nehézségek miatt aligha következhet be.

A falusi térségek tanyáinak másik – kisebb – csoportját alkotó üdülő, hobby, idegenforgalmi és második otthonként funkcionáló tanyák integrációs kapcsolatai pedig teljesen máshová: a városok, forgalmi folyosók, a viszonylag háborítatlan, csendes természeti környezetű térségek felé mutatnak. Folyamatosan gyarapodó számuk, növekvő látogatottságuk arra utal, hogy ez reális fejlődési, átalakulási pálya lehet mind az ott élők, mind a máshol lakó tulajdonosok számára.

A tanyán történt átalakulásoknak tehát határozott irányai vannak. Rendkívül figyelemreméltó, hogy e nagyrészt presszionált, a nagypolitika látóköri részben kívül eső településforma mennyi olyan jellegzetességgel bír, amely bizonyítja szerves integrációját a teljesen átformálódott településhálózatához. Különösen a Szeged és Kecskemét közötti, térben összekapcsolódó 60–100 kilométeres sávban figyelhetők meg ezek a folyamatok, ahol ma a tanyai népességnek több mint a fele, 120–130 ezer ember él.

Jövőjüket befolyásolhatja, hogy az új építési törvény megszületése után az önkormányzatok hogyan lesznek képesek távlatokat adni számukra, mennyire tekintik majd a településük szerves tartozékának a külterületet, hogyan változik az agrárpolitika, milyen lesz az új szövetkezeti és földtörvény, hányan lesznek, akik jövőjüket – immár nem kényszerpályán – a volt tanyákon, az átalakulóban lévő külterületeken keresik?

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása csak részben lehetséges az áttekintett folyamatok, jellegzetességek alapján. A térben differenciált megújulás vagy a további külterületi változások már nem a klasszikus magyar tanya átalakulását jelentik, hanem egy új típusú, modernizálódó, funkcióváltó szörványtelepülés-formáét. Ez már a magyar vidék egyes rurális térségeiben az átalakulás egyik új településformája lesz, amelyet a volt tanyás térségek laza települési szöveteként, azok összekapcsolódása és integrációja jellemez majd.

A civil társadalom szerveződése egy falusi településen

Kovács Katalin

Tudjuk, hogy a rendszerváltás nem előzmények nélkül következett be, hanem a bürokratikus szocializmus bomlásának hosszas folyamata után. Ennek során növekedtek az új politikai rendszer csírái a gazdaságban, az országos és helyi politikában, az egyes emberek hatalomhoz való viszonyában. Az alábbiakban a nyilvános alternatív politizálás kialakulásának egyik esetét mutatom be a Baranya megyei Bóly példáján abban a meggyőződésben, hogy a politikai differenciálódás hasonló helyzetek sorát produkálta országszerte.

Egészen bizonyos, hogy a helyi közösség történetének, különösképpen e századi szerveződési hagyományainak fontos szerepe van az alternatív helyi politizálás kezdetének, mind pedig jellegének kialakulásában. A ma Bólyban élő családok többsége sváb eredetű, ami rejtve vagy nyíltan mindig jelen volt a helyi közgondolkodásban mind a svábok, mind az odatelepült vagy telepített magyarok esetében. Másrészt fontos megemlíteni, hogy a polgári értékvilág, különösképpen a családok gazdálkodását – a javak megteremtésére és megőrzésére vonatkozó kulturális mintákat – tekintve jelen volt és jelen van a bólyi társadalomban. A mostani civil szerveződések szempontjából ugyan csak jelentős szerepet játszottak a gazdag egyleti hagyományok.

A privát és községi környezetének kialakítását tekintve igényes és hatékony, sikereinek bázisán öntudattal teli helyi polgárság politizálás iránt fegékony rétege ambícióinak tudható be az is, hogy az ország falusi településeinek körében 1985-ben elsőként itt jött létre községvédő és szépítő egyesület. Ez a helyi alternatív gondolkodók egyik „iskolájaként” működött mindaddig, amíg lehetőség nem nyílt a nyilvános politikai artikulációra.

Az Egyesület léte a nyolcvanas évek második felében döntően meghatározta a helyi politizálás jellegét és lehetőségeit. Elsősorban azért, hogy legális keretet biztosított az alternatívák képviselőit azokkal szemben, akiket az egyesületi tagok többsége a központi hatalom helyi reprezentánsainak tekintett. Amint azt a *Bólyi Füzetek* első számában az Egyesület elnöke megfogalmazta, olyan szervezet született, „melyet nem »fent« találtak ki, hanem néhány aktív, agilis bólyi lakó, (akik) úgy ítélték meg, hogy a községnek szüksége van egy demokratikus fórumrendszerre, ahol a lokálpatrióták – közöttük szakember is jócskán van – szabadon véleményt nyilváníthatnak, saját szavaikkal, kendőzetlenül beszélgethetnek”.

A lokálpatriotizmus, a szakszerűség és a kendőzetlen, félelem nélküli kommu-

nikáció értékei álltak tehát szemben a hatalmat képviselő szervezetek reprezentánsaival. Ezen értékek képviselőit szövetkeztek az Egyesület tagjai s ez biztosította akkori egységüket, amelynek bomlása párhuzamosan haladt a bürokratikus szocializmus intézményrendszere mögött álló hatalom megroppanásával.

1985-től 1988-ig főleg a megalakuláskor megfogalmazott célok, vagyis a klasszikus, „városvédő” elvek szerint működött az Egyesület, azaz mindennek előtt a község építészeti és környezetvédelmi problémáival kapcsolatban foglalkoztak meg álláspontjukat. E kezdeti periódus ugyanakkor a helyi politizálást meghaladó politikai szintekkel való ismerkedés és a horizontális kapcsolatok megteremtésének időszaka is volt, aminek eredményeként a helyi politizálás nem ragadt meg a műkedvelés színvonalán. Épp ellenkezőleg: a városvédőknek a községvédőkkel kibővült országos, „nagy” mozgalma nemcsak a fajsúlyos politikusokkal való személyes találkozás lehetőségét nyújtotta az Egyesület ambíciózus tisztségviselői számára, hanem azt is lehetővé tette, hogy az országos politikai kampányokat kicsit belülről lássák, hogy megfigyelhessék az előkészítő szakaszokat, megismerjék a döntések során számba jövő szervezeteket, személyeket, hogy érezzék az ún. nagypolitika túróképességének határait. Ezáltal új információs csatornákkal kerültek érintkezésbe és szolgáltak maguk is eképpen helyi szinten.

1988-ban a „Községvédők” már nyíltan, politikai szervezetként az ellenzék „szálláscsinálói”, az új pártok helyi megalakulásának fő támogatói voltak, s főszerepet vállaltak minden akkor nagyjelentőségű politikai eseményben (pl. 1989. október 23. megünneplésében). Ezidőtájt azonban a politikai differenciálódás folyamata olyannyira előre haladt, hogy az Egyesület legaktívabb tagjai már kezdték elhagyni politikai ténykedésük addigi kereteit. Tevékenységüket az Egyesület közreműködésével létrejött pártok keretében folytatták. Pontosabban: a Községvédő Egyesület azon tagjai, akik addig is egyre nyíltabban vettek részt politikai tevékenységekben, a pártok megalakulása után már nagyobb részt ezen pártok tagjaiként folytatták tovább a politizálást. (Mind az MDF, mind az SZDSZ helyi vezetője tagja volt a Községvédő Egyesületnek, ugyanígy a jelenlegi polgármester és a helyi képviselők fele is.) Ezzel a folyamattal párhuzamosan az Egyesület politikai szerepe olyannyira csökkent, hogy az 1990. évi taglistán már hajdan volt ellenfeleket (volt tanácselnök, egykori községi párttitkár, városi pártbizottsági munkatárs stb.) is találunk.

Közben az Egyesület tagjai azon is tevékenykedtek – s ezt legalább olyan fontosnak tartották, mint a politizálást –, amiért annak idején hivatalosan megalakultak. 1989–90-ben – akkor már a tanácsi vezetés szándékaival összhangban – elsősorban a „Községvédő” fiatal mérnökei voltak a *helyi infrastruktúra új létesítményeinek legfőbb szervezői*. Így először a gáz bevezetése kapcsán fejtettek ki komoly szervező tevékenységet, majd ők szervezték meg, hogy úgy építették ki a kábeltelevíziós hálózatot a faluban közös összefogással, hogy egyben a crossbar telefonrendszer alapját is lefektették. A gáz bevezetése és a kábel TV szervezése ugyanakkor még valamit jelentett az e munkákban részt vállalóknak, nevezetesen a falu és a falusiak egészen

más szintű, az addigiaknál sokkal szélesebb körű megismerését és viszont: azok is kapcsolatba kerültek ily módon velük, akik számára közömbös volt addigi értékmentő és -teremtő tevékenységük. Nem véletlen, hogy a szervezési munkákban legnagyobb részt vállalt fiatal mérnök ma a község polgármestere, és egy másik, a polgármester volt kollégája és kortársa, pedig parlamenti képviselő az SZDSZ padsoraiban. A kábel TV, amely a helyi nyilvánosság legfontosabb fóruma, már a parlamenti választások alatt is működött, teret engedve a pártok helyi rendezvényeinek és az ezekkel kapcsolatos lakossági vélemények közvetítésének.

Miközben a Községvédő Egyesület politikai súlyát gyakorlatilag elveszítette és a pártok tekintélye is kezdett csorbulni, 1989 decemberében megalakult egy új egyesület, a „Bólyi Katolikus Kolping Család”, amely mai 100 fős tagságát és tevékenységét figyelembe véve jelenleg mindenképpen a legtekintélyesebb társadalmi szervezetnek tekinthető Bólyban.

A bólyi Kolping megalakulásának különleges aktualitása volt: 1989-ben volt az iparos fiatalokat tömörítő Bólyi Katolikus Legényegylet és 1990-ben a parasztok Ifjúsági Egylete alapításának centenáriuma. A megemlékezés szándéka adott volt már jóval a választások előtt (éppen az 1989. novemberi népszavazás miatt maradt el a Legényegylet jubileumi ünnepe), de annak idején ez nem társult az iparosok és a parasztfiatalok valamikori egyesületeinek „egyesített” újjáalakításának igényével. Ezt a gondolatot a politikai rendszerváltás felgyorsult folyamata, ennek keretében az egyház aktivitásának felélénkülése, és a pécsi szervezet megalakulása tette aktuálissá. Fontos körülmény, hogy a „Kolping Család”-ként való újjászerveződés mögött – a kényszerű tagadást, majd a nemzeti identitás óvatos kinyilvánítását követően – a német nemzetiséghez való tartozás immáron nyílt vállalása is meghúzódik a sváb „családtagok” részéről. Ez lényeges még akkor is, ha az egyesület Bólyban nem nemzetiségi, hanem inkább világnézeti alapon szerveződik.

A Kolping Család *a keresztény érték- és normarendszert aktív módon reprezentáló szervezetként* funkcionál – a róla szóló tájékoztató szerint a világ 30 országában –, így Bólyban is. Az augsburgi központtal működő egyesületi lánc tagszervezetei napjainkban elsősorban a munka nélkül maradók átképzésével és a világ szegény országainak megsegítését szolgáló segélyakciók szervezésével foglalkoznak. Eredetileg névadója, az 1813–1865 között élt és 1991-ben boldoggá avatott Adolf Kolping alapított Kölnben egy olyan egyesületet, amelyben a fiatal iparosok szakmai, kulturális és hitbeli képzésére egyaránt hangsúlyt helyezett a célból, hogy az ifjak „felelős keresztényekként tudjanak élni családjukban, hivatásukban, az egyházban és a társadalomban”. A kölni egyesület mintájára széles körben alakultak hasonló elveken nyugvó szervezetek: ezek közé tartozott az 1889-ben Bólyban alakult Katolikus Legényegylet is, amely fennállása alatt – 1947-ig – *mindvégig a kolpingi eszmék talaján működött*, akárcsak a „Legényegylet” mintájára létrehozott, a parasztfiatalokat tömörítő, ún. „Ifjúsági Egylet”.

Az egyletek az idősebb korosztályok emlékezetében mindmáig pozitív ha-

gyományként élnek, amelyet különösen *felelősített* az a kudarc, amely az elmúlt 40 évben a helyi kulturális élet működését jellemezte. A Művelődési Ház ma is a valamikori „Ifjúsági Egylet” azóta leromlott épületében működik, míg a néhány éve összedőlt mozi – mely kis híján maga alá temetett 100 gyermeket –, a „Legényegylet” elkobzott helyiségeit használta. Az építményi feltételek hiányosságain túlmenően, a kultúra helyi felelőseinek nem sikerült megtalálni a művelődés azon, a hajdani egyletekben jól működő módját, amely a generációkat összekötötte volna, vagy legalábbis egyforma teret szentelt volna a különböző korosztályok szórakozni vágyó tagjai számára. E hiány jelentős mértékben felelősítette az egyletekhez fűződő nosztalgiákat, amelyek biztosították a szükséges *fogadókészséget* a „régí-új” típusú egyesület létrehozásához.

A legjelentősebb szerepe azonban az egyháznak volt, amelynek körében, egyes plébániákhoz kapcsolódva, a „Kolping” szerveződés már a rendszerváltás előszeleinek időszakában megjelent: a bolyi szervezet a hetedik volt az 1989–1990-ben megalakuló „Kolping Családok” sorában, jóllehet a hitélet nem volt igazán aktívnak nevezhető még a rendszerváltozást közvetlenül megelőző években sem. Jóindulattal sem becsülhető 5%-nál többre azon aktív vallásgyakorló családok száma a helyi társadalomban, amelyek hitüket és az egyházhoz fűződő viszonyukat a következő generációnak átadták. A hit és az egyház dolgában a családok túlnyomó többségénél inkább csak formális kapcsolattartásról lehetett beszélni: megmaradt az egyház szentesítő szerepe az „átmenet rítusainak”, a születés, a házasság, a halál és a kamasszá válás (áldozás, bérnálás) ceremóniáinak sorában, de már a rendszeres vasárnapi miselátogatást is csak kevesek tartják életük szerves tartozékának.

Mindazonáltal: ez a néhány, hitében és közösségi elkötelezettségében aktív család elegendőnek bizonyult a „Kolping” helyi szervezetének létrehozásához, amelyet támogatott az említett fogadókészség, a kulturális egyesületek alakítását elősegítő politikai légkör. A „család”-jellegből következően *a generációk összefogására* törekedtek a szervezők és – eltérve a helyi hagyományoktól – szívesen látták (és látják) a tagok soraiban *a különböző származású és foglalkozású egyéneket* is. *A lényeg az azonos világnézet és egyfajta (helyi) közösségi elkötelezettség* volt, különösen a 39 alapító tag vonatkozásában. Mindezt híven tükrözi a legfelsőbb vezetőség összetétele: az egyházi elnök a bolyi plébános; a világi elnök egy harmincas éveinek elején járó, Felvidékről telepített családban élő magyar fiatalember; az ügyvezető elnök pedig középkorú leszármazottja az egyik legtekintélyesebb helyi sváb családnak.

Az ideológiai elkötelezettség ugyanakkor természetesen korlátot is jelent a más meggyőződésű (pl. liberális vagy ateista) falusiak számára. Így *a „Kolping” nem egyfajta „elit” csoportosulás a helyi társadalomban*.

Nehéz megmondani, hogy hosszú életű lesz-e a „Bolyi Kolping Család”. Minden valószínűség szerint, igen. Mindenek előtt azért, mert *a helyi, közérdekű problémák megoldásában együttműködik – a szóbanforgó probléma jellegétől függően – a megfelelő helyi szervezettel: önkormányzattal, iskolával stb.* Rendkívül nagy jelentősége van annak a stabil háttérnek, amelyet mind szer-

vezeti, mind anyagi vonatkozásban az egyház és a többi „Kolping Család”, különösképpen az augsburgi központ jelent. (Az adományok sora ezidáig: 300 000 márka a „Kolping-ház” megépítésére; 14 – igaz nem éppen új – traktor, egy kombájn, két használt személygépkocsi, 10 IBM számítógép és egy főállású alkalmazott béréhez való hozzájárulás.) Ugyanakkor ezzel a háttérrel élni is kell, amit sikeresen oldottak meg a bolyiak: működik a mezőgazdasági gépkölcsönző – a helyet az önkormányzat biztosítja –, számítógépes tanfolyamok indulnak és egy speciális, 10 osztályos képzés megvalósítására is kísérletet tesznek az iskolával közösen, elsősorban azokra a gyermekekre gondolva, akik a demográfiai hullám vagy az összeomló szakoktatási rendszer áldozataiként iskolán kívülre szorulnának a 8 osztály elvégzése után; épül a „Kolping-ház” stb.

Valószínűsíthető, hogy a szervezet léte, érték-reprezentációs szerepe igen jelentős, kisugárzó erejű, különös tekintettel a jelenlegi politikai helyzetre (a pártok irányában megmutatkozó általános ellenszenvre) és az ideológiai válsággal színezett értékválságra. Különösképpen erősíti a Kolping Család pozícióit, hogy a hittanoktatásban az általános iskolás tanulók majdnem teljes köre részt vesz, valamint hogy a Kolping Ifjúsági Tagozat mellett – ugyancsak egyházi irányítással – 120 fős cserkészcsapat is működik lényegében azonos ideológiai és értékalapokon. A jövő kérdése, hogy a Kolping és a cserkészlet mellett meg fog(nak)-e jelenni más szemléletű, más ideológiai bázisokon nyugvó, nem pártszerű helyi szerveződések; egyelőre effélé(k)nek nem mutatkoznak jelei. Vagy – és ez éppúgy elképzelhető –, a „Kolping” „*dezideologizálódik*” tényleges működési körét illetően, mint ahogy arra már most is számos jel utal. (Az eszközök kölcsönzése pl. üzleti alapon történik és a számítógépes tanfolyamokért is fizetni kell, igaz, a szociális helyzetet figyelembe veszik a részvételi díj megállapításakor.)

Úgy gondolom, hogy az ilyen, elsődleges működési területüket illetően nem politikai jellegű szervezeteket – szemben a politikai pártokkal – elsősorban szerveződési elvük horizontális jellege teszi rokonszenvenné a helyi közösségekben élők számára, mert ez nagyobb lehetőséget ad a belülről jövő, sajátos vonások érvényesítésére. Ugyanakkor kevesebb teret hagy az elmúlt negyven év nyomán sok ellenszenvet kiváltó gyakorlatnak: a központokhoz való igazodás kényszerének. Végül, de nem utolsó sorban az ilyen típusú szervezetek *rugalmasak lehetnek a tekintetben, hogy mennyiben és meddig vállalnak szerepet a helyi (esetenként az országos) politikálásban, s módjuk van rá, hogy visszavonuljanak a „kaptafához”, ha a politikai differenciálódás folyamata vagy más tényezők ezt szükségessé teszik.*

Az imént ismertetett civil szerveződések is megmérették a helyhatósági választások során, mégpedig az addig betöltött, szükségképpen ambivalens szerepükben.

A Kolping Családnak és (még mindig!) a Községvédő Egyesületnek a pártokéval legalábbis egyenrangú politikai súlyát mutatja a helyi közéletben, hogy a megválasztott képviselők közül 5 az előbbinek, 3 pedig az utóbbinak

a támogatását (is) élvezte, bár önálló jelöltjeik nem jutottak be a 12 tagú képviselőtestületbe.

S a jövő? Az egyik szervezet vélhetőleg a lassú elmúlás útján halad tovább, míg a másik valószínűleg még inkább megerősödik, s a felépülő otthonnal újratertemti a valóban közösségi házként működő régenvolt művelődési intézményeket. A Kolping feltehetőleg politikai szerepet is be fog tölteni a jövőben, legalábbis markáns irányzatot fog képviselni a helyi választások alkalmával részben közvetlenül, részben közvetve, a közéletbe bevont fiatalok révén.

*

Miként a bevezetőben említettem, az „eset” azért lehet érdekes, mert hasonló folyamatok minden valószínűség szerint lejátszódtak más helyi társadalmakban is. Mégis: a civil társadalom szerveződésének bólyi módját a lehetséges változatok egyikeként kell értelmeznünk, tekintettel az egymást támogató kedvező adottságokra. Feltehető, hogy a nyolcvanas évek második felében az egyre gyengülő államhatalommal való ideológiai szembenállásból fogant lokális „mozgalmak”, amelyek elsősorban népfőiskolák és községvédő egyesületek szerveződésében nyilvánultak meg, el fogják veszíteni működtető energiáikat az oppozíció megszűnésével. Ez történt a bólyi községvédőkkel is. *A rendszerváltozással a nyílt vagy rejtett politikai szembenállás értelmét veszítette:* a „helyi” mögött nem húzódik meg többé a „központi”-val való szembenállást is rejtő politikai tartalom.

Annak is kicsi a valószínűsége, hogy életképes szervezetek jöjjenek létre olyan falusi településeken, amelyek társadalma „fej nélküli”: hiányoznak lakóik soraiból nemcsak a nélkülözhetetlen helyi értelmiség csoportjai, de a foglalkozásuk szerint differenciált, nem értelmiségi munkakörökben dolgozó középrétegek is. (Az aprófalvak és a kisebb alföldi települések túlnyomó többsége ilyen.) *Csak rétegzett társadalommal rendelkező,* környezetükben *központi helyként funkcionáló települések körében* képzelhető el nagyobb számban a közösségeknek a bólyihoz hasonló gazdag és hatékony, helyi változatú önszerveződési folyamata, amely – miként a bólyi példa is mutatja –, aligha támaszkodhat pusztá önszerveződésre.

Ezekben az években, amikor a családok túlnyomó része arra kénytelen koncentrálni, hogy valahogy átvészelje – helyrehozhatatlan egzisztenciális elnyomorodás nélkül – a gazdasági rendszerváltás folyamatát és amikor csak a szerencsésebbek dolgoznak azért, hogy ezen túlmenően, generációk számára hasznosuló jó pozíciókat érjenek el, zömmel *a létfeltételek megteremtése foglalja le az érintettek energiáit.* Az elkötelezettek közül is csak kevesen képesek arra, hogy ne közvetlen vagy közvetett egzisztenciális kényszerből végezzenek – úgymond – közösségi tevékenységet. Ezért nagyobb az esélye azoknak a szervezeteknek, amelyek stabil intézményes lánchoz csatlakozva működnek: így pénzt és aktivistákat is remélhetnek e nehéz, apátiával és létharccal terhelt korszakban.

Statisztikai táblázatok

Az itt közölt táblázatok lapunk e számának témáira vonatkozó fontosabb adatokat tartalmazták. A táblázatok nagy részét a KSH adatai alapján állítottuk össze, az ettől eltérő forrást megadjuk.

Adatok a falu népességéről, társadalmáról
(az 1990. évi népszámlálás előzetes adatai alapján)

	1970			1980			1990		
	Összesen	Ebből:		Össze- sen	Ebből:		Össze- sen	Ebből:	
		köztség	száza- lék		köztség	száza- lék		köztség	száza- lék
Népesség (ezer fő)	10 322	4 511	43,7	10 709	4 275	39,9	10 375	3 959	38,2
1000 férfira jutó nő	1 063	1 054	-	1 064	1 040	-	1 080	1 044	-
60 éven felüliek száma (ezer fő)	1 760	808	45,9	1 830	780	42,6	1 972	807	40,9
Aktív keresők száma (ezer fő)	4 989	2 035	40,8	5 069	1 950	38,5	4 467	1 633	36,6
Aktív keresők a népesség százalékában	48,3	45,1	-	47,3	45,6	-	43,1	41,3	-
Mezőgazdaságban dolgozók az összes aktív kereső százalékában	24,7	45,5	-	18,9	34,9	-	15,3	28,8	-
100 lakott lakásra jutó lakó Komfortos lakások aránya az összes lakott lakás százalékában	327	336	-	303	313	-	277	288	-
100 lakott lakásra jutó szobák száma	164	166	-	201	203	-	237	241	-
Egy lakott lakásra jutó alapterület (m ²)	-	-	-	59	64	-	69	76	-
Egy lakásra jutó alapterület (m ²)	-	-	-	20	20	-	25	27	-
Vályogból épült lakások aránya az összes lakott lakások százalékában	-	-	-	31,0	52,6	-	21,8	40,0	-

A településtípusok néhány fontosabb adata (1990)

	Összesen	Főváros	Város	Község				
				együtt	10000-	5000- 9999	1000- 4999	-999
					fő			
Népesség (százalék)	100,0	19,4	42,4	38,2	2,0	5,8	22,6	7,8
1000 férfira jutó nő	1080	1144	1085	1044	1046	1028	1048	1050
100 felnőtt korúra jutó öregkorú	32	36	27	35	34	32	35	41
100 nőre jutó élveszületett gyermek	190	158	186	208	193	205	208	215
Aktív keresők a népesség százalékában	43,1	44,0	44,2	41,3	45,1	42,4	41,3	39,3
Mezőgazdaságban dolgozók az összes aktív keresők százalékában	15,3	2,9	9,7	28,8	13,5	23,5	29,0	36,9
Szellemi foglalkozású az összes aktív kereső százalékában	33,9	51,1	37,5	20,3	27,7	21,9	20,1	17,4
100 aktív keresőre jutó inaktív kereső és eltartott	127	126	118	138	117	131	137	150
100 lakott lakásra jutó szobák száma	237	225	239	241	241	238	243	237
100 lakott lakásra jutó fürdő-, mosdó helyiség	82	91	89	69	80	74	71	60
Egy lakott lakásra jutó alapterület (m ²)	69	60	68	76	72	76	77	76
Egy lakóra jutó alapterület (m ²)	25	24	24	27	25	26	27	27

Magyarország népessége településkategóriánként (1990)

	A települések száma	A lakónépesség*		A természetes szaporodás, illetve fogyás (-)	A vándorlási különbözet (+,-)	Az 1000 lakosra jutó		
		száma 1990. I. 1.	számának változása 1980-1989			természetes szaporodás, illetve fogyás (-)	vándorlási különbözet (+, -)	
Budapest	1	2 016 132	-2,1	-10868	16527	-5,1	7,8	
Megyeszékhelyek	18	1 859 351	2,6	1793	8467	0,9	4,3	
Többi város	147	2 542 550	-0,8	-239	-3685	-0,1	-1,4	
Városok összesen	166	6 418 033	-0,2	-9314	21309	-1,4	3,2	
Községek összesen	2898	3 957 290	-7,5	-12223	-21309	-3,1	-5,5	
Ország összesen	3064	10 375 323	-3,1	-21391	-	-2,0	-	
Ebből: budapesti agglomerációba tartozó települések	43	413 419	0,9	-180	4211	-0,4	9,4	
-	199	275	35 690	-24,4	-359	-701	-9,9	-19,4
200-	499	672	229 270	-16,4	-1481	-2904	-6,6	-13,0
500-	999	716	523 148	-11,2	-2762	-4470	-5,5	-8,9
1 000-	1 999	644	923 517	-7,0	-2742	-5737	-3,0	-6,4
2 000-	4 999	489	1 455 786	-5,4	-3764	-6453	-2,6	-4,5
5 000-	9 999	127	874 167	-3,4	-1315	-2208	-1,5	-2,5
10 000-	19 999	80	1 137 688	-0,7	526	-2259	0,5	-1,9
20 000-	49 999	40	1 185 886	-1,8	-769	-588	-0,6	-0,5
50 000-	99 999	12	784 846	1,6	780	1940	1,0	2,4
100 000-	199 999	7	996 946	1,8	689	4891	0,7	4,6
200 000-		1	212 247	7,1	528	1962	2,4	8,9
Budapest	1	2 016 132	-2,1	-10868	16527	-5,1	7,8	
Összesen	3064	10 375 323	-3,1	-21391	-	-2,0	-	

*Az 1990. január 1-jei népszámlálás előzetes adatai alapján

Városok adatai (1980. I. 1.)

		Városok		
		száma	népességszáma (fő)	az ország népességének %-ában
Budapest		1	2 059 347	19,2
100 000-nél több	} népesség- számú vá- rosok	7	1 073 998	10,0
30 000–100 000		32	1 546 620	14,4
30 000-nél kevesebb		56	1 021 600	9,5
Összesen		96	5 701 565	53,2
Összesen Budapest nélkül		95	3 642 218	34,0

Községek adatai (1980. I. 1.)

		Községek		
		száma	népességszáma (fő)	az ország népességének %-ában
30 000-nél több		–	–	–
30 000–20 000	} népes- ség- számú közsé- gek	1	21445	0,2
19 999–10 000		44	576 799	5,4
9 999– 5 000		142	976 217	9,1
4 999– 2 000		543	1 620 652	15,1
1 999– 1 000		708	1 004 846	9,4
999– 500		754	554 281	5,2
500-nál kevesebb		833	253 658	2,4
Összesen		3 025	5 007 898	46,8

Az 1980. január 1-jei közigazgatási beosztás szerint

Városok adatai (1990. I. 1.)

		Városok		
		száma	népességszáma (fő)	az ország népességének %-ában
Budapest		1	2 016 774	19,4
100 000-nél több	} népesség- számú vá- rosok	8	1 208 981	11,7
30 000–99 999		29	1 404 253	13,5
30 000-nél kevesebb		128	1 787 265	17,2
Összesen		166	6 417 273	61,9
Összesen Budapest nélkül		165	4 400 499	42,4

Községek adatai (1990. I. 1.)

		Községek		
		száma	népességszáma (fő)	az ország népességének %-ában
20 000-nél több		–	–	–
10 000–19 999	} népes- ség- számú közsé- gek	16	211 600	2,0
5 000– 9 999		92	604 566	5,8
2 000– 4 999		481	1 424 010	13,7
1 000– 1 999		652	932 296	9,0
500– 999		713	519 349	5,0
500-nál kevesebb			950	265 729
Összesen		2 904	3 957 550	38,1

Az 1990. január 1-jei közigazgatási beosztás szerint

Magyarország lakónépessége korcsoportok és településméret szerint (1990)*

Népesség nagyságcsoport (fő)	Települések száma	Összesen (fő)	éves			
			0 – 14	15 – 39	40 – 59	60 –
Budapest	1	2 016 774	351 274	702 178	527 895	435 427
Városok						
100 000–	8	1 208 981	255 672	466 758	294 372	192 179
50 000–99 999	12	784 933	169 576	298 338	196 857	120 162
30 000–49 999	17	619 320	133 592	225 970	156 867	102 891
20 000–29 999	23	566 428	120 934	206 194	141 194	98 106
15 000–19 999	25	447 555	103 553	168 709	107 034	68 259
10 000–14 999	38	468 250	105 829	169 941	113 527	78 953
5 000– 9 999	37	284 149	62 951	102 084	68 607	50 507
3 000– 4 999	4	18 272	4 440	6 976	4 120	2 736
2 000– 2 999	1	2 611	549	907	655	500
Együtt	166	6 417 273	1 308 370	2 348 055	1 611 128	1 149 720
Ebből: Budapest nélkül	165	4 400 499	957 096	1 645 877	1 083 233	714 293
Községek						
20 000–	0	0	0	0	0	0
15 000–19 999	4	66 599	13 195	23 692	18 203	11 509
10 000–14 999	12	145 001	31 301	51 247	36 901	25 552
5 000– 9 999	92	604 566	129 965	211 708	150 171	112 722
3 000– 4 999	193	720 351	153 554	249 163	179 186	138 448
2 000– 2 999	288	703 659	149 056	239 816	174 449	140 338
1 500– 1 999	265	459 869	97 003	155 761	114 047	93 058
1 000– 1 499	387	472 427	97 952	158 697	116 569	99 209
500– 999	713	519 349	102 213	167 501	129 705	119 930
200– 499	675	230 216	42 044	71 792	57 845	58 535
– 199	275	35 513	5 896	10 123	8 669	10 825
Együtt	2 904	3 957 550	822 179	1 339 500	985 745	810 126
Összesen	3 070	10 374 823	2 130 549	3 687 555	2 596 873	1 959 846

*Az 1990. I. 1-jei népszámlálás végleges adatai

A népesség korcsoport és nemek szerint településtípusonként százalékban
(1970–1990)

Korcsoport	Összesen			Budapest			Városok			Községek		
	1970	1980	1990	1970	1980	1990	1970	1980	1990	1970	1980	1990
Összesen												
0–14	21,1	21,9	21,3	14,2	18,0	18,8	21,8	23,5	22,3	23,5	22,0	21,4
15–39	37,0	35,8	34,8	38,8	35,7	33,1	39,6	38,2	36,9	34,1	33,4	33,5
40–59	24,8	25,3	24,9	28,2	26,2	26,4	23,5	23,7	24,3	24,5	26,4	24,8
60–	17,0	17,1	19,0	18,7	20,2	21,7	15,1	14,5	16,5	17,9	18,3	20,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Férfi												
0–14	22,4	23,2	22,7	15,6	19,8	20,9	22,9	25,0	23,9	24,8	23,1	22,4
15–39	38,2	37,4	36,4	41,2	37,9	34,6	40,6	39,2	37,8	34,9	35,4	35,6
40–59	24,3	24,7	24,8	27,7	25,7	26,4	23,2	23,5	24,3	23,7	25,5	24,5
60–	15,1	14,6	16,1	15,5	16,6	18,1	13,2	12,3	14,0	16,6	16,0	17,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nő												
0–14	19,9	20,6	19,9	13,0	16,4	17,0	20,7	22,2	20,8	22,3	21,0	20,4
15–39	35,9	34,2	33,4	36,7	33,6	31,8	38,6	37,3	36,0	33,2	31,4	31,4
40–59	25,4	25,8	25,0	28,6	26,6	26,4	23,8	24,0	24,3	25,3	27,2	25,0
60–	18,9	19,4	21,7	21,7	23,4	24,8	17,0	16,5	18,9	19,2	20,4	23,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: 1990. évi népszámlálás (részletes adatok a 2%-os képviseleti minta alapján)

**A lakott lakások használati jogcíme településtípus szerint százalékban
(1970–1990)**

Település- típus	Összesen	Tulajdonosi			Főbérleti			Társbérleti			Egyéb		
		1970	1980	1990	1970	1980	1990	1970	1980	1990	1970	1980	1990
Budapest	100,0	27,9	37,5	45,0	69,6	61,1	54,4	2,2	1,1	0,2	0,3	0,3	0,4
Városok	100,0	62,8	68,8	75,5	36,7	30,8	24,1	0,2	0,1	0,0	0,3	0,3	0,4
Községek	100,0	87,7	91,6	93,8	12,0	8,2	5,8	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,4
Összesen	100,0	66,5	71,3	75,9	32,7	28,2	23,7	0,5	0,3	0,1	0,3	0,2	0,4

A fontosabb intézményekkel való ellátottság településkategóriánként (1990)

	A települések	Vasút-állomással	Távolsági autóbusz megállóval	Postahivatallal (fiókposta)	Benzinkúttal	Ipar-teleppel	Mezőgazdasági nagyüzemi központtal	Afész központtal	Iparcikk szakbolttal	Tüzelő- és építőanyag elárúsítóhellyel
	rendelkező települések									
száma										
Jogállás szerint:										
Budapest	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Megyeszékhelyek	18	18	18	18	18	18	16	18	18	18
Többi város	147	141	147	147	144	147	131	127	146	145
Városok összesen	166	160	166	166	163	166	148	146	165	164
Községek összesen	2904	917	2879	2340	367	1068	1038	115	474	1742
Ország összesen	3070	1077	3045	2506	530	1234	1186	261	639	1906
Ebből: budapesti agglomerációba tartozó települések	43	30	39	43	19	42	18	5	32	26
aránya (%)										
Budapest	–	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Megyeszékhelyek	0,6	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	88,9	100,0	100,0	100,0
Többi város	4,8	95,9	100,0	100,0	98,0	100,0	89,1	86,4	99,3	98,6
Városok összesen	5,4	96,4	100,0	100,0	98,2	100,0	89,2	88,0	99,4	98,8
Községek összesen	94,6	31,6	99,1	80,6	12,6	36,8	35,7	4,0	16,3	60,0
Ország összesen	100,0	35,1	99,2	81,6	17,3	40,2	38,6	8,5	20,8	62,1
Ebből budapesti agglomerációba tartozó települések	1,4	69,8	90,7	100,0	44,2	97,7	41,9	11,6	74,4	60,5

	A települések	Vasút-állomással	Távolsági autóbusz megállóval	Postahivatallal (fiókposta)	Benzinkúttal	Iparteleppel	Mezőgazdasági nagyüzemi központtal	Áfész központtal	Iparikk szakkolttal	Tüzelő- és építőanyag elárúsítóhellyel	
											rendelkező települések száma
Népességnagyság szerint											
-	199	287	13	283	28	-	12	5	-	1	61
200-	499	678	109	677	410	8	78	61	-	9	298
500-	999	709	188	705	674	29	186	196	5	32	404
1 000-	1 999	646	241	640	644	79	313	340	21	97	473
2 000-	4 999	479	269	473	479	180	375	355	47	237	412
5 000-	9 999	130	119	127	130	97	129	106	70	122	119
10 000-	19 999	80	77	79	80	76	80	68	61	80	79
20 000-	49 999	40	40	40	40	40	40	35	36	40	39
50 000-	99 999	12	12	12	12	12	12	11	12	12	12
100 000-	199 999	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
200 000-		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Budapest		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Összesen		3070	1077	3045	2506	530	1234	1186	261	639	1906
aránya (%)											
-	199	9,3	4,5	98,6	9,8	-	4,2	1,7	-	0,3	21,3
200-	499	22,1	16,1	99,9	60,5	1,2	11,5	9,0	-	1,3	44,0
500-	999	23,1	26,5	99,4	95,1	4,1	26,2	27,6	0,7	4,5	57,0
1 000-	1 999	21,0	37,3	99,1	99,7	12,2	48,5	52,6	3,3	15,0	73,2
2 000-	4 999	15,6	56,2	98,7	100,0	37,6	78,3	74,1	9,8	49,5	86,0
5 000-	9 999	4,2	91,5	97,7	100,0	74,6	99,2	81,5	53,8	93,8	91,5
10 000-	19 999	2,6	96,3	98,8	100,0	95,0	100,0	85,0	76,3	100,0	98,8
20 000-	49 999	1,3	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	87,5	90,0	100,0	97,5
50 000-	99 999	0,4	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	91,7	100,0	100,0	100,0
100 000-	199 999	0,2	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
200 000-		-	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Budapest		-	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Összesen		100,0	35,1	99,2	81,6	17,3	40,2	38,6	8,5	20,8	62,1

A fontosabb intézményekkel való ellátottság településkategóriáinként (1990)

	Közüzeti		Közzeti orvosi székhellyel	Rendelő- intézzettel	Gyógy- szertárral	Bölcső- dével	Óvodával	Felső- tagozatos általános iskolával	Önkor- mányzati könyvtárral	Filmszín- házzal	Idősek klubjával	Szociális otthonnal**
	víz-	csatorna										
	ellátással [†]											
rendelkező települések												
száma												
Jogállás szerint:												
Budapest	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Megyeszékhelyek	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	15
Többi város	147	145	147	115	147	137	147	147	143	146	143	74
Városok összesen	166	164	166	134	166	156	166	166	162	165	162	90
Községek összesen	2295	265	1488	43	752	223	2031	1559	2765	1154	886	151
Ország összesen	2461	429	1654	177	918	379	2197	1725	2927	1319	1048	241
Ebből: budapesti agglomerációba tartozó települések	43	22	42	17	36	25	43	40	43	31	17	5
aránya (%)												
Budapest	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Megyeszékhelyek	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	83,3
Többi város	100,0	98,6	100,0	78,2	100,0	93,2	100,0	100,0	97,3	99,3	97,3	50,3
Városok összesen	100,0	98,8	100,0	80,7	100,0	94,0	100,0	100,0	97,6	99,4	97,6	54,2
Községek összesen	79,0	9,1	51,2	1,5	25,9	7,7	69,9	53,7	95,9	39,7	30,5	5,2
Ország összesen	80,2	14,0	53,9	5,8	29,9	12,3	71,6	56,2	95,3	43,0	34,1	7,9
Ebből: budapesti agglomerációba tartozó települések	10,0	51,2	97,7	39,5	83,7	58,1	100,0	93,0	100,0	72,1	39,5	11,6

	Közüemi		Közzeti orvosi székhellyel	Rendelő- intézettel	Gyógy- szertárral	Bölcső- dével	Óvodával	Felső- tagozatos általános iskolával	Önkor- mányzati könyvtárral	Filmszín- házzal	Idősek klubjával	Szociális otthonnal**
	víz-	csatorna										
	ellátással*											
rendelkező települések												
száma												
Népességnagyság szerint												
- 199	117	-	1	-	-	-	2	-	211	5	7	-
200- 499	451	6	53	1	8	-	188	30	649	68	68	15
500- 999	579	25	291	1	51	4	613	336	695	259	180	23
1 000- 1 999	591	58	561	3	219	29	644	611	634	362	258	39
2 000- 4 999	454	126	477	14	369	117	479	477	471	362	290	50
5 000- 9 999	128	77	130	36	130	92	130	130	128	123	108	34
10 000- 19 999	80	76	80	61	80	76	80	80	79	79	76	31
20 000- 49 999	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	30
50 000- 99 999	12	12	12	12	12	12	12	12	11	12	12	10
100 000-199 999	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
200 000-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Budapest	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Összesen	2461	429	1654	177	918	379	2197	1725	2927	1319	1048	241
aránya (%)												
- 199	40,8	-	0,3	-	-	-	0,7	-	73,5	1,7	2,4	-
200- 499	66,5	0,9	7,8	0,1	1,2	-	27,7	4,4	95,7	10,0	10,0	2,2
500- 999	81,7	3,5	41,0	0,1	7,2	0,6	86,5	47,4	98,0	36,5	25,4	3,2
1 000- 1 999	91,5	9,0	86,8	0,5	33,9	4,5	99,7	94,6	98,1	56,0	39,9	6,0
2 000- 4 999	94,8	26,3	99,6	2,9	77,0	24,4	100,0	99,6	98,3	75,6	60,5	10,4
5 000- 9 999	98,5	59,2	100,0	27,7	100,0	70,8	100,0	100,0	98,5	94,6	83,1	26,2
10 000- 19 999	100,0	95	100,0	76,3	100,0	95,0	100,0	100,0	98,8	98,8	95	38,8
20 000- 49 999	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	75,0
50 000- 99 999	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	91,7	100,0	100,0	83,3
100 000-199 999	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
200 000-	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Budapest	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Összesen	80,2	14,0	53,9	5,8	29,9	12,3	71,6	56,2	95,3	43,0	34,1	7,9

*Ahol vezetékes víz-, illetve csatornahálózatba bekapcsolt lakásállomány van

**Önkormányzati intézmények

Lakás, kommunális, egészségügyi és oktatási ellátás a települések jogállása szerint (1990)

	Az épített lakások száma	Az 1000 lakosra jutó épített lakások száma	A megszünt lakások száma	A 100 épített lakásra jutó megszünt lakások száma	Az egy lakosra jutó évi háztartási villamosenergia fogyasztás (kWh)	A vezetékes háztartási gázt fogyasztók 1000 lakosra jutó száma	lakások száma az előző év %-ában		
							A közüzemi vízhozatba bekapcsolt	A csak udvari ki-folyóval rendelkező	A köz-csatorna hálózatba bekapcsolt
Budapest	6 985	3,5	878	13	972	315	95,2	100,0	96,7
Megyeszékhelyek	8 658	4,7	714	8	640	255	101,2	101,3	101,5
Többi város	10 982	4,3	2115	19	927	147	101,1	100,7	102,5
Városok összesen	26 625	4,1	3707	14	858	231	99,3	100,7	99,6
Községek összesen	17 146	4,3	3728	22	933	37	105,4	102,6	109,3
Ország összesen	43 771	4,2	7435	17	887	157	100,8	101,9	99,8
Ebből budapesti agglomerációba tartozó települések	2 088	5,0	71	3	1217	125	96,1	97,1	104,5

	Az évi szakrendelési órák 1000 lakosra	A működő kórházi ágyak 10000 lakosra	A bölcsődei férőhelyek 10000 lakosra	Az óvodai férőhelyek 1000 lakosra	Az általános iskolai tanulók száma		Az általános iskolai		A középiskolai tanulók	
					összesen	1000 lakosra	osztálytermek száma	tanulók egy osztályteremre jutó száma	egy osztályteremre jutó száma	1000 lakosra jutó száma
Budapest	1427	148,9	76,7	29,3	185 307	91,8	7 080	26,2	35,8	38,1
Megyeszékhelyek	1420	177,8	68,6	37,2	215 011	115,5	7 749	27,7	35,4	58,5
Többi város	1268	121,8	58,6	39,7	304 795	120,2	11 584	26,3	31,0	38,3
Városok összesen	1362	146,6	67,2	35,7	705 113	109,9	26 413	26,7	33,9	44,1
Községek összesen	47	20,1	17,1	39,6	425 543	108,0	20 167	21,1	27,4	2,3
Ország összesen	861	98,5	48,1	37,2	1 130 656	109,2	46 580	24,3	33,6	28,2
Ebből budapesti agglomerációba tartozó települések	644	52,3	42,2	35,7	46 178	111,0	1 743	26,5	26,6	11,5

Lakás, kommunális, egészségügyi és oktatási ellátás a települések népességnagyság-kategóriái szerint (1990)

	Az épített lakások száma	Az 1000 lakosra jutó épített lakások száma	A megszünt lakások száma	A 100 épített lakásra jutó megszünt lakások száma	Az egy lakosra jutó évi háztartási villamosenergia fogyasztás (kWh)	A vezetékes háztartási gázt fogyasztók 1000 lakosra jutó száma	A közüzemi víz- hálózatba be- kapcsolt			A köz- csatorna hálózatba bekapcsolt
							A csak udvari ki- folyóval rendelkező	A köz- üzemi víz- hálózatba be- kapcsolt lakások száma az előző év %-ában	A csak udvari ki- folyóval rendelkező	
- 199	71	1,9	63	89	715	-	125,4	103,6	-	
200- 499	662	2,8	238	36	775	7	118,0	109,1	340,0	
500- 999	1 999	3,8	465	23	859	12	111,3	103,2	110,3	
1 000- 1 999	4 139	4,5	879	21	908	22	106,1	104,6	113,7	
2 000- 4 999	6 666	4,7	1314	20	959	43	102,7	101,8	108,5	
5 000- 9 999	4 085	4,6	933	23	1022	70	102,8	101,2	105,8	
10 000- 19 999	5 434	4,8	1139	21	1040	101	102,5	101,6	103,6	
20 000- 49 999	4 603	3,9	757	16	873	154	100,0	99,4	102,2	
50 000- 99 999	3 459	4,4	320	9	605	255	101,1	103,1	101,4	
100 000-199 999	4 368	4,4	341	8	630	279	101,1	99,3	101,3	
200 000-	1 300	6,1	108	8	646	218	101,5	102,5	101,9	
Budapest	6 985	3,5	878	13	972	315	96,2	100,0	96,7	
Összesen	43 771	4,2	7435	17	887	157	100,8	101,9	99,8	

	Az évi szakrendelési órák 1000 lakosra	A működő kórházi ágyak 10000 lakosra	A bölcsődei férőhelyek 10000 lakosra	Az óvodai férőhelyek 1000 lakosra	Az általános iskolai tanulók száma		Az általános iskolai		A középiskolai tanulók	
					összesen	1000 lakosra	osztályterem száma	tanulók egy osztályteremre jutó száma	egy osztályteremre jutó száma	1000 lakosra jutó száma
- 199	-	-	-	1,9	94	2,5	8	11,8	-	-
200- 499	3	28,6	-	22,7	6 121	26,4	419	14,6	-	-
500- 999	4	25,3	1,4	45,1	47 157	91,1	2 978	15,8	-	-
1 000- 1 999	9	6,2	6,4	44,0	114 765	123,8	5 778	19,9	25,8	0,3
2 000- 4 999	42	20,1	22,1	39,8	166 665	117,3	7 372	22,6	34,2	1,6
5 000- 9 999	366	30,7	42,3	39,6	104 692	118,1	4 184	25,0	28,6	17,2
10 000- 19 999	1105	98,8	52,0	39,8	137 401	120,9	5 293	26,0	30,0	31,1
20 000- 49 999	1405	154,2	60,4	38,2	137 584	116,4	5 090	27,0	32,2	41,0
50 000- 99 999	1342	183,1	71,7	37,3	92 900	118,3	3 495	26,6	34,1	57,2
100 000-199 999	1365	165,0	67,5	37,1	113 774	114,1	4 080	27,9	35,3	56,8
200 000-	1481	163,1	65,5	37,3	24 196	113,1	803	30,1	37,1	55,9
Budapest	1427	148,9	76,7	29,3	185 307	91,8	7 080	25,2	35,8	38,1
Összesen	861	98,5	48,1	37,2	1 130 656	109,2	46 580	24,3	33,5	28,2

Magyarország népessége, iparosodottsága és kereskedelmi ellátása a települések jogállása szerint (1990)

	A települések száma	A lakónépesség		A természetes szaporodás, illetve fogyás (-)	A vándorlási különbözet (+, -)	Az 1000 lakosra jutó		Az iparban foglalkoztatottak	
		száma az év végén	számának változása az 1989. évi %-ában			természetes szaporodás, illetve fogyás (-)	vándorlási különbözet (+, -)	száma	1000 lakosra jutó száma
Budapest	1	2 018 035	0,1	-10242	11751	-5,1	+5,8	275 928	137
Megyeszékhelyek	18	1 861 813	0,1	1909	+654	1,0	+0,4	337 163	181
Többi város	147	2 535 372	-0,2	-334	-5543	-0,1	-2,2	450 361	177
Városok összesen	166	6 415 220	0,0	-8667	+6862	-1,4	+1,1	1 063 452	166
Községek összesen	2904	3 939 622	-0,5	-11066	-5862	-2,8	-1,7	200 160	51
Ország összesen	3070	10 354 842	-0,2	-19981	-	-1,9	0,0	1 263 612	122
Ebből budapesti agglomerációba tartozó települések	43	416 029	0,7	-198	+2930	-0,5	+7,1	35 480	86

	A boltok	A vendéglátóhelyek	Az 1000 lakosra jutó összes		Összes	Ebből iparcikk	Az egy lakosra jutó	
			bolti	vendéglátóhelyi			összes	iparcikk
	összes alapterülete (m ²)	alapterület (m ²)		kiskereskedelmi forgalom (millió Ft)		kiskereskedelmi forgalom		
Budapest	1 037 202	557 936	514	276	211 188	133 237	104 653	66 044
Megyeszékhelyek	1 196 500	602 623	643	324	221 215	153 027	118 899	82 249
Többi város	1 459 233	725 159	576	286	232 473	145 417	91 586	57 683
Városok összesen	3 692 935	1 885 718	576	294	664 875	432 682	103 624	67 435
Községek összesen	1 407 200	886 490	357	225	164 014	79 169	41 537	20 050
Ország összesen	5 100 135	2 772 208	493	268	828 889	511 851	79 971	49 383
Ebből budapesti agglomerációba tartozó települések	115 379	59 919	277	144	23 232	13 143	56 027	31 695

Magyarország népessége, iparosodottsága és kereskedelmi ellátása a települések népességnagyság-kategóriái szerint (1990)

	A települések száma	A lakónépesség		A természetes szaporodás, illetve fogyás (-)	A vándorlási különbözet (+, -)	Az 1000 lakosra jutó		Az iparban foglalkoztatottak	
		száma az év végén	számának változása az 1989. évi %-ában			természetes szaporodás, illetve fogyás (-)	vándorlási különbözet (+, -)	száma	1000 lakosra jutó száma
- 199	287	37 223	-2,0	-403	-362	-10,7	-9,6	320	9
200- 499	678	232 235	-1,4	-1530	-1857	-6,5	-7,9	2 247	10
500- 999	709	517 670	-1,0	-2571	-2481	-4,9	-4,8	14 016	27
1 000- 1 999	646	926 829	-0,5	-2671	-1883	-2,9	-2,0	45 275	49
2 000- 4 999	479	1 421 419	-0,2	-2818	-368	-2,0	-0,3	84 821	60
5 000- 9 999	130	886 272	-0,3	-955	-1640	-1,1	-1,8	84 476	95
10 000- 19 999	80	1 136 923	0,0	267	-745	0,2	-0,7	166 839	147
20 000- 49 999	40	1 181 972	-0,3	-645	-2930	-0,5	-2,5	222 530	188
50 000- 99 999	12	785 278	0,0	671	-326	0,9	-0,4	151 775	193
100 000-199 999	7	997 059	0,0	713	-400	0,7	-0,4	182 936	184
200 000-	1	213 927	0,8	451	+1241	2,1	+5,8	32 449	152
Budapest	1	2 018 035	0,1	-10242	+11751	-5,1	+5,8	275 928	137
Összesen	3070	10 354 842	-0,2	-19981	-	-1,9	0,0	1 263 612	122

	A boltok	A vendéglátó-helyek	Az 1000 lakosra jutó összes		Összes	Ebből iparcikk	Az egy lakosra jutó	
			bolti	vendéglátó-helyi			összes	iparcikk
	összes alapterülete (m ²)	alapterület (m ²)		kiskereskedelmi forgalom (millió Ft)		kiskereskedelmi forgalom		
- 199	21 513	6 762	578	182	799	142	21 248	3 771
200- 499	72 949	59 183	314	255	5 314	1 253	22 715	5 356
500- 999	163 127	126 717	315	245	14 377	4 599	27 638	8 841
1 000- 1 999	310 186	217 277	335	234	30 879	12 505	33 236	13 459
2 000- 4 999	546 275	339 731	384	239	69 301	35 787	48 700	25 148
5 000- 9 999	430 939	206 806	486	233	59 448	35 511	56 979	40 009
10 000- 19 999	589 533	289 648	519	255	92 234	57 271	81 109	50 363
20 000- 49 999	654 143	323 533	553	274	109 973	70 612	92 902	59 650
50 000- 99 999	522 000	273 434	665	348	93 894	64 047	119 594	81 578
100 000-199 999	636 959	324 014	639	325	120 402	82 773	120 776	83 030
200 000-	115 309	47 165	539	220	21 081	14 114	98 932	66 239
Budapest	1 037 202	557 936	514	276	211 188	133 237	104 683	66 044
Összesen	5 100 135	2 772 208	493	268	828 889	511 851	79 971	49 383

**A külterületi (tanyai) népesség fontosabb adatai az Alföld megyéiben
(1960–1990)**

Megye	A külterületi (tanyai) népesség						
	1990			a megelőző népszámlálás összes külterületi népessége %-ában			
	száma (1000 fő)	%-os megoszlása a megyék között	%-os aránya az adott megye összes népességéből	1960	1970	1980	1990
Bács-Kiskun	66,2	30,1	12,2	85,7	76,2	62,8	65,6
Békés	22,3	10,2	5,4	72,7	60,8	51,0	64,4
Csongrád	36,9	16,8	8,4	79,1	74,5	62,8	65,2
Hajdú-Bihar	17,4	7,9	3,2	79,5	71,8	49,0	65,2
Jász-Nagykun-Szolnok	14,1	6,4	3,3	66,7	58,3	44,4	60,0
Pest	37,9	17,2	4,0	72,0	93,6	61,3	69,0
Szabolcs-Szatmár-Bereg	25,1	11,4	4,4	80,4	73,4	57,8	69,5
Alföld összesen	219,9	100,0	átlag 5,6	átlag 77,3	73,1	57,7	65,9

Mezőgazdasági aktív keresők aránya az összes aktív keresőből néhány országban (%)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Ausztria	9,0	8,7	8,3	7,9	7,5	7,2	6,9	6,6	6,3	6,0	5,7
Belgium-Luxemburg	2,9	2,9	2,8	2,7	2,5	2,3	2,2	2,1	2,0	1,9	1,8
Bulgária	18,1	32,0	30,8	29,6	28,4	14,9	14,4	13,8	13,2	12,6	12,2
Csehszlovákia	13,3	9,8	9,3	8,8	8,3	11,1	10,8	10,4	10,0	9,7	9,3
Dánia	7,3	6,7	6,4	6,1	5,8	5,9	5,6	5,4	5,1	4,9	4,7
Egyesült Királyság	2,6	2,0	1,9	1,8	1,8	2,3	2,2	2,2	2,1	2,0	2,0
Finnország	12,0	12,3	11,7	11,1	10,5	9,9	9,5	9,1	8,8	8,4	8,1
Franciaország	8,6	8,2	7,9	7,5	7,1	6,7	6,4	6,1	5,8	5,5	5,2
Görögország	30,9	36,5	35,7	34,9	34,2	27,4	26,8	26,1	25,5	24,8	24,2
Hollandia	5,5	5,1	4,9	4,7	4,5	4,5	4,3	4,2	4,0	3,8	3,7
Írország	18,6	20,3	19,8	19,3	18,8	15,9	15,4	14,9	14,4	13,9	13,5
Jugoszlávia	32,3	36,1	35,0	33,8	32,7	26,6	25,6	24,6	23,6	22,6	21,7
Lengyelország	28,5	29,5	28,7	28,0	27,2	24,4	23,7	22,9	22,2	21,5	20,8
Magyarország	15,1	14,8	14,6	14,5	14,0	13,4	12,7	12,1	11,8	11,7	11,1
NDK	10,6	9,3	9,0	8,7	8,4	9,3	9,0	8,8	8,6	8,3	8,1
NSZK	5,8	3,8	3,5	3,3	3,1	4,6	4,3	4,1	3,9	3,8	3,6
Norvégia	8,3	7,3	7,0	6,7	6,4	6,7	6,4	6,1	5,8	5,5	5,2
Olaszország	12,0	10,6	10,0	9,5	8,9	9,3	8,8	8,3	7,9	7,5	7,1
Portugália	25,6	25,5	24,9	24,2	23,6	19,9	18,9	18,2	17,5	16,9	16,3
Románia	30,5	46,3	45,4	44,6	43,7	25,0	24,0	23,1	22,1	21,1	20,2
Spanyolország	17,1	16,5	15,7	15,1	14,4	13,6	13,0	12,4	11,8	11,3	10,7
Svájc	6,2	5,0	4,8	4,6	4,4	5,0	4,8	4,6	4,4	4,2	4,1
Svédország	5,7	4,8	4,6	4,3	4,1	4,7	4,5	4,3	4,2	4,0	3,8

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma (1000 fő)

	Összesen	Ebből	
		állami gazdaságok	szövetkezetek
1975	831	145	655
1976	791	146	618
1977	784	146	611
1978	786	146	612
1979	793	143	624
1980	789	144	622
1981	811	144	643
1982	858	146	666
1983	841	145	663
1984	817	144	639
1985	763	139	593
1986	726	134	559
1987	704	133	541
1988	673	130	534
1989	627	131	496
1990	548	126	422

Forrás: *Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv* 1988-ban megjelent kötete; 1989-re és 1990-re OT számítási anyag.

Átlagos állományi létszám (fő)

	Vállalatok és gazdasági társaságok	Mezőgazdasági szövetkezetek	Gazdálkodó szervezetek összesen
1980	146 261	642 847	789 108
1981	146 523	665 045	811 568
1982	166 305	692 040	858 345
1983	149 996	691 553	841 549
1984	169 619	667 095	836 714
1985	164 268	618 691	782 959
1986	160 283	584 968	745 251
1987	153 143	567 888	721 031
1988	139 756	533 675	673 431
1989	131 369	495 974	627 343
1990	126 299	421 559	547 858

**Az árólló, a természetes (naturális) és az értékbeni hatékonyság alakulása az 1980-as évtized magyar mezőgazdaságában
(1980=100)**

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
A bruttó termelés (output)										
értéke	107,6	115,0	117,0	126,5	122,9	129,6	132,9	146,1	171,5	211,2
volumene	102,0	109,4	106,5	109,6	103,5	106,5	103,9	108,4	107,0	102,9
árindexe	105,5	105,1	110,2	115,5	118,7	122,2	127,9	134,8	160,3	205,2
A ráfordítások (input)										
értéke	108,2	115,8	121,6	130,0	128,5	132,7	137,7	148,6	173,0	236,1
volumene	103,0	106,7	106,2	106,8	103,2	104,6	104,7	106,0	101,5	96,0
árindexe	105,1	108,5	114,5	121,7	124,5	126,9	131,5	140,2	170,4	246,0
A hatékonyság (output/input)										
folyó áron	99,4	99,3	96,5	97,3	95,6	97,7	96,5	98,3	99,1	89,5
konstans áron	99,0	102,5	100,3	102,6	100,3	101,8	99,2	102,2	105,4	107,2
az árólló	100,4	96,9	96,2	94,9	95,3	96,3	97,3	96,1	94,1	83,5

Forrás: *Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv* 1980–1988-as kötetei. 1989-re és 1990-re a *Gazdaságstatisztikai Évkönyv* 1991-ben megjelent kötete.

A mezőgazdasági termelés alakulásának indexei (%)

Időszak	Növény- termelés	Állat- tenyésztés	Összesen
1961–1965 az előző 5 évhez képest	104	112	107
1966–1970 "	117	115	116
1971–1975 "	116	121	119
1976–1980 "	112	121	115
1981–1985 "	111	113	112
ezen belül			
1981 az előző évhez képest	102	102	102
1982 "	109	105	107
1983 "	93	102	97
1984 "	105	101	103
1985 "	95	94	95
1986 "	101	101	101
1987 "	94	102	98
1988 "	107	101	104
1989 "	102	97	100
1990 "	89	99	94

Forrás: *Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 1988 és Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1986. 1990-re OT számítási anyag.*

**Mezőgazdasági termékek bruttó termelése
(folyó áron, millió Ft)**

	Növény- termelés	Állat- tenyésztés	Összesen
1980	106 601	104 720	211 321
1981	112 451	114 921	227 372
1982	121 496	121 527	243 023
1983	120 782	127 242	248 024
1984	131 877	135 530	267 407
1985	129 078	130 681	259 759
1986	138 130	135 637	273 767
1987	135 945	144 908	280 853
1988	153 080	155 587	308 667
1989	177 930	184 383	362 313
1990	220 632	225 653	446 285

Főbb magyar mezőgazdasági termékek termelése és kivitele

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Termelés, 1000 tonna											
Búza	6 077	4 614	5 762	5 985	7 392	6 578	5 793	5 748	7 026	6 540	6 198
Kukorica	6 673	6 998	7 959	6 426	6 686	6 818	7 261	7 234	6 256	6 996	4 500
Napraforgómag	456	627	582	592	600	676	862	803	716	699	684
Bor, 1000 hl	5 708	3 905	6 782	6 275	5 073	2 890	4 417	3 263	4 707	3 711	5 472
Vágómarha	329	318	336	323	331	358	308	299	275	278	236
Vágósertés	1 178	1 183	1 220	1 368	1 460	1 326	1 268	1 331	1 312	1 317	1 348
Vágóbaromfi	464	482	545	529	529	529	581	621	630	580	579
Kivitel, 1000 tonna											
Étkezési búza	812	1 199	1 147	1 107	1 260	1 974	1 670	1 281	1 770	1 426	1 120
Kukorica	83	123	438	254	198	228	478	188	152	219	156
Napraforgómag	76	73	147	70	82	87	64	142	172	66	37
Szőlőbor, 1000 hl	2 092	2 251	2 271	2 586	2 745	2 705	1 745	1 714	1 834	1 934	1 287
Vágómarha	65	–	–	100	101	97	85	68	78	75	47
Vágósertés	53	–	–	63	53	59	34	44	50	63	27
Vágott baromfi	135	156	178	186	167	156	181	206	234	174	189

A magyar mezőgazdaság gépállománya és ennek életkora

Gépek	1981	1985	1988
Az összes motorkapacitás (100 kW)	7 405	8 289	8 517
Az összes traktor (db)	54 813	55 414	53 507
ebből 6 évnél öregebb (%)	37	49	45
Az összes arató-cséplőgép (db)	13 962	12 153	11 170
ebből 6 évnél öregebb (%)	18	37	32
Az összes tehergépkocsi (db)	28 354	32 977	34 030
ebből 6 évnél öregebb (%)	15	27	23

Forrás: *Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv* 1980–1988-as kötetei.

Az élelmiszergazdaság költségvetési kapcsolatai 1980–1990 (milliárd Ft)

	Mezőgazdaság			Élelmiszeripar			Élelmiszergazdaság együtt		
	befizetés	támogatás	egyenleg	befizetés	támogatás	egyenleg	befizetés	támogatás	egyenleg
1980	19,4	27,6	-8,2	29,1	27,1	2,0	48,5	54,7	-6,2
1981	23,3	29,0	-5,7	28,2	28,3	-0,1	51,5	57,3	-5,8
1982	28,5	28,6	-0,1	29,8	27,5	2,3	58,3	56,1	2,2
1983	30,9	29,8	1,1	32,5	35,0	-2,5	63,4	64,8	-1,4
1984	36,5	27,7	8,8	35,3	40,8	-5,5	71,8	68,5	3,3
1985	40,8	24,7	16,4	37,3	41,4	-4,1	78,1	65,8	12,3
1986	39,4	29,5	9,9	38,2	51,7	-13,5	77,6	81,2	-3,6
1987	44,0	34,9	9,1	43,1	56,3	-13,2	87,1	91,2	-4,1
1988	39,3	34,9	4,4	61,4	49,7	11,7	100,7	84,6	16,1
1989	46,0	32,4	13,6	68,6	53,2	15,4	114,6	85,6	29,0
1990 (becslés)	45,8	21,6	24,2	66,8	47,6	19,2	118,6	69,2	43,4

* Az egyenleg negatív előjelű, ha támogatás van; pozitív előjelű, ha befizetési többlet van.

**A jelölés indokául említett tényezők gyakorisága
a jelentősebb pártok képviselőjelöltjei körében (említési arány, %)**

Párt	Szűkebb környezet- ben végzett munka	Munka- köréből adódó népszerűség	Ellenzéki múltja	Országos közéleti tevékenysége
MDF	53,2	52,2	30,6	9,1
MSZP	63,0	61,0	6,2	15,1
SZDSZ	37,7	54,7	30,1	5,5
FKgP	57,4	37,2	43,6	5,3
HVK	58,2	54,5	4,5	20,9
Agrárszövetség	48,0	76,0	2,0	22,0
MSZDP	48,6	40,8	23,7	7,9
MSZMP	62,1	50,0	1,5	3,0
KDNP	66,7	37,4	29,3	5,1
Fidesz	32,8	39,1	20,3	9,4
Függetlenek	59,3	59,3	10,5	5,8
Magyar Néppárt	44,9	46,9	18,4	12,2
Vállalkozók Pártja	50,0	69,0	7,1	2,4
Összes	53,6	51,3	20,2	9,9

**A jelentősebb pártok képviselőjelöltjeinek és az összes jelölteknek
a megoszlása foglalkozás/beosztás szerint**

Foglalkozás/beosztás	MDF	SZDSZ	FKgP	MSZP	Összes
Vezető	33,9	21,7	29,2	64,5	41,7
Beosztott diplomás	51,6	53,5	36,5	27,7	36,6
Irodai dolgozó	1,1	7,8	10,4	1,3	3,8
Szakképzett munkás	1,6	2,3	3,1	1,9	3,8
Szakképzetlen	0,5	0,8	1,0	-	1,0
Önálló iparos, kereskedő	1,6	0,8	5,2	2,6	4,4
Önálló gazda	0,5	1,6	9,4	0,6	1,6
Önálló szellemi	7,5	11,6	4,2	1,3	4,9
Eltartott, ismeretlen	1,6	-	1,0	-	2,2

A polgármesterek száma aszerint, hogy hány éve laknak jelenlegi lakóhelyükön

Párt, társadalmi szervezet	1-9	10-19	20-29	30-39	40-	Ismeretlen	Összesen
	éve a településen lakik						

10 000 főnél kisebb lélekszámú települések

Független	162	252	254	444	745	73	1930
MDF	6	4	8	11	25	3	57
FKgP	3	10	12	16	45	3	89
KDNP	1	6	4	14	22	2	49
SZDSZ	13	3	4	17	15	-	52
Fidesz	2	1	-	3	3	-	9
MSZP	1	2	4	4	6	-	17
Egyéb párt	3	8	4	8	11	-	34
Egyesületek	7	3	3	11	9	2	35
Kisebbségi szerv	-	-	-	-	-	1	1
Közös jelölt	9	9	11	19	21	3	72
Összesen	207	298	304	547	902	87	2345

10 000 főnél nagyobb lélekszámú települések

Független	2	4	2	5	6	1	20
MDF	1	4	2	1	4	-	12
FKgP	2	-	-	-	6	-	8
KDNP	4	3	1	1	4	-	13
SZDSZ	12	9	3	5	7	1	37
Fidesz	3	-	2	-	-	1	6
MSZP	-	1	-	-	-	-	1
Egyesületek	-	-	-	1	-	-	1
Közös jelölt	6	3	2	3	7	-	21
Összesen	30	24	12	16	34	3	119

A polgármesterek száma iskolai végzettség szerint

Párt, társadalmi szervezet	8 osztály	Szakmunkásképző	Gimnázium	Szakközépiskola	Főiskola	Egyetem	Ismeretlen	Összesen
----------------------------	-----------	-----------------	-----------	-----------------	----------	---------	------------	----------

10 000 főnél kisebb lélekszámú települések

Független	105	195	240	672	480	236	2	1930
MDF	3	6	8	13	12	15	–	57
FKgP	18	15	7	23	15	11	–	89
KDNP	3	8	3	17	12	6	–	49
SZDSZ	1	3	2	13	19	14	–	52
Fidesz	–	–	1	1	4	3	–	9
MSZP	1	2	–	7	4	3	–	17
Egyéb párt	1	2	4	12	6	9	–	34
Egyesületek	1	4	2	10	9	9	–	35
Kisebbségi szerv	–	–	–	–	–	1	–	1
Közös jelölt	1	3	5	17	24	22	–	72
Összesen	134	238	272	785	585	329	2	2345

10 000 főnél nagyobb lélekszámú települések

Független	–	–	–	–	–	3	17	20
MDF	–	–	–	–	–	3	9	12
FKgP	–	–	–	–	1	2	5	8
KDNP	–	–	–	–	–	4	9	13
SZDSZ	–	–	–	–	4	3	30	37
Fidesz	–	–	–	–	–	1	5	6
MSZP	–	–	–	–	–	–	1	1
Egyesületek	–	–	–	–	–	1	–	1
Közös jelölt	–	–	–	–	1	5	15	21
Összesen	–	–	–	–	6	22	91	119

Az önkormányzati képviselők száma korcsoport szerint

Párt, társadalmi szervezet	-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-	Összesen
	éves								
<i>10 000 főnél kisebb lélekszámú települések</i>									
Független	935	1807	2733	2895	2061	1389	751	604	13175
MDF	48	115	168	163	127	73	54	42	790
FKgP	78	126	201	214	161	144	94	141	1159
KDNP	26	66	97	125	67	63	37	49	530
SZDSZ	70	154	167	153	98	50	36	22	750
Fidesz	54	27	23	13	5	7	2	1	132
MSZP	7	21	44	59	38	15	23	10	217
Egyéb párt	21	52	114	117	74	31	25	22	456
Egyesületek	31	56	84	92	54	39	18	20	394
Kisebbségi szerv	5	10	14	11	5	5	4	6	60
Közös jelölt	33	67	109	94	73	40	39	42	497
Összesen	1308	2501	3754	3936	2763	1856	1083	959	18160

10 000 főnél nagyobb lélekszámú települések

Független	11	19	43	63	53	32	21	25	267
MDF	14	35	67	92	103	48	35	36	430
FKgP	8	17	27	39	33	25	21	50	220
KDNP	8	11	28	41	49	33	17	32	219
SZDSZ	41	81	163	156	106	57	31	42	677
Fidesz	191	60	37	30	19	6	3	6	352
MSZP	2	15	39	56	37	21	9	6	185
Egyéb párt	2	4	14	24	21	14	5	8	92
Egyesületek	3	4	14	13	10	8	6	3	61
Kisebbségi szerv	-	1	2	1	1	-	-	-	5
Közös jelölt	38	47	56	79	64	38	25	35	382
Összesen	318	294	490	594	496	282	173	243	2890

Az önkormányzati képviselők száma aszerint, hogy hány éve laknak jelenlegi lakóhelyükön

Párt, társadalmi szervezet	1-9	10-19	20-29	30-39	40-	Ismeretlen	Összesen
	éve a településen lakik						

10 000 főnél kisebb lélekszámú települések

Független	1253	1888	2058	3445	4327	204	13175
MDF	81	140	128	202	224	15	790
FKgP	82	112	167	279	498	21	1159
KDNP	45	58	65	138	218	6	530
SZDSZ	127	121	108	208	175	11	750
Fidesz	27	18	45	28	11	3	132
MSZP	19	57	33	41	63	4	217
Egyéb párt	29	68	55	124	171	9	456
Egyesületek	45	64	59	106	112	8	394
Kisebbségi szerv	3	9	5	21	20	2	60
Közös jelölt	66	75	76	124	147	9	497
Összesen	1777	2610	2799	4716	5966	292	18160

10 000 főnél nagyobb lélekszámú települések

Független	29	47	57	56	65	13	267
MDF	65	103	88	62	103	9	430
FKgP	16	24	30	40	99	11	220
KDNP	28	62	36	30	57	6	219
SZDSZ	143	154	113	131	122	14	677
Fidesz	71	75	126	48	21	11	352
MSZP	23	49	27	42	44	-	185
Egyéb párt	10	13	18	23	26	2	92
Egyesületek	10	8	9	16	15	3	61
Kisebbségi szerv	1	1	1	2	-	-	5
Közös jelölt	87	76	63	63	87	6	382
Összesen	483	612	568	513	639	75	2890

**A volt tanácsstagok aránya a képviselőtestületi tagok
és polgármesterek között (%)**

Párt	10 ezernél kisebb	10 ezernél nagyobb
	lélekszámú települések	
Független	36,0	43,1
MDF	21,4	8,8
FKgP	20,4	7,7
KDNP	19,4	11,0
SZDSZ	17,2	5,2
Fidesz	7,6	3,7
MSZP	42,9	27,6
Egyéb párt	32,5	27,6
Egyesületek	26,9	34,4
Kisebbségi szerv	16,7	20,0
Közös jelölt	21,5	10,2

Az önkormányzati képviselők megoszlása iskolai végzettségük szerint

Iskolai végzettség	10 ezernél kisebb	10 ezernél nagyobb
	lélekszámú települések	
8 általános vagy kevesebb	10,1	1,4
Szaktunakásképző	22,0	4,3
Gimnázium	8,8	7,5
Szakközépiskola	25,6	14,5
Főiskola	19,6	21,2
Egyetem	13,8	50,9
Ismeretlen	0,1	0,2

Válogatott bibliográfia

Az alábbiakban válogatást adunk olyan publikációkból, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak

- Agrárreform. Tulajdonreform az agrárgazdaságban* (I. kötet), *Beilleszkedés a piacgazdaságba* (II. kötet), Agrárgazdasági Kutató Intézet, 1989.
- Albrechts, L. – Moulaert, F.: *Regional Policy at the Cross-roads*, J. Kingsley Publishers, London, 1989.
- Becsei J.: Az agrárvárosok átalakulásának néhány jellegzetessége, *Alföldi Tanulmányok*, 1977/1.
- Beluszky P.: A tanyaátalakulás jellemző folyamatai az elmúlt évtizedekben. In: Dövényi Z. – Tóth J. (szerk.): *Társadalmi-gazdasági változások és település-struktúrák fejlődése*. Békéscsaba, 1983.
- Beluszky P.: *A középszintű igazgatás és hazánk térszerkezete*, MTA Regionális Kutató Központ, 1987.
- Beluszky P. – Sikos T.T.: *Magyarországfalutípusai*, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, 1982.
- Benet I.: A magyar termelőszövetkezeti modell továbbfejlesztése. Kézirat, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 1990.
- Borszéki É. – Harza L. – Mészáros S. – Varga Gy.: *Árak, adók és támogatások az élelmiszergazdaságban*, Agrárgazdasági Kutató Intézet, 1988.
- Borszéki É. – Mészáros S. – Varga Gy.: *Élelmiszergazdaságunk versenyképessége*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.
- Csáki Cs. – Rabár F.: *Nemzetközi fejlődés – magyar agrárpolitika*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.
- Csapó V.: Faluszépitő és környezetvédő egyesület Bakonszegen, *A falu*, 1989/4.
- Csatári B.: *Tanakodás a tanyákról. Tanulmánykötet*, MTA Regionális Kutatások Központja Településkutató Csoport, Kecskemét, 1990.
- Csatári B.: Tétova települések a térben, *A falu*, 1991/3.
- Csatári B. – Enyedi Gy.: The Formation of New, Clustered Rural Settlements in Hungary. In: Gy. Enyedi – J. Veldmann (eds): *Rural Development Issues in Industrialized Countries*. Regional Research Report 1. Centre for Regional Studies, 1986.
- Csefkó F.: Rendszerváltás és helyi társadalom, *Magyar Közigazgatás*, 1990/11.
- Csefkó F.: Falutársadalom és hatalom, *A falu*, 1991/3.
- Csendes B. (szerk.): *Új agrárpolitika*, Mezőgazdasági Könyvkiadó, 1989.
- Dimény I. – Borszéki É. – Sárközy P. – Varga Gy.: Élelmiszergazdasági prioritások külpiaci pozícióink javítására. Kézirat, OMF, 1991.

- Duró A.: A tanyai átalakulás társadalomföldrajzi vonatkozásai Szatymaz és Zákány-
szék példáján. Egyetemi doktori értekezés, MTA Regionális Kutatások Központja
Településkutató Csoport, Kecskemét, 1989.
- Duró A.: A tanya és a zárt települések kapcsolata – társadalomföldrajzi megközelíté-
tésben, *Tér és Társadalom*, 1990/2.
- Dyson, K. (ed.): *Local Authorities and New Technologies*, Croom Helms, London,
1988.
- Enyedi Gy.: *Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása*, Akadé-
miai Kiadó, 1984.
- Enyedi Gy.: A falu a településformáló folyamatokban. In: Bethlendi L. (szerk.): *A
magyar falu jövője*, Kossuth Könyvkiadó, 1989.
- Enyedi Gy.: Az aprófalvak szerepe a társadalmi munkamegosztásban. In: Szöllősy K.
(szerk.): *Aprófaluk az időben: Stratégiák az aprófalvakért*, Baranya Megyei Művelő-
dési Központ, Pécs, 1990.
- Enyedi Gy. – Tamási P.: Településeink, hátrányos régióink és az önkormányzatok,
INFO-Társadalomtudomány, 13. szám, 1990. augusztus.
- Eperjessy K.: *A magyar falu története*, Gondolat Könyvkiadó, 1966.
- Erdősi F.: A válságövezetek infrastruktúrájának jellemzői, *Településfejlesztés*, 1990/1.
Az 1990. évi népszámlálás részletes adatai 2%-os képviselői minta alapján.
- Faragó L. – Horváth Gy. – Hrubai L.: *Szerkezetátalakítás és regionális politika*, Buda-
pest, 1990.
- Fürcht P.: Az önkormányzati törvény margójára I–V., *Magyar Közigazgatás*, 1991/5–9.
- Gergely A.: Modernizáció és helyi társadalom, *A falu*, I: 1989/4; II: 1990/1.
- Gergely A.: Történelmi butaság helyett önszervező civil társadalom, *Juss*, 1991/2.
- Harcza I.: A falvakban élők társadalmi átrétegződése, *Ethnographia*, 1979/4.
- Horváth Gy. (szerk.): *Területi és települési kutatások*, Akadémiai Kiadó, 1988–1990.
- Horváth Gy.: Regionális politika és szerkezetátalakítás a depressziós térségekben,
Magyar Közigazgatás, 1990/2.
- Horváth Gy.: Válságövezet és a kilábalás lehetőségei Baranya megyében, *INFO-Tár-
sadalomtudomány*, 13. szám, 1990. augusztus.
- Huba Gy.: A községvédők és szépítőik Bólyban, *Bólyi Füzetek*, Bóly, 1986/1.
- Kolping A.: Ismertető a Bólyi Katolikus Kolping Család iratanyagából. Kézirat.
- Kovács K.: Polgárok egy sváb faluban, *Tér és Társadalom*, 1990/1.
- Kovács T.: A határmenti falvak elmaradottságának oka az ott élők véleménye alapján,
A Pollák Mihály Műszaki Főiskola Tudományos Közleményei, 1990.
- Kovács T. (szerk.): *Válság és kiút*, Falukonferencia, MTA Regionális Kutatások Köz-
pontja, Pécs, 1991.
- Kulcsár V. (szerk.): *A változó falu*, Gondolat Könyvkiadó, 1976.
- Lackó L.: *Területi politika, fejlődés, tervezés*, Akadémiai Kiadó, 1988.
- Lakatos M.: Ingázás Magyarországon 1979–1984 között, *Munkaügyi Szemle*, 1985/12.
- Lakatos M.: Az aktív keresők utazási szokásai, *Területi statisztika*, 1987/1–2–3.
- A németbólyi Római Katolikus Ifjúsági Egylet jubileumi kiadványa, Pécs, 1940.
- Pálné Kovács I.: A helyi önkormányzatok és a településpolitika. In: Szöllősy K.
(szerk.): *Aprófaluk az időben: Stratégiák az aprófalvakért*, Baranya Megyei Művelő-
dési Központ, Pécs, 1990.

- Pálné Kovács I.: *Helyi politika*, Akadémiai Kiadó, 1990.
- Pálovics B.-né – Varga Gy.: *Magyarország agrárgazdasága és az Európai Közösség, Agrárgazdasági Kutató Intézet*, 1991.
- Pfeil E.: *A kisközségek az önkormányzattá válás útján*, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 1990.
- Porosz T.: *Modernizáció és önkormányzat, Valóság*, 1990/5.
- Simon I. – Lengyel I.: *A regionális elmaradottság néhány vonatkozása az Alföldön, Jászkunság*, 1990/1.
- Sipos A. – Halmai P.: *Válaszúton az agrárpolitika*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988.
- Tímár J.: *Kérdőjelek és hiányjelek a tanyakutatásban, Tér és Társadalom*, 1990/2.
- Tóth J.: *Urbanizáció az Alföldön*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Tóth J.: *Regionális különbségek a terület- és településfejlesztés feladataiban*. In: Tattai Z. (szerk.): *Regionális kérdések Magyarországon*, Gödöllői Agrártudományi Egyetem, 1990.
- Tóth L.: *A magyar falusi társadalom és a civil társadalom, Juss*, 1991/1.
- Vágvölgyi A. (szerk.): *A falu a mai magyar társadalomban*, Akadémiai Kiadó, 1982.
- Varga Gy.: *A piacra termelő mezőgazdaság, Közgazdasági Szemle*, 1982/6.
- Varga Gy.: *A termelési struktúra fejlesztésének irányai a magyar élelmiszergazdaságban*, Kutatási összefoglaló, Agrárgazdasági Kutató Intézet, 1991.
- Verebélyi I.: *A helyi önkormányzat alapvonalai, Magyar Közigazgatás*, 1991/9.
- Závada P.: *Egy falusi tagozódás a paraszttársadalom felbomlása előtt, Juss*, 1991/1.

Kutatási információk*

Az alábbiakban válogatást adunk olyan jelenleg is folyó kutatásokról, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak

- „Agrárértelmiség, mezőgazdasági vállalkozás”, GATE Agrárszociológia Tanszék, témafelelős: Hamar Anna.
- „Agrárkülkereskedelem és agrárexport”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelős: Benet Iván.
- „Az agrártermelés tulajdon- és érdekvizonyainak, vállalati struktúrájának átalakulását elősegítő dinamikus gazdasági modellek kidolgozása a Nyugat-Dunántúl sajátos ökológiai és gazdasági adottságai között”, Pannon Agrártudományi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, témafelelős: Buzás Gyula.
- „Agrártermelésünk fejlesztésének gazdasági, ökológiai és szervezeti feltételei”, JPTE Közgazdaságtudományi Kar, témafelelős: Sántha Attila.
- „Az alapvető szövetkezeti értékek elméleti és nemzetközi felülvizsgálata”, Szövetkezeti Kutatóintézet, témafelelős: Juhász János.
- „Az alföldi mezővárosok átalakuló társadalma (és a tanyák)”, MTA Földrajztudományi Kutató Intézete, témafelelős: Becsei József.
- „Az állam szerepe a piaci mezőgazdaságban”, GATE Vezető- és Továbbképző Intézet, témafelelős: Halmai Péter.
- „Baranya megyei aprófalvak társulásai”, MTA Regionális Kutatások Központja, témafelelős: Pfeil Edit.
- „Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi elmaradott régiójának integrálódási lehetőségei”, MTA Regionális Kutatások Központja Észak-magyarországi Osztály, témafelelős: Gadócziné Fekete Éva.
- „A depressziós térségek demográfiai és társadalmi-gazdasági helyzetének alakulása (a Dél-Dunántúli körzetre vonatkozó kutatások alapján)”, JPTE Közgazdaságtudományi Kar, témafelelős: Hoóz István.
- „Egyéni gazdaságok, gazdálkodók”, GATE Agrárszociológia Tanszék, témafelelős: Hársfalvi Tamás.
- „Élelmiszerek és mezőgazdasági nyersanyagok piaci stratégiájának megalapozására és versenyképességének fokozására szolgáló heurisztikus és algoritmikus eljárások elméleti-módszertani fejlesztése”, Mezőgazdasági Minősítő Intézet, témafelelős: Tomcsányi Pál.

*Az itt közölt listában a következő rövidítéseket használtuk: BKE = Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, BME = Budapesti Műszaki Egyetem, GATE = Gödöllői Agrártudományi Egyetem, JATE = József Attila Tudományegyetem, JPTE = Janus Pannonius Tudományegyetem, KLTE = Kossuth Lajos Tudományegyetem, MEM = Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium, MTA = Magyar Tudományos Akadémia, VÁTI = Városépítési Tudományos és Tervező Intézet.

- „Az élelmiszergazdaság és a piacgazdaság összefüggései és az alkalmazkodás lehetőségei”, GATE Vezető- és Továbbképző Intézet, témafelelős: Némethi László.
- „Életkörülmények, szegénység, marginalitás, munkanélküliség a válságérzékeny zónákban”, VÁTI, témafelelős: Vécsei Pál.
- „Az emberi identifikáció változó földrajzi terei”, MTA Regionális Kutatások Központja Településkutató Csoport, témafelelős: Csatári Bálint.
- „Európaizálódásunk – regionális folyamatok”, MTA Regionális Kutatások Központja Regionális Tudományos Osztály, témafelelős: Beluszky Pál.
- „Foglalkoztatási zavarok, munkanélküliség Borsod megyében”, Miskolci Egyetem, témafelelős: Tóthné Sikora Gizella.
- „Földértékelés”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témavezetők: Sipos Aladár és Benet Iván.
- „Földhasználat, tulajdon és szervezeti viszonyok a kedvezőtlen adottságú, gazdaságilag elmaradott térségekben”, GATE Vezető- és Továbbképző Intézet, témafelelős: Laczkó István.
- „A föld- és tőketulajdon és a gazdasági struktúra távlatai a magyar mezőgazdaságban közgazdasági és jogi megközelítésben”, JATE Közgazdaságtani Tanszék, témafelelős: Nagy Lajos.
- „Gazdálkodási formák változásának hatása a mezőgazdasági gazdálkodás eredményességére”, GATE Gazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Lőkös László.
- „A gazdaság működésének új területi rendje”, Ipargazdasági Intézet, témafelelős: Hegedűs Miklós.
- „Határmenti falvak társadalmának szociológiai vizsgálata”, MTA Regionális Kutatások Központja, témafelelős: Kovács Teréz.
- „Hátrányos helyzet – az elmaradott falusi térségek problémáinak új dimenziói”, MTA Politikatudományi Intézete, témafelelős: Torkos Veronika.
- „A helyhatósági választások számítógépes adatbázisú elemzése”, Magyar Közigazgatási Intézet, témafelelős: Gajdoschek György.
- „Helyi demokrácia és helyi politikák”, Magyar Közigazgatási Intézet, témafelelősök: Péteri Gábor és Horváth M. Tamás.
- „A helyi foglalkoztatás-fejlesztés intézményrendszere a fejlett piacgazdaságokban”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelős: Fazekas Károly.
- „A helyi közösségek szociálpolitikája a Békés megyei községekben”, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Kutatócsoport, témafelelős: Velkey Gábor.
- „Az ipari háttér és a mezőgazdaság kapcsolatrendszere”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témavezető: Benet Iván.
- „Kisüzem-nagyüzem problémája a mezőgazdaságban”, BKE Agrárközgazdasági Tanszék, témafelelős: Ferenczi Tibor.
- „Költségsökkentés: a makroszintű és a vállalati szintű hatékonyságnövelés módjai”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témavezető: Tóth A. Ernő.
- „Közösség és településtörténet, a mezőgazdasági vállalkozások történeti előzményei 1945-től napjainkig, a vidéki társadalom- és gazdaságszerkezet átalakulása”, GATE Agrárszociológia Tanszék, témafelelős: Hantó Zsuzsa.

- „Lehetséges szövetkezési típusok, normák, tulajdoni és gazdálkodási viszonyok a változó magyar agrárstruktúrában”, Agrárgazdasági Kutató Intézet, témafelelős: Tanaka Endre.
- „A lokális autonómia feltételei Magyarországon”, MTA Regionális Kutatások Központja, témafelelős: Pálné Kovács Ilona.
- „A magántulajdonon alapuló szövetkezeti elvek és szervezeti struktúrák tudományos megalapozása”, GATE, témafelelős: Bíró Ferenc.
- „A magyar agrármodell és a földpiac dilemmái”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelős: Benet Iván.
- „A magyar élelmiszeri politika alapjai”, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Élelmiszeripari Főiskolai Kar, témafelelős: Balogh Sándor.
- „A magyar mezőgazdaság érték- és járadéktermelő képessége, változó tulajdon-, szervezeti és piaci viszonyok közepette”, MÉM Statisztikai Gazdaságelemző Központ, témafelelős: Szűcs István.
- „A magyar mezőgazdasági stratégia az átalakuló világgazdaságban”, BKE, témafelelős: Csáki Csaba.
- „A magyarországi agglomerálódás folyamatának alakulása”, VÁTI, témafelelős: Valér Éva.
- „A magyarországi területi egyenlőtlenségrendszer okai és összetevői”, VÁTI, témafelelős: Miklóssy Endre.
- „Magyarország közigazgatási földrajza”, MTA Regionális Kutatások Központja, témafelelős: Hajdú Zoltán.
- „Magyarország térszerkezetének átalakulási tendenciái az ezredforduló viszonyai között”, MTA Regionális Kutatások Központja, témafelelős: Tóth József.
- „Mezőgazdasági belső vállalkozási modellek kialakítása és elemzésük”, Debreceni Agrártudományi Egyetem, témafelelős: Tarnóczy Tibor.
- „A mezőgazdasági és élelmiszeripari vállalatok külkereskedelmi stratégiája, különös tekintettel a harmadik világ országaira”, JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, témafelelős: Burgerné Gimes Anna.
- „A mezőgazdasági termeléssel foglalkozó háztartások szerepváltozása”, GATE Agrárgazdaságtani Tanszék, témafelelős: Flórisné Sipos Ida.
- „A munkaerő hatékony foglalkoztatásának feltételei a mezőgazdaságban”, GATE Vállalatgazdasági Üzemmérnöki Intézet, témafelelős: Magda Sándor.
- „A munkaerőpiac két marginális csoportjának vizsgálata Somogy megyében: a munkanélküli-segélyből kizártak és a munkanélküli-járadékban részesülők”, MTA Szociológiai Kutató Intézete, témafelelős: Tardos Katalin.
- „A munkanélküliség területi léptékű kezelését megalapozó kutatás”, MTA Földrajztudományi Kutató Intézete, témafelelős: Nikodémus Antal.
- „A nagyüzemi technika- és eszközrendszer hatékony működtetési lehetőségeinek kutatása az átalakuló mezőgazdaság üzemi struktúrájában, a falvak új műszaki hátterének kialakítása”, MÉM Műszaki Intézet, témafelelős: Hajdú József.
- „Négy vezető nyugat-európai ország (Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország) szövetkezeti rendszerének leírása közgazdasági, szociológiai és jogi elemzése; a szövetkezet-ideológia és a szövetkezetelmélet helyzete Nyugat-Európában”, Szövetkezeti Kutatóintézet, témafelelős: Tellér Gyula.

- „Nemzetközi urbanizációs trendek – magyarországi perspektívák”, BME Építészmérnöki Kar, témafelelős: Vajdovichné Visy Erzsébet.
- „Ökológiai követelmények, szempontok az ipar–mezőgazdaság kapcsolatrendszerének fejlesztésében”, Ipargazdasági Intézet, témafelelős: Hegedűs Miklós.
- „Önkormányzati forrásgazdálkodás és szociálpolitika falusi térségekben és városi régiókban”, MTA Politikatudományi Intézete, témafelelős: Kárpáti Zoltán.
- „Önkormányzatok a többpártrendszer keretei között”, MTA Regionális Kutatások Központja, témafelelős: Csefkó Ferenc.
- „A piacgazdasági rendszerre való áttérés egyes kérdései a mezőgazdaságban”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témafelelős: Tóth A. Ernő.
- „A polgármesterek részére a Belügyminisztérium által kiküldött kérdőívek számítógépes feldolgozása”, témafelelősök: Szabó Gábor és Gajdusчек György.
- „Regionális kapcsolatok, regionális fejlődés különböző feltételek között az osztrák-magyar határ két oldalán, periferikus területeken”, MTA Regionális Kutatások Központja Regionális Tudományos Osztály, témafelelős: Sikos Tamás.
- „A szervezési és vezetési színvonal vizsgálata eltérő agroökológiai tájegységekben lévő mezőgazdasági vállalatokban, szövetkezetekben”, Magyar Agrárkamara, témafelelős: Kanizsai Endre.
- „A szövetkezeteket érintő sajátos gazdasági szabályozók a piacgazdaságban”, Szövetkezeti Kutatóintézet, témafelelős: Laczó Ferenc.
- „Szövetkezetek szerepe a modern társadalomban”, Szövetkezeti Kutatóintézet, témafelelős: Zsarnóczai Sándor.
- „A szövetkezeti átalakulás és az agrártérség foglalkoztatási helyzetének változása”, Szövetkezeti Kutatóintézet, témafelelős: Tellér Gyula.
- „A szövetkezeti átalakulás és az új magyar szövetkezeti rendszer kialakulása”, Szövetkezeti Kutatóintézet, témafelelős: Tellér Gyula.
- „A szuburbanizáció hatása az Alföld településhálózatának átalakulására”, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Kutatócsoport, témafelelős: Tímár Judit.
- „A tanyai átalakulás útjai és fejlesztési lehetőségei”, MTA Regionális Kutatások Központja Településkutató Csoport, témafelelős: Csatári Bálint.
- „A tanyák szociálgeográfiai vizsgálata, MTA Regionális Kutatások Központja, témafelelős: Duró Annamária.
- „A tanyás térségek agrárfunkciói”, JATE Gazdaságföldrajzi Tanszék, témafelelős: Rudl József.
- „A technológia-transzfer szerepe az agrárszférában”, GATE Vezető- és Továbbképző Intézet, témafelelős: Tompa Béla.
- „A térségek, régiók együttműködése, mint az egyik út az európai integrációhoz”, MTA Regionális Kutatások Központja Észak-dunántúli Osztály, témafelelős: Rechnitzer János.
- „A területi integráció fejlesztése Közép-Európában”, MTA Regionális Kutatások Központja, témafelelős: Horváth Gyula.
- „A tőkepiac regionális intézményei és a tőkeáramlás térségi sajátosságai a kialakuló piacgazdaságban, különös tekintettel az Alföldre”, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Kutatócsoport, témafelelős: Lengyel Imre.

- „Tulajdonviszonyok, üzemi méret és termelési szerkezet kapcsolata a főbb mezőgazdasági ágazatok költség-, ár- és jövedelemviszonyaival, valamint az ebből adódó hatékonysági és komparatív előnyök érvényesítésének lehetőségei az átalakuló magyar mezőgazdaságban”, MÉM Statisztikai Gazdaságelemző Központ, témafelelős: Kapronczai István.
- „Az új információs-kommunikációs technikák (telematika) hatása a területi és településfejlődésre”, MTA Regionális Kutatások Központja Dunántúli Tudományos Intézet, témafelelős: Erdősi Ferenc.
- „Urbanizáció Kelet-Közép-Európában”, MTA Regionális Kutatások Központja, témafelelős: Enyedi György.
- „A vállalati alapok optimális kihasználása és fejlesztése a magyar mezőgazdaságban az 1990-es években, különös tekintettel a föld bérleti viszonyaira”, JATE Közgazdaságtani Tanszék, témafelelős: Andrásy Adél.
- „A vállalkozás-élénkítés agroökonómiai, szociológiai és szociálgeográfiai problémái hátrányos helyzetű alföldi térségekben”, KLTE Gazdasági és Regionális Földrajzi Tanszék, témafelelős: Süli-Zakar István.
- „A vegyestulajdonú mezőgazdaság makroszintű irányításának alternatívái”, GATE Gazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Villányi László.
- „A vidékfejlesztés és a falusi turizmus szociológiai kérdései”, GATE Agrárszociológia Tanszék, témafelelős: Madarász Imre.
- „A vidékfejlesztés és az innovációk terjedésének szociológiai kérdései, marketing, depressziós térségek, falusi foglalkoztatás és munkanélküliség”, GATE Agrárszociológia Tanszék, témafelelős: Kulcsár László.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Kiadja: a Magyar Tudományos Akadémia

A kiadásért felel: Kosáry Domokos, az MTA elnöke

A szerkesztésért felel: Tamási Péter

Budapest, 1991. december

HU ISSN 0864-8174

A szedés és tipográfia a Twins Kft.-ben készült

..... MSZH Nyomda és Kiadó Kft., 1116 Budapest, Építész u. 40-44. Felelős vezető: Nagy László

Ára: 150,- Ft

INFO-Társadalomtudomány

- 1. szám: Válaszúton a magyar társadalom**
- 2. szám: Népbetegségeink? – A társadalmi beilleszkedési zavarok anatómiájához**
- 3. szám: Technikai fejlődésünk útvesztői**
- 4. szám: Egy mítosz és következményei – Az ún. „nem termelő” szféráról**
- 5. szám: Társadalmi rétegződésünk, társadalmi struktúránk**
- 6. szám: Reformgazdaság?**
- 7. szám: A szocializmus sorsfordulói**
- 8. szám: Az új alkotmány elé**
- 9. szám: Meg lehet-e állítani Magyarország népességfogyását?**
- 10. szám: Kisebbségben – A nemzetiségi kérdés margójára**
- 11. szám: Magyarország és a szociálpolitika**
- 12. szám: A hatalomról**
- 13. szám: Településeink, válságos régióink és az önkormányzatok**
- 14. szám: Az átmenet időszaka Közép- és Kelet-Európában**
- 15. szám: Külgazdaság: a magyar gazdaság megváltója?**
- 16. szám: Bűnözés és társadalom**
- 17. szám: Vallás – egyházak – társadalom**
- 18. szám: Oktatás – változás**